

12.2024

διαΝΕΟσις

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΕΡΕΥΝΑΣ & ΑΝΑΛΥΣΗΣ

Η τέχνη στο σχολείο

Αλέξης Κόκκος

Ευφροσύνη Κωσταρά, Γεωργία Μέγα, Μαρία Παπαδοπούλου,
Αναστασία Ράικου, Μαρία Χρήστου

Δεκέμβριος 2024

Επιστημονικός Υπεύθυνος

Αλέξης Κόκκος

Ομότιμος Καθηγητής Εκπαίδευσης Ενηλίκων, Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο

Ερευνητική Ομάδα

Ευφροσύνη Κωσταρά

Διδάκτωρ, Εκπαιδευτικός, Καθηγήτρια – Σύμβουλος Εκπαίδευσης Ενηλίκων, Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο

Γεωργία Μέγα

Διδάκτωρ, Εκπαιδευτικός, Καθηγήτρια – Σύμβουλος Εκπαίδευσης Ενηλίκων, Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο

Μαρία Παπαδοπούλου

Εκπαιδευτικός, υπ. Διδάκτωρ Διά Βίου Μάθησης

Αναστασία Ράικου

Επίκουρη Καθηγήτρια Παιδαγωγικής, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας

Μαρία Χρήστου

Διδάκτωρ, Εκπαιδευτικός, Καθηγήτρια – Σύμβουλος Εκπαίδευσης Ενηλίκων, Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο

Ευχαριστίες

Ευχαριστούμε τη Γενική Γραμματεία Πρωτοβάθμιας, Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης και Ειδικής Αγωγής του Υπουργείου Παιδείας, Θρησκευμάτων και Αθλητισμού, το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής και τον οργανισμό ΝΕΟΝ για τα στοιχεία που μας παραχώρησαν. Ευχαριστίες οφείλονται, επίσης, στους εκπαιδευτικούς που συμμετείχαν στις Ομάδες Εστιασμένης Συζήτησης (Focus Groups), καθώς και στους Καθηγητές Εκπαίδευσης Ενηλίκων και Διά Βίου Μάθησης Δημήτρη Βεργίδη, Θανάση Καραλή, Κατερίνα Κεδράκα, στις Συμβούλους Εκπαίδευσης Σοφία Καλογρίδη, Βασιλεία Καλοκύρη, Άρτεμη Παπαδημητρίου, και στη Heidi Alajoki, για τη συμβολή τους με σχόλια.

Ιδιαίτερα ευχαριστούμε τον μη-κερδοσκοπικό ερευνητικό οργανισμό διαΝΕΟσις, που έδωσε τη δυνατότητα να πραγματοποιηθεί η μελέτη, και ξεχωριστά τη Διευθύντρια Ερευνών Φαίη Μακαντάση για την υποστήριξή της, και τον Γενικό Διευθυντή Διονύση Νικολάου για την πολύ γόνιμη συνεργασία.

Περιεχόμενα

Ευρετήριο Εικόνων	5
Ευρετήριο Πινάκων	6
Ευρετήριο Σχημάτων	7
Επιτελική Σύνοψη	8
Εισαγωγή: Στόχος και μεθοδολογία της μελέτης	12
1 Υφιστάμενη κατάσταση	23
1.1 Εισαγωγή	24
1.2 Η τέχνη στο μάθημα «Νεοελληνική Γλώσσα» του Δημοτικού	25
1.2.1 Εισαγωγή	25
1.2.2 Παρουσίαση δεδομένων	26
1.2.3 Τελικές σκέψεις	38
1.3 Η τέχνη στο μάθημα «Νεοελληνική Γλώσσα» της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης	39
1.3.1 Εισαγωγή	39
1.3.2 Παρουσίαση δεδομένων	41
1.3.3 Τελικές σκέψεις και εντοπισμός δομικών χαρακτηριστικών	49
1.4 Η τέχνη στα μαθήματα «Μελέτη Περιβάλλοντος» και «Φυσικά» του Δημοτικού	51
1.4.1 Εισαγωγή	51
1.4.2 Παρουσίαση δεδομένων	52
1.4.3 Τελικές σκέψεις	55
1.5 Η τέχνη στο μάθημα «Φυσική» της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης	56
1.6 Διαπιστώσεις για τα Βιβλία Δασκάλου και Εκπαιδευτικού	57
1.7 Εργαστήρια Δεξιοτήτων	60
1.7.1 Εισαγωγή	60
1.7.2 Αποτελέσματα της διερεύνησης	63
1.7.3 Τελικές επισημάνσεις	72
1.8 Καλλιτεχνικά μαθήματα	73
1.9 Μουσικά και Καλλιτεχνικά Σχολεία	75
1.9.1 Μουσικά Σχολεία	75
1.9.2 Καλλιτεχνικά Σχολεία	76
1.9.3 Διαπιστώσεις	77
1.10 Καταληκτικές διαπιστώσεις για το πρώτο μέρος	78
2 Οι νέες επιδιώξεις	81
2.1 Εισαγωγή	82

2.2	Δομικά χαρακτηριστικά των θεσμικών κειμένων.....	83
2.2.1	Προγράμματα Σπουδών και Οδηγοί Εκπαιδευτικού «Νεοελληνικής Γλώσσας».....	83
2.2.1.1	Αντιφατική πρόθεση αξιοποίησης των έργων τέχνης.....	83
2.2.1.2	Ανισομερής εκπροσώπηση των μορφών τέχνης.....	86
2.2.1.3	Μειωμένη πρακτική δυνατότητα αξιοποίησης των έργων.....	86
2.2.1.4	Έλλειψη μεθόδων στοχαστικής επεξεργασίας των έργων.....	86
2.2.1.5	Μερικώς εμπεδωμένη κουλτούρα αξιοποίησης των έργων.....	88
2.2.2	Προγράμματα Σπουδών και Οδηγοί Εκπαιδευτικού των μαθημάτων «Μελέτη Περιβάλλοντος», «Φυσικά» και «Φυσική».....	88
2.3	Οδηγίες προς τους συγγραφείς των νέων διδακτικών εγχειριδίων.....	92
2.4	Η τέχνη στο Νηπιαγωγείο.....	95
2.5	Καταληκτικές διαπιστώσεις για το δεύτερο μέρος.....	99
3	Κρίσιμες παράμετροι.....	100
3.1	Εισαγωγή.....	101
3.2	Στάση, πρακτικές και κατάρτιση των εκπαιδευτικών για τη χρήση της τέχνης.....	102
3.2.1	Στάση.....	102
3.2.2	Εκπαιδευτικές πρακτικές.....	104
3.2.3	Σπουδές και επιμορφωτικά προγράμματα.....	105
3.2.4	Τελικές σκέψεις.....	107
3.3	Τεχνολογική υποδομή και σχολικές βιβλιοθήκες.....	108
3.3.1	Εισαγωγή.....	108
3.3.2	Σύνδεση με το Διαδίκτυο, υπολογιστές και διαδραστικοί πίνακες.....	108
3.3.3	Μέσα τεχνολογικού εξοπλισμού.....	110
3.3.4	Σχολικές βιβλιοθήκες.....	112
3.3.5	Πρωτοβουλίες των εκπαιδευτικών.....	113
3.3.6	Τελικές σκέψεις.....	113
3.4	Καταληκτικές διαπιστώσεις για το τρίτο μέρος.....	114
4	Πλεονεκτήματα και αδυναμίες - Ανατροφοδότηση στα ερευνητικά ερωτήματα.....	115
5	Προτάσεις παρεμβάσεων.....	118
6	Επίλογος.....	126
	Βιβλιογραφία και ηλεκτρονικές πηγές.....	129
	Ελληνόγλωσση.....	129
	Ξενόγλωσση.....	130
	Ηλεκτρονικές πηγές.....	131
	Παράρτημα 1: Παραδείγματα καλών πρακτικών.....	133
	Παράρτημα 2: Οι Ομάδες Εστιασμένης Συζήτησης (ΟΕΣ).....	159

Ευρετήριο Εικόνων

Εικόνα 1:	Στιγμιότυπο από το διδακτικό υλικό του Εργαστηρίου Δεξιοτήτων «Ταξιδεύοντας στον κόσμο, γνωρίζοντας τα δικαιώματά μου».....	68
Εικόνα 2:	Στιγμιότυπο από το διδακτικό υλικό του Εργαστηρίου Δεξιοτήτων «Ταξιδεύοντας στον κόσμο, γνωρίζοντας τα δικαιώματά μου».....	69
Εικόνα 3:	Πιερ Ογκίστ Ρενουάρ, «Η πλατεία του Αγίου Μάρκου, Βενετία» (1881)	70
Εικόνα 4:	Καναλέτο, «Η πλατεία του Αγίου Μάρκου στη Βενετία» (1723-1724).....	70
Εικόνα 5:	Στιγμιότυπο από το διδακτικό υλικό του Εργαστηρίου Δεξιοτήτων «Ταξιδεύοντας στον κόσμο, γνωρίζοντας τα δικαιώματά μου».....	71
Εικόνα 6:	Στιγμιότυπο από το σχολικό εγχειρίδιο της Α΄ Δημοτικού στο μάθημα της Γλώσσας.....	142
Εικόνα 7:	Κλοντ Μονέ, «Νούφαρα» (1916).....	143
Εικόνα 8:	Γ. Ιακωβίδης, «Παιδική συναυλία» (1900).....	145
Εικόνα 9:	Πάμπλο Πικάσο, «Γκερνίκα» (1937).....	155

Ευρετήριο Πινάκων

Πίνακας 1:	Αναφερόμενοι δημιουργοί ανά μορφή τέχνης (%).....	64
Πίνακας 2:	Έργα τέχνης με ένδειξη μειωμένης μαθησιακής αξίας.....	64
Πίνακας 3:	Προσβασιμότητα έργων τέχνης (%).....	65
Πίνακας 4:	Ωρολόγιο πρόγραμμα των Μουσικών Σχολείων.....	75
Πίνακας 5:	Ωρολόγιο πρόγραμμα των Καλλιτεχνικών Σχολείων.....	76
Πίνακας 6:	Δομικά χαρακτηριστικά χρήσης των έργων τέχνης (επί του συνόλου των αναφερόμενων έργων στα σχολικά εγχειρίδια).....	78
Πίνακας 7:	Αριθμητική εκπροσώπηση των μορφών τέχνης ανά διδακτικό πεδίο	79
Πίνακας 8:	Χρήση των μορφών τέχνης από δασκάλους και φιλολόγους (%).....	104
Πίνακας 9:	Τρόπος προσέγγισης των έργων τέχνης στη διδασκαλία (% επί των εκπαιδευτικών που χρησιμοποιούν έργα τέχνης).....	105
Πίνακας 10:	Συμμετοχή εκπαιδευτικών σε επιμορφωτικές δραστηριότητες που συμπεριλαμβάνουν τη χρήση της τέχνης (%).....	106
Πίνακας 11:	Τεχνολογικός εξοπλισμός	109
Πίνακας 12:	Πλεονεκτήματα και αδυναμίες αξιοποίησης των έργων τέχνης στο σχολείο.....	117
Πίνακας 13:	Συσχετισμός των έργων τέχνης με τα κριτικά ερωτήματα	154

Ευρετήριο Σχημάτων

Σχήμα 1:	Αξιοποίηση έργων τέχνης στο μάθημα του Δημοτικού «Νεοελληνική Γλώσσα» (επί συνόλου 74 έργων).....	28
Σχήμα 2:	Αξιοποίηση έργων τέχνης στο μάθημα της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης «Νεοελληνική Γλώσσα» (επί συνόλου 79 έργων).....	42
Σχήμα 3:	Αξιοποίηση έργων τέχνης στα μαθήματα της Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης «Μελέτη Περιβάλλοντος» και «Φυσικά» (επί συνόλου 90 έργων).....	52
Σχήμα 4:	Αξιοποίηση έργων τέχνης στα Εργαστήρια Δεξιοτήτων (επί 77 προγραμμάτων που περιέχουν αναφορές σε έργα τέχνης).....	63
Σχήμα 5:	Καταγραφή των θεμάτων που προκύπτουν από την παρατήρηση του έργου.....	148
Σχήμα 6:	Δραστηριότητα 4.....	149
Σχήμα 7:	Καταγραφή των εμπειριών που αναδύονται από την παρατήρηση του έργου.....	149
Σχήμα 8:	Δραστηριότητα 5.....	150
Σχήμα 9:	Καταγραφή των συναισθημάτων που προβάλλονται στο έργο.....	150
Σχήμα 10:	Δραστηριότητα 6.....	151

Επιτελική Σύνοψη

Στόχος της παρούσας μελέτης είναι η διάγνωση του βαθμού και του τρόπου με τον οποίο πραγματοποιείται στα σχολεία της χώρας η αξιοποίηση έργων τέχνης στο πλαίσιο της διδασκαλίας.

Σκεπτικό της μελέτης

Η αξιοποίηση της τέχνης στο πλαίσιο ενός σχολικού συστήματος έχει δύο διαστάσεις. Η πρώτη αφορά στη δημιουργία καλλιτεχνικών έργων από τους μαθητές (εικαστικά, θεατρικά, μουσικά, λογοτεχνικά, χορευτικά, κινηματογραφικά έργα, βίντεο κλπ.). Η δεύτερη διάσταση αφορά στην αξιοποίηση έργων τέχνης κατά τη διάρκεια της καθημερινής διδασκαλίας, όπου οι μαθητές, αφενός προσεγγίζουν το νόημα των έργων και, αφετέρου συνδέουν τις ιδέες που αποκόμισαν με το περιεχόμενο των διδασκόμενων θεμάτων και των προσωπικών τους εμπειριών.

Η πρώτη διάσταση προσφέρει μεγάλες δυνατότητες για δημιουργική έκφραση και ανάπτυξη ποικίλων δεξιοτήτων των μαθητών. Ωστόσο, στην Ελλάδα, το βεβαρημένο χρονικά σχολικό πρόγραμμα αφήνει λίγα περιθώρια για την πραγματοποίηση δραστηριοτήτων τέτοιου τύπου. Τα καλλιτεχνικά μαθήματα διδάσκονται ελάχιστες ώρες στο Δημοτικό και στο Γυμνάσιο, ενώ τα Καλλιτεχνικά και Μουσικά Σχολεία, που έχουν μεγαλύτερες σχετικές δυνατότητες, αποτελούν μόλις το 5% των Γυμνασίων και Λυκείων της χώρας.

Η δεύτερη διάσταση δημιουργεί δυνατότητες για εξοικείωση των μαθητών με την αισθητική διάσταση της Παιδείας και τη βαθύτερη κατανόηση των μαθησιακών αντικειμένων με έναυσμα τα έργα τέχνης. Και, όπως και η πρώτη διάσταση, δίνει ευκαιρίες για την ανάπτυξη πλήθους δεξιοτήτων, όπως είναι η δημιουργικότητα, η κριτική σκέψη, η ενσυναίσθηση, η φαντασία, η οργάνωση της σκέψης, η επεξεργασία εναλλακτικών προσεγγίσεων και, τελικά, η δεξιότητα της μάθησης. Η δεύτερη αυτή διάσταση αξιοποίησης της τέχνης μπορεί να εφαρμόζεται συχνά στην καθημερινή εκπαιδευτική πρακτική στο πλαίσιο όλων των μαθημάτων. Μείζονες θεωρητικοί της εκπαίδευσης, όπως οι J. Dewey, H. Gardner, M. Greene, D. Perkins, C. Fowler, καθώς και Έλληνες μελετητές (λ.χ. Σ. Καλογρίδη,

Α. Κόκκος, Γ. Μέγα, Α. Ράικου), έχουν επισημάνει τη σημασία της συγκεκριμένης διάστασης σε ό,τι αφορά στην κατανόηση της πραγματικότητας με τρόπο που υπερβαίνει τον στερεοτυπικό, στην ανάπτυξη πολλαπλής νοημοσύνης, και στη δυνατότητα σύλληψης ποικίλων διαστάσεων του κοινωνικο-οικονομικού γίνεσθαι. Έχουν δε καταγραφεί τοποθετήσεις της Ευρωπαϊκής Ένωσης και του Ελληνικού Ινστιτούτου Εκπαιδευτικής Πολιτικής, οι οποίες είναι συναφείς με την παραπάνω θεώρηση.

Στον διεθνή χώρο, ορισμένοι πολιτιστικοί και εκπαιδευτικοί οργανισμοί έχουν αναπτύξει τεχνογνωσία και αξιολογες δράσεις προς τη συγκεκριμένη κατεύθυνση (λ.χ. τα Μουσεία Guggenheim και MoMA, και το Harvard School of Education). Στην Ελλάδα δραστηριοποιούνται σχετικά οργανισμοί όπως η Εθνική Πινακοθήκη, ο οργανισμός ΝΕΟΝ, το Ίδρυμα Θεοχαράκη, η Επιστημονική Ένωση Εκπαίδευσης Ενηλίκων κ.ά.).

Κύρια ευρήματα

Έχοντας υπόψη τα παραπάνω, η μελέτη εστίασε στη διερεύνηση των εξής ζητημάτων, έχοντας ως πεδίο αναφοράς τα Νηπιαγωγεία, τα Δημοτικά Σχολεία, τα Γυμνάσια και τα Γενικά Λύκεια της χώρας:

1. Αν υπάρχει σαφής πρόθεση του σχολικού συστήματος να αποτελέσει η διδακτική αξιοποίηση των έργων τέχνης έναν από τους βασικούς του στόχους.
2. Αν τα υπάρχοντα και τα νέα, υπό διαμόρφωση σχολικά βιβλία, τα νέα Προγράμματα Σπουδών, οι νέοι Οδηγοί Εκπαιδευτικού, καθώς και τα νεοσύστατα Εργαστήρια Δεξιοτήτων, δημιουργούν προϋποθέσεις για ουσιώδη διδακτική αξιοποίηση των έργων τέχνης.
3. Ποια είναι η στάση, οι πρακτικές εφαρμογές και η κατάρτιση των εκπαιδευτικών ως προς τη χρήση έργων τέχνης.
4. Κατά πόσο συμβάλλουν η τεχνολογική υποδομή και ο τεχνολογικός εξοπλισμός των σχολείων, όπως και οι σχολικές βιβλιοθήκες, στη δυνατότητα αξιοποίησης των έργων τέχνης.

Η διερεύνηση του διδακτικού υλικού τριών βασικών μαθημάτων της Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης («Νεοελληνική Γλώσσα», «Μελέτη Περιβάλλοντος», «Φυσικά») και δύο βασικών μαθημάτων της Γενικής Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης («Νεοελληνική Γλώσσα», «Φυσική») έδειξε ότι και τα πέντε κείμενα διέπονται από ορισμένα αντιφατικά χαρακτηριστικά. Από τη μία, υπάρχουν αρκετές αναφορές σε έργα τέχνης, πράγμα που δείχνει πρόθεση αξιοποίησής τους στην εκπαιδευτική πράξη. Από την άλλη, σε πολλές περιπτώσεις τα έργα τέχνης απλώς αναφέρονται και δεν

συνοδεύονται από προτάσεις εμπλοκής των μαθητών σε δραστηριότητες επεξεργασίας τους. Επιπλέον, σε όλα τα σχολικά βιβλία, όπου παρουσιάζονται έργα τέχνης, συνήθως δεν υπάρχει ο χρόνος που χρειάζεται για την προσέγγισή τους εξαιτίας της πιεστικής ανάγκης για κάλυψη της διδακτέας ύλης. Τέλος, σε όλα τα σχολικά βιβλία είναι σπάνιες οι περιπτώσεις (6%-15%) όπου ένα αναφερόμενο έργο τέχνης συνοδεύεται από κάποια μέθοδο που αφορά στην επεξεργασία του και στη σύνδεση των ιδεών οι οποίες προκύπτουν, με το περιεχόμενο του διδασκόμενου θέματος.

Παρόμοια χαρακτηριστικά εντοπίστηκαν στο περιεχόμενο των προγραμμάτων των Εργαστηρίων Δεξιοτήτων. Η ίδια δε αντιφατική αντίληψη διαπιστώθηκε σε ό,τι αφορά τόσο στο περιεχόμενο των νέων θεσμικών κειμένων (Προγράμματα Σπουδών και Οδηγός Εκπαιδευτικού, τα οποία προσδιορίζουν τις κατευθυντήριες γραμμές του έργου των νηπιαγωγών, δασκάλων και καθηγητών Γυμνασίου και Γενικού Λυκείου), όσο και στις Οδηγίες που έχουν δοθεί στους συγγραφείς των νέων, υπό διαμόρφωση σχολικών βιβλίων. Το γενικό συμπέρασμα που προκύπτει, λοιπόν, είναι ότι, διαχρονικά, παρόλη την υπέρ της τέχνης ρητορική του εκπαιδευτικού συστήματος σχετικά με την αξιοποίησή της, η ενσωμάτωσή της στη διδακτική πράξη συντελείται σε μικρό βαθμό. Υποδηλώνεται, επίσης, ότι δεν έχει εδραιωθεί στο σχολικό σύστημα η κουλτούρα αξιοποίησης των έργων τέχνης.

Σε ό,τι αφορά στους εκπαιδευτικούς, διαπιστώθηκε ότι οι περισσότεροι (83%) θεωρούν πως η ενασχόληση με τα έργα τέχνης ασκεί θετική επιρροή στους μαθητές. Όμως, δυσκολεύονται σημαντικά να πραγματοποιήσουν διδακτικές εφαρμογές, κυρίως γιατί οι πανεπιστημιακές σπουδές τους και τα περισσότερα από τα επιμορφωτικά προγράμματα που παρακολούθησαν δεν συμπεριλαμβάνουν σχετικές μεθόδους.

Τέλος, η τεχνολογική υποδομή των σχολείων δεν δημιουργεί ευνοϊκές προϋποθέσεις για την επεξεργασία έργων τέχνης. Παρά το γεγονός ότι η υπό εξέλιξη μαζική εγκατάσταση διαδραστικών πινάκων στα σχολεία αποτελεί σημαντικό βοήθημα, υπάρχουν ακόμα πολλές ελλείψεις όσον αφορά τη σύνδεση των διδακτικών αιθουσών με το Διαδίκτυο, την ύπαρξη προηγμένων ηλεκτρονικών υπολογιστών, καθώς και τη λειτουργία εκτυπωτών και φωτοτυπικών μηχανημάτων. Ακόμα, βιβλιοθήκες υπάρχουν μόνο στα 4/10 των σχολείων, και ορισμένες από αυτές λειτουργούν υποτυπωδώς.

Προτάσεις παρεμβάσεων

Με βάση τα παραπάνω, διατυπώνονται προτάσεις παρεμβάσεων που αποβλέπουν στην αξιοποίηση των θετικών σημείων της υπάρχουσας κατάστασης (δηλωμένη πρόθεση της Πολιτείας για την αξιοποίηση των τεχνών στο σχολείο, συσσωρευμένη σχετική τεχνογνωσία στο πλαίσιο

ορισμένων φορέων, διάθεση των εκπαιδευτικών να συμμετάσχουν στο εγχείρημα, εφοδιασμός των σχολείων με διαδραστικούς πίνακες, ορισμένες καλές πρακτικές αξιοποίησης των τεχνών που εντοπίζονται στα σχολικά εγχειρίδια και στα θεσμικά κείμενα), και ταυτόχρονα αποσκοπούν στην αντιμετώπιση των αδύναμων σημείων.

Οι έξι προτάσεις παρεμβάσεων, οι οποίες συναποτελούν το προτεινόμενο πρόγραμμα «Η Τέχνη στο Σχολείο», έχουν ως εξής:

1. Διαμόρφωση Τράπεζας Διδακτικών Εφαρμογών, που αφορούν στην αξιοποίηση έργων τέχνης ανά γνωστικό αντικείμενο μαζί με μεθοδολογικές οδηγίες και παραδείγματα καλών πρακτικών.

2. Διαμόρφωση Υποστηρικτικής Εκπαιδευτικής Πλατφόρμας, που περιλαμβάνει τις διδακτικές εφαρμογές, καθώς και επιμορφωτικό υλικό, πληροφορίες για τα πεπραγμένα του Προγράμματος, μεθοδολογικούς οδηγούς, οδηγούς εκπαιδευτικών επισκέψεων, καλές πρακτικές, συνεντεύξεις και φόρουμ διαλόγου με εκπαιδευτικούς, μαθητές και το ευρύ κοινό.

3. Υλοποίηση προαιρετικής παρακολούθησης διαδικτυακού προγράμματος επιμόρφωσης των εκπαιδευτικών και συνεχιζόμενη υποστήριξη τους προκειμένου να αξιοποιούν την τέχνη στο πλαίσιο της διδασκαλίας τους. Το επιμορφωτικό πρόγραμμα περιλαμβάνει 38 ώρες ασύγχρονης επιμόρφωσης και μία τηλεδιάσκεψη (2 ώρες), και ολοκληρώνεται με διαδικτυακή εξεταστική διαδικασία σχετικά με την εφαρμογή της εκπαίδευσης μέσα από την τέχνη.

4. Υλοποίηση νέων Εργαστηρίων Δεξιοτήτων, τα οποία αποσκοπείται να λειτουργούν ως παραδείγματα της νέας μεθοδολογικής πρότασης που αναβαθμίζει τον ρόλο της τέχνης στην καθημερινή διδακτική πρακτική.

5. Αύξηση και μεθόδευση των εκπαιδευτικών επισκέψεων σε πολιτιστικούς φορείς.

6. Δημιουργία Δικτύου με στόχο την ανταλλαγή ιδεών, εμπειριών, και την αλληλοϋποστήριξη μεταξύ των εκπαιδευτικών, των καλλιτεχνών και των αποφοίτων, που ως μαθητές συμμετείχαν στο Πρόγραμμα.

Η ολοκλήρωση των παραπάνω παρεμβάσεων αναμένεται ότι θα σηματοδοτήσει μια εκπαιδευτική μεταρρύθμιση, η οποία θα καταστήσει την τέχνη συστατικό στοιχείο της σχολικής ζωής και θα εμπλουτίσει το εκπαιδευτικό σύστημα με νέες μαθησιακές δυνατότητες.

Εισαγωγή: Στόχος και μεθοδολογία της μελέτης

Στόχος της μελέτης είναι η διάγνωση του βαθμού και του τρόπου με τους οποίους πραγματοποιείται η αξιοποίηση έργων τέχνης για διδακτικούς σκοπούς στο πλαίσιο των Νηπιαγωγείων, Δημοτικών Σχολείων, Γυμνασίων και Γενικών Λυκείων της χώρας.

Στην παρούσα εισαγωγή συζητούνται οι λόγοι για τους οποίους η επαφή των μαθητών με την τέχνη (αισθητική εμπειρία) έχει κρίσιμη σημασία για την ενδυνάμωση των διανοητικών και ενσυναισθητικών τους δυνατοτήτων. Παρουσιάζονται οι θεωρήσεις σημαντικών στοχαστών που υπερασπίστηκαν αυτή την άποψη, καθώς και οι σχετικές θέσεις της Ευρωπαϊκής Ένωσης και του Ινστιτούτου Εκπαιδευτικής Πολιτικής. Στη συνέχεια προσδιορίζονται οι προϋποθέσεις που απαιτούνται για την αποδοτική αξιοποίηση των έργων τέχνης για μαθησιακούς σκοπούς, προϋποθέσεις που αποτέλεσαν το θεμέλιο των ερευνητικών μας προσεγγίσεων και προτάσεων. Τέλος, παρουσιάζονται τα ερευνητικά ερωτήματα, η ερευνητική μεθοδολογία, και η δομική διάρθρωση της παρούσας μελέτης.

Η μαθησιακή σημασία της αισθητικής εμπειρίας

Τις τρεις τελευταίες δεκαετίες αναπτύσσεται συνεχώς, στο πλαίσιο εκπαιδευτικών συστημάτων αρκετών χωρών, όπως η Αγγλία, το Βέλγιο, η Γαλλία, οι ΗΠΑ, η Ιρλανδία, η Σουηδία και η Φινλανδία, μια εκπαιδευτική πρακτική που αφορά στην αξιοποίηση έργων τέχνης για μαθησιακούς σκοπούς. Η πρακτική αυτή συμπληρώνει, δεν ανταγωνίζεται, την άλλη μορφή χρήσης της τέχνης στην εκπαίδευση, που έγκειται στη δημιουργία καλλιτεχνημάτων από τους ίδιους τους μαθητές. Η πρακτική στην οποία αναφερόμαστε, και αποτελεί αντικείμενο της παρούσας μελέτης, συνίσταται στο ότι ενώ διδάσκεται ένα θέμα (λ.χ. περιβάλλον, τεχνολογία, βία, φιλία, οικογένεια, διαφορετικότητα, ρατσισμός, ιστορία κ.ά.), παρεμβάλλεται η παρατήρηση και στοχαστική ανάλυση έργων τέχνης, το περιεχόμενο των οποίων σχετίζεται με αυτό. Τα νοήματα των έργων διερευνώνται και στη συνέχεια αξιοποιούνται ως εναύσματα, προκειμένου να πραγματοποιείται μια περισσότερο εμπλουτισμένη και ανοικτή σε ερμηνείες προσέγγιση των διδασκόμενων θεμάτων. Με αυτό τον τρόπο, η επεξεργασία των έργων τέχνης λειτουργεί ως αφορμή για περισσότερη εμβάθυνση στα μελετώμενα ζητήματα, έκφραση συναισθημάτων και ανάπτυξη δεξιοτήτων, όπως η δημιουργικότητα, η κριτική σκέψη, η ενσυναίσθηση, η φαντασία, η οργάνωση της σκέψης, η επεξεργασία εναλλακτικών προσεγγίσεων και, τελικά, η δεξιότητα της μάθησης. Ταυτόχρονα, καλλιεργείται η εξοικείωση των μαθητών με την τέχνη και απελευθερώνονται οι δημιουργικές δυνατότητές τους.

Θεωρητική τεκμηρίωση

Η μαθησιακή αξία της τέχνης έχει τεκμηριωθεί από κορυφαίους μελετητές της εκπαίδευσης, ορισμένες από τις θεωρήσεις των οποίων παρουσιάζονται στις επόμενες παραγράφους.

Ο John Dewey, στο έργο του *Art as Experience* (1980), ισχυρίστηκε ότι η ενασχόληση των μαθητών με την τέχνη αποτελεί θεμελιώδες μέσο για την ανάπτυξη της προσωπικότητάς τους. Υποστήριξε ότι ένα έργο τέχνης, από τη μία, είναι διαποτισμένο από τον τρόπο με τον οποίο ο καλλιτέχνης συλλαμβάνει την κοινωνική και πολιτισμική πραγματικότητα, καθώς και από τις αξίες που ενσωματώνει στο έργο. Από την άλλη, για να μπορούν οι αποδέκτες του έργου να κατανοούν και να απολαμβάνουν το περιεχόμενό του, χρειάζεται να επιστρατεύουν τις νοητικές και συναισθηματικές τους δυνάμεις. Γι' αυτό, η εμπειρία της επεξεργασίας των έργων τέχνης αποτελεί μια ουσιώδη, σημαντική εμπειρία ζωής και ταυτόχρονα πρόκληση για την κατανόηση της πραγματικότητας με τρόπο που υπερβαίνει τον στερεοτυπικό και επιτρέπει τη σύλληψη πρωτότυπων, εναλλακτικών ιδεών.

Σύμφωνα με τον Dewey, η ύπαρξη της αισθητικής διάστασης αποτελεί εγγενές στοιχείο της πληρότητας κάθε διανοητικής δραστηριότητας: «Καμία διανοητική δραστηριότητα δεν αποτελεί ολοκληρωμένο γεγονός εάν δεν διαποτίζεται από αυτό το στοιχείο. Με λίγα λόγια, αν η αισθητική εμπειρία απουσιάζει από τη διανοητική εμπειρία, η τελευταία δεν μπορεί να είναι ολοκληρωμένη» (Dewey, 1980: 40).

Η συνεισφορά του Howard Gardner (1990, 1999) είναι επίσης θεμελιώδης, γιατί ανέδειξε τη συμβολή της ενασχόλησης με την τέχνη στην ανάπτυξη της νοημοσύνης. Ο Gardner απέδειξε ερευνητικά ότι η αισθητική εμπειρία είναι απαραίτητη για την καλλιέργεια πολλαπλών μορφών νοημοσύνης, όπως η γλωσσική, η μουσική, η χωροχρονική, η ενδοπροσωπική (αυτογνωσία), και η διαπροσωπική (επικοινωνία). Ο λόγος είναι ότι η επαφή με την τέχνη προσφέρει στους μαθητές τη δυνατότητα να ερμηνεύουν, να αναλύουν και να συνθέτουν ένα πλήθος συμβόλων που είναι ενσωματωμένα στα καλλιτεχνήματα, πράγμα που ενεργοποιεί πολυδιάστατες μαθησιακές διεργασίες.

Η Maxine Greene, που για δεκαετίες δίδαξε Φιλοσοφία της Τέχνης και της Επιστήμης στο Πανεπιστήμιο Κολούμπια, άσκησε μεγάλη επιρροή στην εκπαιδευτική κοινότητα γιατί ανέδειξε τους ζωτικούς και αλληλένδετους ρόλους της φαντασίας και της τέχνης. Ιδιαίτερα στο βιβλίο της *Releasing the Imagination* (2000), υποστήριξε ότι η φαντασία μάς επιτρέπει να συλλαμβάνουμε ποικίλες διαστάσεις του γίγνεσθαι και των σχέσεων με τους άλλους:

«Η φαντασία επιτρέπει να διασχίζουμε τα κενά διαστήματα ανάμεσα στον εαυτό μας και σε αυτούς που αποκαλούμε “διαφορετικούς” [...]. Μπορούμε, κατά κάποιο τρόπο, να δούμε μέσα από τα μάτια των άλλων και να ακούσουμε μέσα από τα αυτιά τους» (Greene, 2000: 3). Η τέχνη δε, μπορεί να έχει καταλυτικά ζωτικό ρόλο ώστε να αναπτύσσεται η φαντασία και η κατανόηση του κόσμου να γίνεται περισσότερο ανοικτή, περιεκτική και ολοκληρωμένη: «Ασχολούμαι με τις τέχνες για να ανακαλύψω την πολιτισμική διαφορετικότητα των ανθρώπων και των λαών, για να δημιουργήσω την αίσθηση της κοινότητας, για να κατανοήσω πλατιά τον κόσμο. Για μένα, όπως και για πολλούς άλλους, οι τέχνες παρέχουν νέες οπτικές στον υπάρχοντα κόσμο» (Greene, 2000: 4).

Ο Charles Fowler (1996) έδειξε πώς το σχολικό αναλυτικό πρόγραμμα μπορεί να ενδυναμωθεί μέσω της ενσωμάτωσης καινοτόμων πρακτικών διδακτικής αξιοποίησης των έργων τέχνης. Αντίστοιχα, ο Ivan Olsen (1999) συγκέντρωσε στο έργο του μελέτες και ιδέες σχετικά με την ανάπτυξη της δημιουργικότητας, της αισθητικής εμπειρίας και της κριτικής σκέψης στο πλαίσιο της σχολικής εκπαίδευσης. Από τη μεριά του, ο Arthur Efland (2002) αντιλαμβάνεται την τέχνη ως διδακτικό πλαίσιο, συμπληρωματικό του αναλυτικού σχολικού προγράμματος, το οποίο είναι απαραίτητο για να ολοκληρωθεί η ατομική και κοινωνική ανάπτυξη των μαθητών.

Πιο πρόσφατα, ο David B. Wandera (2016) διαμόρφωσε μια ενδιαφέρουσα, πολυτροπική προσέγγιση, συνδυάζοντας την ανάλυση του περιεχομένου λογοτεχνικών έργων με την επεξεργασία εικαστικών έργων παρεμφερούς περιεχομένου.

Επιπρόσθετα, ένας σημαντικός αριθμός επιστημόνων και εμπειρογνομόνων της Ευρωπαϊκής Επιτροπής έχουν εντοπίσει την αναγκαιότητα αξιοποίησης της τέχνης στην εκπαίδευση και στην κατανόηση των κοινωνικών φαινομένων (ενδεικτικά, Karpati, 2023· Stevenson & Crowell, 2021· Thorne, 2017· European Commission, 2009).

Από τη σκοπιά της νευροφυσιολογίας, ο μελετητής του εγκεφάλου Brian Boyd (2009) παρουσίασε πρόσθετα επιχειρήματα για τον ρόλο των τεχνών στην ανάπτυξη της σκέψης. Ισχυρίστηκε ότι η συστηματική επαφή με έργα τέχνης υψηλής αξίας, όπως είναι τα ομηρικά έπη, ευνοεί τη δημιουργία συνάψεων νευρώνων, που προάγουν την ικανότητα του εγκεφάλου να αντιλαμβάνεται τα επιμέρους στοιχεία των φαινομένων, καθώς και να τα συνθέτει μεταξύ τους έτσι ώστε να αποκτάται ολιστική αντίληψη.

Τέλος, ο καθηγητής του Χάρβαρντ, David Perkins (2009, 2014), ανέδειξε τον ρόλο που μπορεί να έχει η στοχαστική παρατήρηση των έργων τέχνης στην ανάπτυξη των διανοητικών δεξιοτήτων. Η προσεκτική ενασχόληση με τα καλλιτεχνήματα, υποστήριξε, επιτρέπει να υπερβαίνουμε τους

συνηθισμένους τρόπους καθημερινής σκέψης, που συνήθως χαρακτηρίζονται από επιδερμικότητα και στερεοτυπικές προσεγγίσεις. Η συστηματική επεξεργασία των έργων τέχνης συμβάλλει στην ενεργοποίηση διανοητικών δυνάμεων, την οργάνωση ιδεών, τη δημιουργία ερωτημάτων, τη διαμόρφωση υποθέσεων, την αναζήτηση τεκμηρίωσης και την επίτευξη της γεμάτης νόημα κατανόησης, ενώ ταυτόχρονα συμβάλλει και στην απόλαυση του περιεχομένου των έργων.

Η στάση της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Πέρα όμως από τη σημασία που οι μελετητές αποδίδουν στην τέχνη, ο ρόλος της στην ανάπτυξη των δεξιοτήτων έχει αποτυπωθεί και στις στρατηγικές της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Ήδη το 2006, στο εμβληματικό κείμενο του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και Συμβουλίου *Ευρωπαϊκό Πλαίσιο Αναφοράς για τις Βασικές Ικανότητες*, ανάμεσα στις ικανότητες αυτές περιλαμβάνεται η «πολιτιστική γνώση και έκφραση», που προσδιορίζεται ως εξής:

«Εκτίμηση της σημασίας της δημιουργικής έκφρασης ιδεών, εμπειριών και συναισθημάτων σε ένα φάσμα μέσων μαζικής επικοινωνίας, συμπεριλαμβανομένης της μουσικής, του θεάτρου, της λογοτεχνίας, και των εικαστικών τεχνών. Η πολιτιστική γνώση περιλαμβάνει επίγνωση της τοπικής, εθνικής και ευρωπαϊκής πολιτιστικής κληρονομιάς, και της θέσης τους στον κόσμο. Καλύπτει τη βασική γνώση σημαντικών πολιτιστικών έργων, συμπεριλαμβανομένου του λαϊκού σύγχρονου πολιτισμού» (σ. 12).

Πιο πρόσφατα, η Σύσταση του Συμβουλίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης σχετικά με τις «βασικές ικανότητες της διά βίου μάθησης» (2018/C189/01) συγκαταλέγει και πάλι την «ικανότητα πολιτιστικής επίγνωσης και έκφρασης» στον κατάλογο των συγκεκριμένων ικανοτήτων και την προσδιορίζει ως εξής:

«Περιλαμβάνει την κατανόηση των διάφορων τρόπων κοινοποίησης των ιδεών μεταξύ του δημιουργού, του συμμετέχοντος και του κοινού, υπό μορφή γραπτών, έντυπων και ψηφιακών κειμένων, μέσω του θεάτρου, του κινηματογράφου, του χορού, των παιχνιδιών, της τέχνης και του σχεδίου, της μουσικής και της αρχιτεκτονικής [...]. Απαιτεί κατανόηση του τρόπου με τον οποίο οι τέχνες και άλλες πολιτιστικές μορφές μπορούν να αποτελέσουν τόσο τρόπο αντίληψης, όσο και διαμόρφωσης του κόσμου» (σ. 11).

Το ενδιαφέρον της Ευρωπαϊκής Ένωσης έχει εξάλλου εκφραστεί έμπρακτα με την Ευρωπαϊκή Ατζέντα για τον Πολιτισμό (European Agenda for Culture), που αποβλέπει στην πολιτισμική ευαισθητοποίηση των πολιτών μέσα από τη συμμετοχή σε καλλιτεχνικές δραστηριότητες, και με το πρόγραμμα CREATIONS (2015-2018), στο οποίο συμμετείχαν 10 κράτη-μέλη

και είχε στόχο τον εμπλουτισμό της διδασκαλίας των θετικών επιστημών με καλλιτεχνικές δράσεις.

Οι θέσεις του Ινστιτούτου Εκπαιδευτικής Πολιτικής (ΙΕΠ)

Το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής, που είναι επιτελικός φορέας του υπουργείου Παιδείας, Θρησκευμάτων και Αθλητισμού με αρμοδιότητα τον σχεδιασμό και την εφαρμογή της εκπαιδευτικής πολιτικής στο επίπεδο της Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης, φαίνεται ότι αναγνωρίζει τη μαθησιακή αξία της ενασχόλησης των μαθητών με έργα τέχνης. Ορισμένες ενδεικτικές αναφορές, οι οποίες περιέχονται σε κείμενα του ΙΕΠ που διατυπώνουν τις κατευθύνσεις του εκπαιδευτικού έργου, έχουν ως εξής:

- Στην ιστοσελίδα του ΙΕΠ, στην ενότητα που αφορά στις κατευθύνσεις εκπόνησης όλων των νέων Προγραμμάτων Σπουδών, αναφέρεται ότι η αισθητική καλλιέργεια αποτελεί έναν από τους βασικούς στόχους της διδακτικής πλαισίωσης.
- Στο Πρόγραμμα Σπουδών για την Προσχολική Εκπαίδευση (2021), στη Θεματική Ενότητα «Τέχνες», επισημαίνεται ότι: «[Μέσω της επαφής με έργα τέχνης] παρέχονται στα παιδιά ευκαιρίες δημιουργικής αναπαράστασης και επικοινωνίας των ιδεών και των συναισθημάτων τους. Οι στόχοι της Ενότητας επικεντρώνονται στην ανάπτυξη της οπτικής, ακουστικής και αισθητικής αντίληψης, στην ενεργοποίηση της φαντασίας και της κριτικής σκέψης των παιδιών μέσα από την επαφή με σημαντικά έργα της παγκόσμιας πολιτιστικής κληρονομιάς και ποικίλα ερεθίσματα που καλλιεργούν το αισθητικό τους κριτήριο» (σ. 13).
- Μία ακόμα ενδεικτική διατύπωση περιλαμβάνεται στο Πρόγραμμα Σπουδών του μαθήματος της Νεοελληνικής Γλώσσας του Δημοτικού (2022): «Η ανάγνωση της λογοτεχνίας στην εκπαίδευση υπηρετεί τη διεύρυνση του πολιτισμικού πλούτου των μαθητών/τριών, βοηθά στην ανάπτυξη επικοινωνιακών δυνατοτήτων, κριτικής σκέψης, δημιουργικότητας και συμμετοχής, καλλιεργεί τη συναισθηματική νοημοσύνη και βελτιώνει το αισθητικό κριτήριο, ενώ παράλληλα συμβάλλει στην υιοθέτηση αναγνωστικών συνηθειών και στην καλλιέργεια της φιλιαναγνωσίας» (σ. 10).

Προϋποθέσεις για την αποδοτική αξιοποίηση της τέχνης

Ωστόσο, πέρα από τις προθέσεις που υποδηλώνονται στο πλαίσιο φραστικών διατυπώσεων, για να γίνεται αποδοτική η χρήση της τέχνης στο πλαίσιο του σχολείου χρειάζεται να συντρέχουν ορισμένες πρακτικές προϋποθέσεις. Η ανασκόπηση των απόψεων ορισμένων από τους αναφερθέντες στοχαστές (J. Dewey, H. Gardner, D. Perkins), καθώς και

ερευνητικών δεδομένων αναφορικά με την ελληνική πραγματικότητα (Κόκκος & Χρήστου, 2018· Χρήστου, 2020), δείχνει ότι οι προϋποθέσεις μπορούν να συγκεφαλαιωθούν σε τρεις βασικές, οι οποίες συζητούνται στις επόμενες παραγράφους.

Πρώτη προϋπόθεση είναι **να εκδηλώνεται από τις εκπαιδευτικές αρχές σαφής πρόθεση για αξιοποίηση της τέχνης στην εκπαιδευτική πράξη.**

Σε ό,τι αφορά στην Ελλάδα, ένας σχετικός δείκτης είναι κατά πόσο αυτή η πρόθεση είναι έκδηλη και σαφής στα κείμενα του ΙΕΠ που παρέχουν κατευθύνσεις στο έργο των εκπαιδευτικών (Προγράμματα Σπουδών και Οδηγοί των Εκπαιδευτικών). Ένας δεύτερος δείκτης είναι αν στα σχολικά βιβλία περιέχονται αρκετά αξιολογικά έργα τέχνης, ενώ ένας τρίτος δείκτης αφορά στο αν υπάρχουν συνοδευτικές δραστηριότητες/ασκήσεις ή οδηγίες, οι οποίες δεσμεύουν ή/και υποκινούν τους εκπαιδευτικούς να ασχοληθούν με την προσέγγιση των καλλιτεχνημάτων.

Δεύτερη προϋπόθεση είναι **να υπάρχει χρονική δυνατότητα για αβίαστη, στοχαστική και διαλογική επεξεργασία των έργων τέχνης** στο πλαίσιο της καθημερινής σχολικής πραγματικότητας. Για τα εικαστικά έργα, λ.χ., ο Perkins (2009) υποστήριξε ότι για να γίνεται με επάρκεια η άντληση του νοήματός τους απαιτούνται τουλάχιστον 15'. Ο Dewey (1980) υπογράμμισε ότι χρειάζεται χρόνος προκειμένου οι αποδέκτες των έργων τέχνης να «συμφιλιώνονται» με αυτά, να ανακαλύπτουν σταδιακά τα μηνύματά τους, να τα συσχετίζουν με τις προσωπικές τους εμπειρίες και, μέσω αυτών των διεργασιών, να μπορούν να τα κατανοούν και να τα απολαμβάνουν. Στο πλαίσιο της σχολικής πραγματικότητας, σχετικός δείκτης είναι το κατά πόσο διασφαλίζεται ο χρόνος που χρειάζεται για να πραγματοποιείται ουσιαστική επεξεργασία των έργων τέχνης που παρουσιάζονται στα σχολικά βιβλία. Η διασφάλιση του αναγκαίου χρόνου εξαρτάται από το αν οι συνθήκες διδασκαλίας στο πλαίσιο κάθε μίας διδακτικής ενότητας (όγκος της διδακτέας ύλης που πρέπει να καλυφθεί μέσα στα –συνήθως πιεστικά– χρονικά περιθώρια που προσδιορίζονται από το Αναλυτικό Πρόγραμμα, χρονικές απαιτήσεις για την πραγματοποίηση διαφόρων άλλων δραστηριοτήτων που αφορούν στη διδακτέα ύλη) καθιστούν χρονικά εφικτή την ενασχόληση με τα έργα τέχνης.

Τέλος, η τρίτη, ιδιαίτερα κρίσιμη προϋπόθεση αφορά στην **αποτελεσματική χρήση συγκεκριμένων μεθόδων αξιοποίησης των έργων τέχνης**, οι οποίες είναι δύο ειδών: α) μέθοδοι στοχαστικής επεξεργασίας των έργων και β) μέθοδοι με βάση τις οποίες οι ιδέες που απορρέουν από την επεξεργασία του περιεχομένου των έργων τέχνης συσχετίζονται με το περιεχόμενο των διδασκόμενων θεμάτων. Τα δύο είδη μεθόδων παρουσιάζονται στις επόμενες παραγράφους.

A) Μέθοδοι στοχαστικής επεξεργασίας των έργων τέχνης

Από τα κείμενα ορισμένων από τους στοχαστές που αναφέραμε, καθώς και από το έργο άλλων μείζονος σημασίας μελετητών της εκπαίδευσης, όπως οι Bourdieu & Darbel (1991) και Broudy (1987), μπορεί να αντληθεί η διαπίστωση ότι αυτές οι μέθοδοι έχουν ορισμένα κοινά βασικά χαρακτηριστικά:

1° χαρακτηριστικό: Αξιοποιούνται έργα τέχνης με μαθησιακή αξία. Τα έργα που ενδεχομένως επιλέγονται ως εναύσματα για μάθηση θα πρέπει να είναι κατάλληλα επιλεγμένα ώστε να κινητοποιούν τον στοχασμό, τη συναισθηματική εμπλοκή και την ενεργοποίηση της φαντασίας των συμμετεχόντων. Βασικό, λοιπόν, κριτήριο επιλογής των έργων τέχνης είναι η μαθησιακή αξία τους, που συνίσταται στη δυνατότητα να προσφέρουν πλούσιες αφορμές για διεύρυνση των γνωστικών και ψυχικών οριζόντων (P. Bourdieu, J. Dewey, H. Gardner, M. Greene).

2° χαρακτηριστικό: Η στοχαστική επεξεργασία των έργων γίνεται με χρήση κάποιας συγκεκριμένης τεχνικής (Broudy, Gardner, Greene, Perkins). Στο εκπαιδευτικό πεδίο έχουν αναπτυχθεί διάφορες αξιολογικές σχετικές τεχνικές, όπως, ενδεικτικά, των Anderson & Milbrandt (2005), Illeris (2016) και Perkins (1994), καθώς και οι τεχνικές Visible Thinking και Artful Thinking. Στην Ελλάδα, ενδεικτικά, έχουν αναπτυχθεί μέθοδοι από τους Α. Βλαβιανού, Β. Καλαμπάκα, Γ. Μέγα, Ν. Τσαφταρίδη και Μ. Τσουβαλά για την επεξεργασία λογοτεχνικών, κινηματογραφικών, εικαστικών, μουσικών και χορευτικών έργων αντίστοιχα (Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, 2015). Όλες αυτές οι μέθοδοι, παρά τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τους, έχουν κοινό στοιχείο ότι προτείνουν την προσέγγιση των έργων τέχνης μέσα από ερωτήσεις-εναύσματα, οι οποίες αποβλέπουν, σταδιακά, στην παρατήρηση των βασικών στοιχείων ενός έργου (ερωτήσεις παρατήρησης), ύστερα στην περισσότερο διεισδυτική ανάλυσή του (αναλυτικές ερωτήσεις), και, τέλος, στην παρακίνηση των συμμετεχόντων να επεξεργαστούν περαιτέρω ή/και να αναδιαμορφώσουν το υλικό του έργου, χρησιμοποιώντας τη φαντασία και τα βιώματά τους (δημιουργικές ερωτήσεις).

3° χαρακτηριστικό: Η επιλογή και η προσέγγιση των έργων τέχνης είναι αντίστοιχη προς τις αντιληπτικές δυνατότητες και παραστάσεις της εκάστοτε ομάδας συμμετεχόντων, έτσι ώστε όλοι να έχουν διανοητική και συναισθηματική πρόσβαση στο περιεχόμενο των έργων (P. Bourdieu, J. Dewey, H. Gardner, M. Greene).

4° χαρακτηριστικό: Επιδιώκεται η στοχαστική προσέγγιση των έργων τέχνης, και αποφεύγεται η «εγκυκλοπαιδικού τύπου» ανάλυσή τους, που μπορεί να αποθαρρύνει τη συμμετοχή των μαθητών και συχνά υπερβαίνει τις δυνατότητες των εκπαιδευτικών. Με άλλα λόγια, το κριτήριο για τη

διδακτική αξιοποίηση των έργων τέχνης είναι *εκπαιδευτικού χαρακτήρα*: αναζητείται τι έχουν να προσφέρουν τα έργα στην ανάπτυξη στοχασμού και συναισθηματικού ενδιαφέροντος επάνω στα αντικείμενα μάθησης. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, η αισθητική προσέγγιση των επιμέρους στοιχείων των έργων (λ.χ. η χρήση του χρώματος και του φωτός στα έργα ζωγραφικής, της μουσικής και του μοντάζ στα κινηματογραφικά έργα) πραγματοποιείται στον βαθμό που οι εκπαιδευτικοί μπορούν να την πραγματοποιήσουν, σε συνάρτηση, βέβαια, με τον βαθμό στον οποίο εκδηλώνεται ενδιαφέρον από τους μαθητές (H. Broudy, H. Gardner, D. Perkins).

B) Μέθοδοι συσχέτισης του περιεχομένου των έργων τέχνης με το περιεχόμενο των διδασκόμενων θεμάτων

Σε ό,τι αφορά στα χαρακτηριστικά του δεύτερου αυτού είδους μεθόδων, και πάλι διαπιστώνεται συναντίληψη μεταξύ ορισμένων στοχαστών που προαναφέρθηκαν (H. Broudy, H. Gardner, D. Perkins), αλλά και μεταξύ Ελλήνων μελετητών (Kokkos, 2021· Raïkou, 2019). Η συναντίληψη έγκειται στο ότι οι συγκεκριμένες μέθοδοι θα πρέπει να περιλαμβάνουν: i) μελέτη ενός θέματος με στόχο να εντοπιστούν οι επιμέρους συνιστώσες του (υποθέματα), ii) συσχέτιση των ιδεών που προέκυψαν από την επεξεργασία ενός ή περισσότερων έργων τέχνης με καθένα από τα υποθέματα, προκειμένου η προσέγγιση των τελευταίων να εμπλουτιστεί και να προσλάβει βάθος, και iii) σύνθεση των αναλύσεων των υποθεμάτων με τρόπο που να οδηγεί σε ολιστική κατανόηση του κεντρικού θέματος.

Σύμφωνα με τα παραπάνω, όλοι οι εκπαιδευτικοί είναι δυνητικά σε θέση να συντονίσουν διεργασίες μαθησιακής αξιοποίησης των έργων τέχνης στο πλαίσιο του μαθήματός τους, αρκεί να έχουν τη διάθεση και, αν χρειάζεται, να παρακολουθήσουν πρόγραμμα επιμόρφωσης. Ο δε δείκτης του βαθμού τήρησης της τρίτης εκ των προϋποθέσεων που εξετάσαμε έγκειται στον βαθμό και τον τρόπο που εφαρμόζονται συγκροτημένες μέθοδοι τόσο για την επεξεργασία των έργων τέχνης όσο και, στη συνέχεια, για τη συσχέτιση των αποτελεσμάτων της επεξεργασίας με το περιεχόμενο των διδασκόμενων θεμάτων.

Ερευνητικά ερωτήματα

Λαμβάνοντας υπόψη όσα αναφέρθηκαν, προκύπτει το ζητούμενο αν στο πλαίσιο του μείζονος μέρους της Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης της χώρας (Νηπιαγωγείο, Δημοτικό, Γυμνάσιο, Γενικό Λύκειο) συντρέχουν οι τρεις βασικές προϋποθέσεις που απαιτούνται για την αποδοτική μαθησιακή αξιοποίηση των τεχνών. Επιπλέον, προκύπτουν τα ζητούμενα αν οι εκπαιδευτικοί είναι σε θέση να αναλάβουν αυτό το εγχείρημα και αν η υπάρχουσα τεχνολογική υποδομή των σχολείων μπορεί

να το υποστηρίξει. Από αυτά τα ζητούμενα προέκυψαν τα **ερευνητικά ερωτήματα** της παρούσας μελέτης, τα οποία έχουν ως εξής:

1. Αν υπάρχει σαφής πρόθεση των θεσμικών οργάνων του σχολικού συστήματος να αποτελέσει η αξιοποίηση των έργων τέχνης έναν από τους βασικούς του στόχους.
2. Αν τα υπάρχοντα διδακτικά εγχειρίδια προσφέρουν πρακτικές δυνατότητες για εκπαιδευτική αξιοποίηση των έργων τέχνης.
3. Αν στα υπάρχοντα διδακτικά εγχειρίδια αποτυπώνονται συγκεκριμένες μέθοδοι που αφορούν στη μαθησιακή αξιοποίηση των έργων τέχνης.
4. Αν στα Μουσικά και Καλλιτεχνικά Σχολεία, καθώς και στα καλλιτεχνικά μαθήματα του Δημοτικού και του Γυμνασίου, που αποτελούν εστίες καλλιέργειας των τεχνών, εφαρμόζονται οι παραπάνω μέθοδοι.
5. Με ποιο τρόπο αξιοποιούνται έργα τέχνης στο πλαίσιο των Εργαστηρίων Δεξιοτήτων. Επιπρόσθετα, η μελέτη επιδιώκει να εξετάσει, με βάση τα επόμενα ερευνητικά ερωτήματα, δύο επιπλέον παραμέτρους, που είναι κρίσιμες σε ό,τι αφορά στη μαθησιακή αξιοποίηση έργων τέχνης στην εκπαίδευση.
6. Ποια είναι η στάση, οι πρακτικές και η κατάρτιση των εκπαιδευτικών ως προς τη χρήση έργων τέχνης.
7. Κατά πόσο συμβάλλει η τεχνολογική υποδομή και ο αντίστοιχος εξοπλισμός (σύνδεση με το Διαδίκτυο, ηλεκτρονικοί υπολογιστές, διαδραστικοί πίνακες, τεχνολογικός εξοπλισμός), καθώς και το δίκτυο των σχολικών βιβλιοθηκών, στη μαθησιακή αξιοποίηση των έργων τέχνης.

Εντέλει, με βάση τις ανωτέρω διερευνήσεις, θα επιδιωχθεί να προσεγγιστεί ένα ακόμα ζήτημα που υπερκαθορίζει όλα τα άλλα και έγκειται, με μορφή ερευνητικού ερωτήματος, στο αν, στο πλαίσιο του σχολικού συστήματος, υπάρχει κουλτούρα αξιοποίησης των έργων τέχνης.

Σημειώνεται ότι τα υπάρχοντα σχολικά βιβλία, στα οποία αναφέρονται τα ερευνητικά ερωτήματα 2 και 3, πρόκειται σύντομα να αντικατασταθούν από καινούργια. Ωστόσο, συμπεριλάβαμε στη μελέτη τα υπάρχοντα για τον εξής λόγο: Τα βιβλία αυτά αποτυπώνουν τον υφιστάμενο τρόπο χρήσης της τέχνης στο σχολείο και περιέχουν αντιλήψεις και προδιαγραφές με βάση τις οποίες λειτουργούν οι εκπαιδευτικοί εδώ και πάνω από 15 χρόνια. Συνεπώς, στα υπάρχοντα βιβλία αποτυπώνεται η βαρύτητα των εγχοραγμένων πρακτικών, που ασφαλώς θα ασκήσει επίδραση στον τρόπο με τον οποίο θα υλοποιηθεί η νέα εκπαιδευτική πολιτική.

Ερευνητική μεθοδολογία

Ακολουθήθηκαν οι εξής ερευνητικές προσεγγίσεις:

α. Βιβλιογραφική ανασκόπηση και μελέτη δεδομένων

- Μελετήθηκαν οι βιβλιογραφικές πηγές που σχετίζονται με τα ερευνητικά ερωτήματα.
- Επιλέχθηκε να μελετηθεί ο τρόπος αξιοποίησης των έργων τέχνης στο πλαίσιο δύο μαθημάτων, τα οποία διδάσκονται σε όλες τις τάξεις του Δημοτικού («Νεοελληνική Γλώσσα» και «Μελέτη Περιβάλλοντος», που μετά τη Δ΄ τάξη συνεχίζεται με τον τίτλο «Φυσικά») και δύο μαθημάτων της Γενικής Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης που διδάσκονται σε όλες τις τάξεις, «Νεοελληνική Γλώσσα» και «Φυσική»). Τα μαθήματα αυτά επιλέχθηκαν λόγω του ειδικού βάρους της σημασίας τους, καθώς και λόγω της μεγάλης χρονικής τους διάρκειας. Μελετήθηκαν, με χρήση της μεθόδου της ποιοτικής ανάλυσης περιεχομένου, τα διδακτικά εγχειρίδια όλων των τάξεων (έντυπα και διαδραστικά Βιβλία του Μαθητή, έντυπα και διαδραστικά Ανθολόγια, Τετράδια Εργασιών), καθώς και τα Βιβλία Δασκάλου και τα Βιβλία Εκπαιδευτικού, που συνοδεύουν τα διδακτικά εγχειρίδια και παρέχουν στους εκπαιδευτικούς οδηγίες για την προσέγγιση των διδακτικών αντικειμένων.
- Σε ό,τι αφορά στα ίδια μαθήματα, μελετήθηκαν τα νέα Προγράμματα Σπουδών και οι νέοι Οδηγοί Εκπαιδευτικού, που ισχύουν από το 2022. Επίσης, μελετήθηκε το νέο Πρόγραμμα Σπουδών για την Προσχολική Εκπαίδευση (2021) και ο νέος Οδηγός Νηπιαγωγού (2021).
- Μελετήθηκε δειγματοληπτικά και με χρήση της μεθόδου της ποιοτικής ανάλυσης περιεχομένου το υλικό 213 προγραμμάτων Εργαστηρίων Δεξιοτήτων. Για τον προσδιορισμό του δείγματος επιλέχθηκε ο τύπος του Cochran για πεπερασμένο πληθυσμό (επίπεδο εμπιστοσύνης 95% και περιθώριο σφάλματος 5%).
- Η στάση και η κατάρτιση των εκπαιδευτικών αναφορικά με τη χρήση των έργων τέχνης προσεγγίστηκαν με βάση την υπάρχουσα βιβλιογραφία, την επισκόπηση των Προγραμμάτων Σπουδών των Νηπιαγωγών, Δασκάλων και Φιλολόγων, στοιχεία που μας παραχώρησε το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής σχετικά με τα επιμορφωτικά προγράμματα που απευθύνονται σε εκπαιδευτικούς, καθώς και στοιχεία που συγκεντρώθηκαν από τις Ομάδες Εστιασμένης Συζήτησης (ΟΕΣ)/Focus Groups (βλ. επόμενη ενότητα).

- Τέλος, δεδομένα για την τεχνολογική υποδομή παραχώρησε η Γενική Γραμματεία Πρωτοβάθμιας, Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης και Ειδικής Αγωγής του υπουργείου Παιδείας, Θρησκευμάτων και Αθλητισμού, και επίσης λήφθηκαν υπόψη στοιχεία από τις ΟΕΣ.

β. Ομάδες Εστιασμένης Συζήτησης (ΟΕΣ)

Συμπληρωματικά προς τις αναφερθείσες ερευνητικές προσεγγίσεις, πραγματοποιήθηκαν, μέσω τηλεδιασκέψεων, δύο ΟΕΣ με τη συμμετοχή συνολικά δεκαέξι εκπαιδευτικών. Καθεμία ΟΕΣ είχε διάρκεια δύο ώρες. Τηρήθηκαν, κατά το δυνατόν, δείκτες αντικειμενικότητας, και συμμετείχαν εκπαιδευτικοί από όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσης, από τα πολεοδομικά συγκροτήματα Αθήνας και Θεσσαλονίκης, πρωτεύουσες Νομών και άλλες μικρές και μεγαλύτερες πόλεις από οκτώ Περιφέρειες. Προκειμένου να προετοιμαστούν οι συμμετέχοντες, έλαβαν, πριν από τη διεξαγωγή των ΟΕΣ, κατάλογο με τις σχετικές ερωτήσεις (βλ. Παράρτημα 2). Οι ερωτήσεις αφορούσαν στη στάση των εκπαιδευτικών απέναντι στη μαθησιακή αξιοποίηση έργων τέχνης στο σχολείο, στις σχετικές επιμορφωτικές ανάγκες τους, και στο κατά πόσο η αξιοποίηση των έργων τέχνης διευκολύνεται από την τεχνολογική υποδομή των σχολείων. Το υλικό των καταγεγραμμένων ΟΕΣ υποβλήθηκε σε ποιοτική ανάλυση περιεχομένου.

Δομή της μελέτης

Στο πρώτο μέρος, εξετάζεται ο τρόπος αξιοποίησης των έργων τέχνης στην Πρωτοβάθμια και Γενική Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση, όπως αποτυπώνεται στα διδακτικά εγχειρίδια, στα θεσμικά κείμενα του υπουργείου Παιδείας, Θρησκευμάτων και Αθλητισμού καθώς και στα Προγράμματα των Εργαστηρίων Δεξιοτήτων, των Μουσικών και Καλλιτεχνικών Σχολείων και των καλλιτεχνικών μαθημάτων.

Στο δεύτερο μέρος, διερευνώνται οι νέες επιδιώξεις του εκπαιδευτικού συστήματος σχετικά με την αξιοποίηση έργων τέχνης, όπως αποτυπώνονται στα νέα Προγράμματα Σπουδών και στους νέους Οδηγούς Εκπαιδευτικού.

Στο τρίτο μέρος, εξετάζονται ορισμένες κρίσιμες παράμετροι που επηρεάζουν τη δυνατότητα και την ποιότητα της χρήσης των έργων τέχνης, όπως είναι η στάση και η κατάρτιση των εκπαιδευτικών σχετικά με αυτή τη δράση, καθώς και η τεχνολογική υποδομή και οι βιβλιοθήκες των σχολείων.

Τέλος, η μελέτη παρουσιάζει τα πλεονεκτήματα και τις αδυναμίες του εγχειρήματος της μαθησιακής αξιοποίησης έργων τέχνης, προτάσεις παρέμβασης, και παραδείγματα καλών πρακτικών που έχουν πραγματοποιηθεί στο πλαίσιο εκπαιδευτικών και πολιτιστικών οργανισμών, εκπαιδευτικών συστημάτων άλλων χωρών, καθώς και στο πλαίσιο της διδακτικής πράξης.

Η ΤΕΧΝΗ ΣΤΟ ΣΧΟΛΕΙΟ

Δεκέμβριος 2024

Υφιστάμενη κατάσταση

1.1 Εισαγωγή

Σε αυτό το μέρος της μελέτης εξετάζεται ο τρόπος χρήσης των έργων τέχνης στο πλαίσιο της Δημοτικής και Γενικής Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης. Συγκεκριμένα, διερευνάται η αντίληψη για τη χρήση των έργων τέχνης όπως αποτυπώνεται: α) στο περιεχόμενο των διδακτικών εγχειριδίων και των συνοδευτικών Βιβλίων Δασκάλου και Εκπαιδευτικού των μαθημάτων «Νεοελληνική Γλώσσα», «Μελέτη Περιβάλλοντος» και «Φυσικά» του Δημοτικού, και «Νεοελληνική Γλώσσα» και «Φυσική» της Γενικής Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης, β) στο περιεχόμενο των προγραμμάτων των Εργαστηρίων Δεξιοτήτων, γ) στο περιεχόμενο των καλλιτεχνικών μαθημάτων που διδάσκονται στο Δημοτικό και στο Γυμνάσιο, και δ) στο περιεχόμενο των προγραμμάτων των Μουσικών και Καλλιτεχνικών Σχολείων. Δεδομένου ότι στο Νηπιαγωγείο δεν υπάρχουν διδακτικά εγχειρίδια, η διερεύνηση του τρόπου με τον οποίο αξιοποιούνται έργα τέχνης στο πλαίσιό του, παρατίθεται στο επόμενο μέρος, όπου εξετάζονται τα Προγράμματα Σπουδών και οι Οδηγοί των Εκπαιδευτικών.

1.2 Η τέχνη στο μάθημα «Νεοελληνική Γλώσσα» του Δημοτικού

1.2.1 Εισαγωγή

Διερευνήθηκε ο βαθμός και ο τρόπος με τον οποίο αξιοποιούνται τα έργα τέχνης στο πλαίσιο των υπάρχοντων εγχειριδίων του μαθήματος «Νεοελληνική Γλώσσα», το οποίο διδάσκεται σε όλες τις τάξεις του Δημοτικού. Η προσέγγιση εστίασε στο υλικό των δύο τελευταίων διδακτικών ενοτήτων σε κάθε τάξη, οι οποίες διαρκούν περίπου 148 διδακτικές ώρες (15% του συνολικού διδακτικού χρόνου του μαθήματος). Επισημαίνεται ότι οι πραγματικές ώρες διδασκαλίας που διατίθενται για τις συγκεκριμένες διδακτικές ενότητες δεν μπορούν να υπολογιστούν με ακρίβεια δεδομένου ότι οι εκπαιδευτικοί έχουν την ευχέρεια να προσαρμόζουν τη διδασκαλία τους με βάση τις ανάγκες του τμήματός τους. Χρησιμοποιήθηκαν οι ακόλουθες πηγές:

α) Τα έντυπα Βιβλία του Μαθητή όλων των τάξεων, καθώς και τα διαδραστικά¹ Βιβλία του Μαθητή με εμπλουτισμένο html, τα οποία συμπληρώνουν τα έντυπα βιβλία με διαδραστικό υποστηρικτικό υλικό για κάθε διδακτική ενότητα. Τα «ενεργά» εικονίδια ή οι υπερσύνδεσμοι που βρίσκονται στις σελίδες των διαδραστικών βιβλίων οδηγούν σε διαδραστικά μαθησιακά αντικείμενα, όπως παράλληλα κείμενα, προσομοιώσεις, εικόνες, έργα τέχνης κλπ.

β) Τα έντυπα Ανθολόγια όλων των τάξεων, καθώς και τα διαδραστικά Ανθολόγια με εμπλουτισμένο html, τα οποία συμπληρώνουν τα έντυπα Ανθολόγια με επιπλέον στοιχεία, συμπεριλαμβανομένων έργων τέχνης.

γ) Τα Τετράδια Εργασιών όλων των τάξεων, που περιλαμβάνουν επιπλέον εργασίες/δραστηριότητες, οι οποίες εκπονούνται από τους μαθητές.

Οι ανωτέρω πηγές αλληλοσυμπληρώνονται και αποτελούν τα διδακτικά εγχειρίδια του μαθήματος «Νεοελληνική Γλώσσα», τα οποία χρησιμοποιούνται από τους μαθητές.

¹ Για τα διαδραστικά βιβλία, βλ. στις υπηρεσίες του Ψηφιακού Σχολείου στον παρακάτω σύνδεσμο: <https://dschool.edu.gr/>.

δ) Συμπληρωματικά, αξιοποιήθηκαν ως πηγή τα Βιβλία Δασκάλου των έξι τάξεων, δεδομένου ότι περιέχουν οδηγίες σχετικά με τον τρόπο που οι εκπαιδευτικοί προσεγγίζουν τα διδακτικά αντικείμενα, συμπεριλαμβανομένων των έργων τέχνης.

Θα πρέπει να σημειωθεί ότι, αν και τα διαδραστικά Βιβλία και τα διαδραστικά Ανθολόγια διατίθενται σε εκπαιδευτικούς και μαθητές, στην καθημερινή εκπαιδευτική πράξη χρησιμοποιούνται, για πρακτικούς λόγους, κυρίως τα Βιβλία του Μαθητή και τα Ανθολόγια στην έντυπη μορφή τους, που δεν περιλαμβάνουν το πρόσθετο διαδικτυακό υλικό. Τα έντυπα Βιβλία του Μαθητή αποτελούν τα βασικά εγχειρίδια για δύο ακόμα λόγους. Σε αυτά οι μαθητές καταγράφουν τις εργασίες τους και από αυτά διαβάζουν στο σπίτι. Πρόσθετη ένδειξη αποτελεί η ακόλουθη αναφορά του Προγράμματος Σπουδών (ΙΕΠ, 2022) του συγκεκριμένου μαθήματος: «*Τα παραδοσιακά μέσα, καταξιωμένα στην εκπαίδευση, μπορεί να είναι πιο οικεία σε αρκετούς/ες μαθητές/τριες και εκπαιδευτικούς*» (σ. 12).

Ακολουθεί η παρουσίαση των ευρημάτων της διερεύνησης, που κατατάσσονται σε 6 άξονες.

1.2.2 Παρουσίαση δεδομένων

1ος άξονας: Αναφορά και πρόσβαση σε έργα τέχνης

Εξετάστηκε κατά πόσο στις προαναφερθείσες πηγές γίνεται αναφορά στις βασικές μορφές έργων τέχνης (εικαστικά έργα, λογοτεχνικά– στα οποία περιλαμβάνονται και τα θεατρικά κείμενα–, κινηματογραφικά, μουσικά και χορευτικά), ποια είναι η μαθησιακή αξία των συγκεκριμένων έργων και κατά πόσο είναι, πρακτικά, προσβάσιμα από τους μαθητές και τους εκπαιδευτικούς.

Εντοπίστηκαν 97 έργα τέχνης:² 59 λογοτεχνικά, 30 εικαστικά, 1 κινηματογραφικό και 7 μουσικά (τραγούδια και μελοποιημένη ποίηση). Στη μεγάλη πλειοψηφία πρόκειται για έργα Ελλήνων καλλιτεχνών (88 στα 97). Παρατηρείται ότι υπάρχει τάση να αξιοποιούνται περισσότερο τα λογοτεχνικά έργα, πράγμα που προφανώς οφείλεται στο ότι το μάθημα αφορά στην ανάπτυξη των γλωσσικών δεξιοτήτων. Δεν εντοπίστηκαν αναφορές, φωτογραφίες ή βίντεο με έργα τέχνης από το πεδίο του χορού. Όλα τα αξιοποιούμενα έργα έχουν μαθησιακή αξία, με την έννοια ότι προσφέρουν εναύσματα για ανάπτυξη της σκέψης και ανάδυση συναισθημάτων.

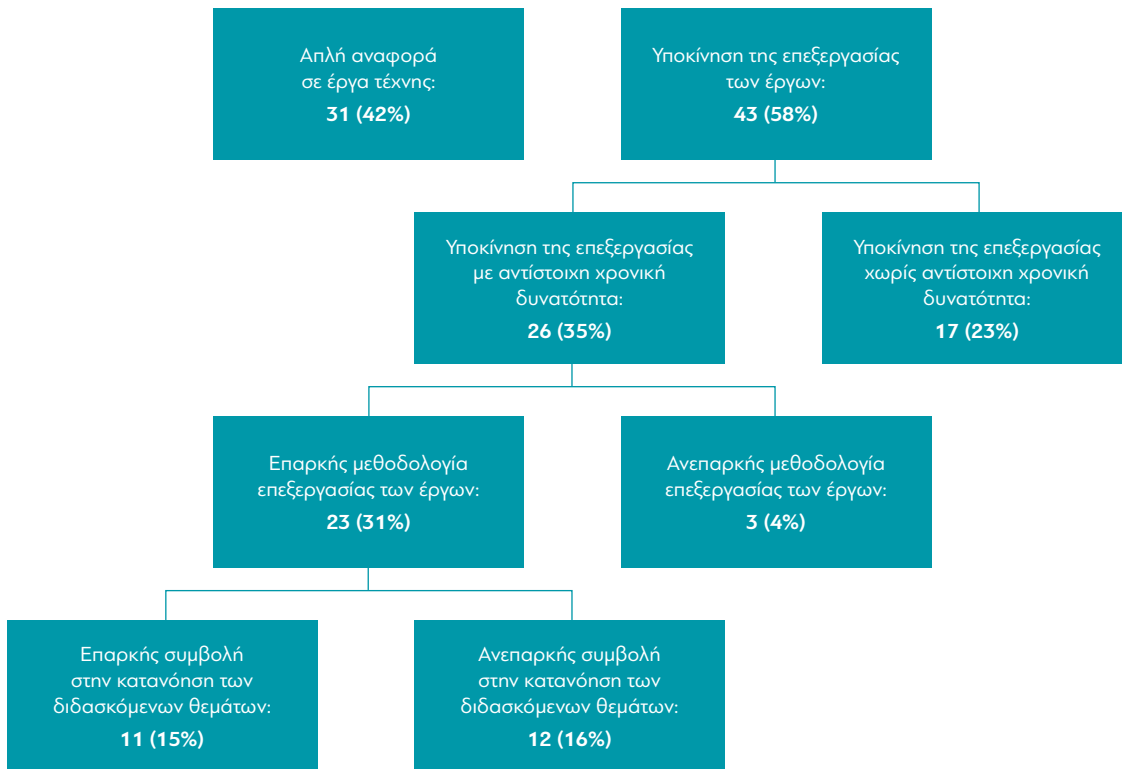
² Στις αναφερθείσες πηγές περιέχονται ορισμένες φωτογραφίες. Δεδομένου ότι δεν είναι σαφές εάν πρόκειται για καλλιτεχνικές φωτογραφίες, το σχετικό υλικό δεν συμπεριλαμβάνεται στην παρούσα διερεύνηση.

Για όλα τα έργα τέχνης αναφέρονται οι πηγές εύρεσής τους. Τα λογοτεχνικά έργα είναι εύκολα προσβάσιμα τόσο στα έντυπα, όσο και στα διαδραστικά Βιβλία του Μαθητή και Ανθολόγια. Αντίθετα, τα εικαστικά έργα που παρουσιάζονται στα έντυπα Βιβλία και Ανθολόγια, τα οποία, όπως προαναφέρθηκε, είναι τα συνήθως χρησιμοποιούμενα, είναι μικρά σε μέγεθος και χαμηλής ανάλυσης, γεγονός που δεν διευκολύνει την εις βάθος προσέγγισή τους, καθώς δεν είναι ευδιάκριτες οι λεπτομέρειες. Στα διαδραστικά Βιβλία και Ανθολόγια η ανάλυση των έργων είναι σαφώς καλύτερη, ωστόσο το μέγεθός τους παραμένει μικρό. Δεν υπάρχουν ενδείξεις που να προτρέπουν τους αναγνώστες να μεγεθύνουν τις εικόνες, συνεπώς η μεγέθυνση έγκειται στη διακριτική ευχέρεια και στην ψηφιακή δεξιότητα των εκπαιδευτικών. Σε ό,τι αφορά στο ένα αναφερόμενο κινηματογραφικό έργο, καθώς και στα μουσικά έργα, υπάρχουν ενεργοί σύνδεσμοι στα διαδραστικά Βιβλία και Ανθολόγια.

Επισημαίνεται ότι υπάρχουν 23 περιπτώσεις όπου τα εικαστικά έργα παρουσιάζονται ως συνοδευτικά κάποιου λογοτεχνικού κειμένου ή αποσπάσματος. Σε αυτές τις περιπτώσεις, οι προς εκπόνηση δραστηριότητες αφορούν αδιαχώριστα στα δύο έργα τέχνης. Για αυτό, στις παρακάτω Ενότητες που αναφέρονται στη χρονική δυνατότητα και στη μεθοδολογία προσέγγισης των έργων, οι περιπτώσεις αυτές διερευνώνται ως οργανικό σύνολο και όχι ως μεμονωμένα έργα τέχνης.

Ως εκ τούτου, εντοπίστηκαν τελικά 74 περιπτώσεις προς διερεύνηση, τα αποτελέσματα της οποίας παρουσιάζονται στις επόμενες Ενότητες και συνοψίζονται στο **Σχήμα 1**.

Σχήμα 1: Αξιοποίηση έργων τέχνης στο μάθημα του Δημοτικού «Νεοελληνική Γλώσσα» (επί συνόλου 74 έργων)

Πηγή: Επεξεργασία της συγγραφικής ομάδας.

2ος άξονας: Υποκίνηση για την επεξεργασία των έργων

Διερευνήθηκε κατά πόσο στα διδακτικά εγχειρίδια και στα Βιβλία Δασκάλου περιλαμβάνονται οδηγίες ή δραστηριότητες οι οποίες είναι ενταγμένες στη διδακτέα ύλη και δεσμεύουν ή/και υποκινούν τους εκπαιδευτικούς να αφιερώσουν χρόνο στην προσέγγιση και επεξεργασία των έργων τέχνης.

Προέκυψε ότι τα περισσότερα (43) έργα τέχνης (58% του συνόλου), τα οποία παρουσιάζονται στα διδακτικά εγχειρίδια, συνοδεύονται από δραστηριότητες που υποκινούν την προσέγγισή τους. Για παράδειγμα:

Στο **Βιβλίο του Μαθητή της ΣΤ΄ Δημοτικού**, το απόσπασμα από το λογοτεχνικό έργο «Το ημερολόγιο της Άννας Φρανκ», με τίτλο «Σκέψεις ενός παιδιού για τον πόλεμο», συνοδεύεται από τις παρακάτω δραστηριότητες (σσ. 74-75):

1α. Πώς αισθάνθηκε η Άννα Φρανκ με το ξέσπασμα του πολέμου; Ποια άλλα συναισθήματα φανερώνει στο τέλος του κειμένου;

1β. Ποιες συνέπειες του πολέμου αναφέρει η Άννα Φρανκ στο ημερολόγιό της; Μπορείτε να αναφέρετε άλλες συνέπειες των πολέμων;

1γ. Σε προηγούμενη ενότητα (Ενότητα 6) είχαμε δει πως άλλοτε πείθουμε κάποιον λογικά και άλλοτε προσπαθούμε να τον συγκινήσουμε. Στο κείμενο, η Άννα Φρανκ χρησιμοποιεί και τους δύο τρόπους. Μπορείτε να βρείτε ένα παράδειγμα για τον καθένα;

1δ. Στην 3η παράγραφο, η Άννα Φρανκ διατυπώνει συνεχείς ερωτήσεις. Νομίζετε ότι αυτές οι ερωτήσεις απευθύνονται σε κάποιον συγκεκριμένα; Ξέρετε πώς λέγονται αυτές οι ερωτήσεις και γιατί χρησιμοποιούνται;

2. Ποιους θεωρεί η Άννα Φρανκ υπεύθυνους για τον πόλεμο; Για ποιους λόγους νομίζετε εσείς ότι γίνονται πόλεμοι;

Σε αυτό το παράδειγμα, το γεγονός ότι προτείνονται 5 δραστηριότητες σχετικές με το έργο τέχνης αποτελεί ένδειξη ότι οι εκπαιδευτικοί θα υποκινηθούν να το προσεγγίσουν.

Ωστόσο, διαπιστώθηκε ότι για αρκετά άλλα έργα τέχνης (31 έργα, 42% του συνόλου) γίνεται απλή αναφορά χωρίς να υπάρχουν δραστηριότητες επεξεργασίας τους. Για παράδειγμα:

Στο **Τετράδιο Εργασιών της Ε΄ Δημοτικού** εντοπίζονται οι παρακάτω δραστηριότητες, οι οποίες σχετίζονται με απόσπασμα από το βιβλίο της Αγγελικής Βαρελλά «Καλημέρα, Ελπίδα» (σσ. 47-48):

1. Ο Σπύρος Λούης είναι ο πιο γνωστός Έλληνας αθλητής. Με το κατόρθωμά του συγκίνησε και συγκινεί ακόμα και σήμερα όλους τους Έλληνες. Μαζέψτε κι εσείς φωτογραφικό υλικό και πληροφορίες για τον αθλητή ή την αθλήτρια που θαυμάζετε και παρουσιάστε τα.
2. Υπάρχουν πολλά επίθετα στο κείμενο που χαρακτηρίζουν αυτό τον μαραθώνιο δρόμο και τη νίκη του Σπύρου Λούη. Μερικά από αυτά υπάρχουν στον παρακάτω. Συμπληρώστε τα παραθετικά τους, μονολεκτικά και περιφραστικά, σε όσα από αυτά είναι δυνατόν.

Στο δε **Βιβλίο Δασκάλου** αναφέρονται σχετικά τα εξής (σ. 44):

Στο Τετράδιο Εργασιών ο μικρός Λούης ονειρεύεται να μοιάσει στον διάσημο μαραθωνοδρόμο και εμπλέκεται σε δραστηριότητες που αφορούν τα αθλήματα και τα σπορ. Οι δραστηριότητες αυτές δίνουν αφορμή για ασκήσεις εμπέδωσης της διδασκαλίας της δομής των κειμένων της ενότητας, για ασκήσεις στα γραμματικά φαινόμενα (είδη προτάσεων, αντωνυμίες, παραθετικά) και για λεξιλογικές ασκήσεις.

Στο Τετράδιο Εργασιών, στη δραστηριότητα 1, το λογοτεχνικό κείμενο αποτελεί απλώς έναυσμα για την υλοποίηση μιας εργασίας, η οποία δεν σχετίζεται με την προσέγγιση των νοημάτων του λογοτεχνικού αποσπάσματος. Στη δραστηριότητα 2, το κείμενο αξιοποιείται μόνο για τη διδασκαλία ενός γραμματικού φαινομένου. Στο Βιβλίο Δασκάλου επίσης, το κείμενο χρησιμοποιείται για την εμπέδωση γλωσσολογικών φαινομένων.

3ος άξονας: Χρονική δυνατότητα επεξεργασίας των έργων

Τίθεται ωστόσο το ερώτημα κατά πόσο η υποκίνηση για την επεξεργασία των έργων τέχνης συνοδεύεται από την εξασφάλιση επάρκειας χρόνου προκειμένου να γίνεται εφικτή η στοχαστική παρατήρηση, η κατανόηση και, τελικά, η απόλαυση των έργων. Για να απαντηθεί το ερώτημα, εξετάστηκαν αντικειμενικοί παράγοντες που καλούνται να διαχειριστούν οι εκπαιδευτικοί: ο διαθέσιμος διδακτικός χρόνος σε σχέση με τον όγκο της διδακτέας ύλης, καθώς και ο αριθμός άλλων δραστηριοτήτων που προτείνονται στην ίδια διδακτική ενότητα, οι οποίες λειτουργούν «ανταγωνιστικά» μεταξύ τους, σε ό,τι αφορά στη διάθεση χρόνου, προς εκείνες που σχετίζονται με την προσέγγιση έργων τέχνης.

Διαπιστώθηκε ότι μόνο για 26 έργα τέχνης (35% του συνόλου) υπάρχει επαρκής χρονική δυνατότητα επεξεργασίας τους. Για παράδειγμα:

Στο **Ανθολόγιο της Α΄ - Β΄ Δημοτικού**, προτείνεται η αξιοποίηση του λογοτεχνικού κειμένου «Ο σπουργίτης και το ουράνιο τόξο» (Μάνος Κοντολέων), το οποίο προτείνεται προς επεξεργασία στη **Β΄ Δημοτικού**, συνοδευόμενο από τις παρακάτω δραστηριότητες (σσ. 93-95).

- Ποια ζώα ρώτησε ο σπουργίτης για το ουράνιο τόξο;
- Έχεις δει ποτέ ουράνιο τόξο; Τι χρώματα είχε; Θυμάσαι πότε σχηματίστηκε, πριν ή μετά τη βροχή;
- Πώς ήταν η πεδιάδα που κατοικούσε το ουράνιο τόξο; Σε τι διέφερε από το τοπίο του πίνακα («Λαύριο» του Κωνσταντίνου Μαλέα); Ζωγράφισε σ' αυτό ό,τι λείπει για να μοιάσει με την πεδιάδα της ιστορίας.

Στο παραπάνω παράδειγμα εντοπίζονται 2 δραστηριότητες για τη μελέτη του λογοτεχνικού κειμένου, ενώ η 3η δραστηριότητα αφορά στη συνδυαστική προσέγγιση του κειμένου με ένα εικαστικό έργο. Με δεδομένο ότι στα Ανθολόγια δεν υπάρχουν γραμματικές ασκήσεις, συνάγεται ότι ο διαθέσιμος χρόνος θα αφιερωθεί στην επεξεργασία των δύο έργων τέχνης. Σε αυτό συντελεί το ότι και στο αντίστοιχο κεφάλαιο του Βιβλίου του Μαθητή δεν υπάρχουν γραμματικές ασκήσεις που θα μπορούσαν να απορροφήσουν χρόνο.

Σε ό,τι αφορά στα υπόλοιπα 17 έργα τέχνης (23% του συνόλου), η χρονική δυνατότητα επεξεργασίας τους είναι μικρή ή ανύπαρκτη, κυρίως γιατί συνοδεύονται από δραστηριότητες που αφορούν γραμματικά και συντακτικά ζητήματα, τα οποία αποτελούν μέρος της ύλης που πρέπει να διδαχθεί. Για παράδειγμα:

Στο **Βιβλίο του Μαθητή της Ε΄ Δημοτικού**, το απόσπασμα από το λογοτεχνικό έργο «Ο Σοφούλης ο Ψαλιδούλης και η απόδραση στο διάστημα» της Πένας Πετροπούλου, με τίτλο «Φανταστικά ταξίδια στο διάστημα», συνοδεύεται από την εξής δραστηριότητα (σσ. 83-85):

Οι παρακάτω προτάσεις είναι ανακατεμένες και μας περιγράφουν πώς έγιναν τα γεγονότα σ' αυτή την παράξενη απόδραση στο διάστημα. Βάλτε στις παρενθέσεις τους αριθμούς για να δείξετε τη σειρά των γεγονότων και μετά διαβάστε το δυνατά στην τάξη.

Το λογοτεχνικό απόσπασμα συνοδεύεται μόνο από τη μία ανωτέρω δραστηριότητα προσέγγισής του. Ταυτόχρονα, στο συγκεκριμένο κεφάλαιο προτείνονται 4 δραστηριότητες γραμματικής που απαιτούν ικανή διάθεση χρόνου. Δεδομένου ότι ο χρόνος διδασκαλίας του κεφαλαίου έχει οριστεί από το Αναλυτικό Πρόγραμμα σε 90΄, προκύπτουν σαφείς ενδείξεις ότι

μέσα σε αυτό το πλαίσιο δεν είναι πιθανό να αφιερωθεί επαρκής διδακτικός χρόνος για την προσέγγιση του λογοτεχνικού αποσπάσματος.

4ος άξονας: Μεθοδολογία στοχαστικής επεξεργασίας των έργων

Στη συνέχεια, σε ό,τι αφορά στο υποσύνολο των 26 έργων τέχνης για τα οποία υπάρχει χρονική δυνατότητα προσέγγισής τους, διερευνήθηκε κατά πόσο τα διδακτικά εγχειρίδια και τα Βιβλία Δασκάλου περιέχουν στοιχεία που καθιστούν δυνατή την επαρκή επεξεργασία τους— ανάλογα με τις γνωστικές δυνατότητες των ομάδων ηλικιών των μαθητών—, η οποία αποβλέπει στη στοχαστική κατανόηση του περιεχομένου των έργων και, κατά προέκταση, στην απόλαυσή τους (βλ. στην Εισαγωγή τα κριτήρια της επαρκούς επεξεργασίας των έργων τέχνης). Διαπιστώθηκε ότι αυτό δεν ισχύει για 3 έργα (4% του συνόλου των 74 εξεταζόμενων περιπτώσεων), ενώ 23 έργα (31%) προσεγγίζονται με επαρκή μεθοδολογία, η οποία περιλαμβάνει ερωτήσεις/δραστηριότητες παρατήρησης, ανάλυσης, και δημιουργικής προσέγγισης καθενός έργου. Για παράδειγμα:

Στο **Βιβλίο του Μαθητή της Γ΄ Δημοτικού** παρουσιάζεται απόσπασμα από το έργο της Μαρίας Αβρααμίδου «Οι ωραίες Κυριακές», με τίτλο «Εκείνο το σημαδιακό καλοκαίρι», συνοδευόμενο από τις εξής ερωτήσεις-δραστηριότητες (σ. 58):

1. Τι είδε η συγγραφέας να αλλάζει γύρω της την ημέρα του πολέμου;
2. Γιατί, πριν φύγουν από το χωριό, πήραν μαζί τους κλώνους γιασεμιού;
3. Συζήτησε στην τάξη τι σημαίνει το μήνυμα που έχει γράψει το παιδί στην άμμο (Η ΚΥΠΡΟΣ ΕΙΝΑΙ ΜΙΑ).
4. Συζήτησε στην τάξη για τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν τα παιδιά εξαιτίας των πολέμων στον κόσμο.

Στο παραπάνω παράδειγμα, οι ερωτήσεις που συνοδεύουν το κείμενο διευκολύνουν τους εκπαιδευτικούς να συντονίσουν μια διεργασία επαρκούς προσέγγισής του. Συγκεκριμένα, η ερώτηση 1 στοχεύει στην παρατήρηση του έργου. Οι ερωτήσεις 2 και 3 αφορούν στην ανάλυση του έργου, καθώς οι μαθητές καλούνται να εμβαθύνουν στα νοήματά του. Η 4η ερώτηση είναι δημιουργική, γιατί δίνει τη δυνατότητα στους μαθητές να αναφερθούν στις προσωπικές τους απόψεις σχετικά με τις συνέπειες των πολέμων στα παιδιά. Συγκεκριμένα, υποκινούνται δημιουργικά να αναλογιστούν αντιλήψεις τους σχετικά με τον πόλεμο, τις οποίες έχουν διαμορφώσει μέσω των λογοτεχνικών κειμένων που έχουν διαβάσει και μέσω των ΜΜΕ.

Στην περίπτωση που οι μαθητές είναι πρόσφυγες που έχουν βιώσει τον πόλεμο, έχουν άμεση εμπειρία και μπορούν να μοιραστούν τα βιώματά τους.

Ωστόσο, θα πρέπει να επισημανθεί ότι, γενικότερα, η έλλειψη επαρκούς μεθοδολογικής επεξεργασίας αφορά όχι μόνο στα 3 έργα για τα οποία, όπως είδαμε, υπάρχει χρονική δυνατότητα επεξεργασίας, αλλά και σε όλα τα 48 υπόλοιπα (65% του συνόλου) για τα οποία αυτή η δυνατότητα δεν υπάρχει δεδομένου ότι δεν τα συνοδεύουν δραστηριότητες, ή αν τα συνοδεύουν δεν σχετίζονται με τα νοήματά τους αλλά κυρίως με λεξιλογικές, γραμματικές και συντακτικές ασκήσεις. Για παράδειγμα:

Στο **Βιβλίο του Μαθητή της Ε΄ Δημοτικού** παρουσιάζεται το απόσπασμα από το λογοτεχνικό έργο της Δήμητρας Παϊζη-Πρόκου «Λύδρα, το αστέρι της σιωπής», με τίτλο «Ταξίδι στο διάστημα» (σσ.88 - 88). Ακολουθεί, ενδεικτικά, η εξής δραστηριότητα:

Στις προτάσεις του κειμένου που είναι χρωματισμένες με μπλε χρώμα κυκλώστε τις ονομαστικές φράσεις και υπογραμμίστε τις ρηματικές.

Συμπερασματικά, το γεγονός ότι η μεγάλη πλειοψηφία των αναφερόμενων έργων τέχνης (69% του συνόλου των 74 έργων) δεν προσεγγίζεται ικανοποιητικά υποδηλώνει ότι η σχετική μεθοδολογία δεν έχει εμπεδωθεί στο πλαίσιο του διδακτικού έργου.

5ος άξονας: Συσχέτιση της επεξεργασίας των έργων με την κατανόηση και εμπάθунση των διδασκόμενων θεμάτων

Διερευνήθηκε κατά πόσο η διαδικασία της επαρκούς μεθοδολογικής επεξεργασίας, που είδαμε ότι ισχύει για 23 (31%) έργα τέχνης, συσχετίζεται και συμπληρώνεται με μια μεθοδολογικά επαρκή διαδικασία κατανόησης και εμπάθунσης των διδασκόμενων θεμάτων. Συγκεκριμένα, εξετάστηκε κατά πόσο οι ιδέες και τα συναισθήματα που προσδοκείται να αναπτύξουν οι μαθητές μέσα από την επαρκή επεξεργασία του περιεχομένου των έργων τέχνης συσχετίζονται με το θεματικό περιεχόμενο των διδασκόμενων θεμάτων, το καθιστούν περισσότερο κατανοητό, το εμπλουτίζουν και το εμπάθунουν. Σε αυτό συντελεί και η αξιοποίηση των σχετικών βιωμάτων των μαθητών (Bourdieu, 1984· Dewey, 1980· Greene, 2000).

Διαπιστώθηκε ότι η επεξεργασία μόνο 11 έργων (15% του συνόλου των 74 περιπτώσεων που εξετάστηκαν) συμβάλλει με επαρκή τρόπο τόσο στην κατανόηση του περιεχομένου τους, όσο και στην κατανόηση και εμπάθунση των διδασκόμενων θεμάτων. Παραθέτουμε ως καλή πρακτική ένα παράδειγμα:

Στο **Βιβλίο του Μαθητή της Γ΄ Δημοτικού** παρουσιάζεται το ποίημα του Αντώνη Σαμαράκη «Ένα παιδί γράφει στο Θεό», με τις εξής συνοδευτικές ερωτήσεις/δραστηριότητες (σσ. 60-61):

1. Τι παιχνίδι παίζει το παιδί του ποιήματος;
 - Σε ποιες στροφές περιγράφεται το παιχνίδι;
2. Τι ζητάει το παιδί από τον Θεό;
 - Σε ποιες στροφές εκφράζει αυτές τις επιθυμίες;
3. Στο ποίημα υπάρχουν λέξεις και φράσεις που αναφέρονται σε μάχες, στρατηγούς και στρατιωτάκια. Πρόκειται για αληθινές μάχες, αληθινούς στρατηγούς και στρατιώτες; Υπογράμμισε τις λέξεις και τις φράσεις που υποστηρίζουν την απάντησή σου.
4. Σε ποιους θα μπορούσε να στείλει ένα γράμμα το παιδί για να πραγματοποιηθούν αυτά που ζητάει;

Επιπλέον, στο **Τετράδιο Εργασιών της Γ΄ Δημοτικού** εντοπίζονται οι εξής ερωτήσεις/δραστηριότητες που αφορούν στο συγκεκριμένο ποίημα (σ. 66):

1. Γράψε τις δικές σου επιθυμίες. Οι παρακάτω φράσεις θα σε βοηθήσουν.
(Μακάρι..., Θα ήθελα..., Επιθυμώ...)

Τι θα επιθυμούσες...

για τον εαυτό σου;

τους φίλους σου;

την οικογένειά σου;

την πατρίδα σου;

την ανθρωπότητα;
2. Γράψε στο κάθε κουτάκι όσες λέξεις ή φράσεις σου έρχονται στο μυαλό και έχουν σχέση με τις λέξεις «πόλεμος» και «ειρήνη» αντίστοιχα.
3. Γράψε ένα γράμμα για την ειρήνη στον κόσμο.
 - Σε ποιον θα το έστειλνες;
 - Για ποιον λόγο θα το έγραφες;

Στο συγκεκριμένο παράδειγμα, το περιεχόμενο του έργου τέχνης σχετίζεται οργανικά με το περιεχόμενο της διδακτικής ενότητας, η οποία αναφέρεται στην ευαισθητοποίηση των μαθητών σχετικά με τη διαπολιτισμική επικοινωνία και την υιοθέτηση φιλειρηνικής στάσης και αλληλεγγύης.

Η μέθοδος που ακολουθείται για την επεξεργασία του έργου χαρακτηρίζεται ως επαρκής για τους παρακάτω λόγους:

α) Στο Βιβλίο Γλώσσας, οι ερωτήσεις 1, 2 και 3 αφορούν στην προσεκτική παρατήρηση του ποιήματος.

β) Η ερώτηση 4 του Βιβλίου Γλώσσας είναι δημιουργική, γιατί υποκινεί τους μαθητές να αξιοποιήσουν τη φαντασία τους.

γ) Η ερώτηση 1 στο Τετράδιο Εργασιών σχετίζεται με τα βιώματα των μαθητών. Συγκεκριμένα, οι μαθητές καλούνται, με έναυσμα τον τρόπο με τον οποίο εκφράζει τις επιθυμίες του ο ήρωας του ποιήματος, να εκφράσουν προσωπικές επιθυμίες-ευχές κάνοντας συνειρμούς με το οικογενειακό και κοινωνικό τους περιβάλλον, καθώς και το εθνικό και παγκόσμιο πεδίο. Με αυτόν τον τρόπο, συνδέουν με ποικίλους τρόπους το έργο με δικά τους βιώματα.

δ) Οι ερωτήσεις 2 και 3 του Τετραδίου Εργασιών επίσης σχετίζονται με βιώματα των μαθητών και ταυτόχρονα έχουν δημιουργικό χαρακτήρα, καθώς οι τελευταίοι καλούνται να αναφέρουν λέξεις σχετικές με τον πόλεμο και την ειρήνη και να γράψουν ένα γράμμα με γνώμονα βιώματα που έχουν αποκτήσει μέσω των καταγιστικών ερεθισμάτων που δέχονται καθημερινά με ποικίλους τρόπους.

Για αυτούς τους λόγους, μπορεί να θεωρηθεί ότι το συγκεκριμένο παράδειγμα αποτελεί μια ολοκληρωμένη συμβολή στην κατανόηση και εμπάθυση του θέματος που πραγματεύεται η διδακτική ενότητα.

Ωστόσο, δεδομένης της συνήθους πίεσης χρόνου στις πραγματικές συνθήκες διδασκαλίας, δεν είναι εύκολο να πραγματοποιούνται συχνά ανάλογες ολοκληρωμένες μεθοδολογικές προσεγγίσεις. Μία λύση θα ήταν να γίνεται διάχυση των ολοκληρωμένων δραστηριοτήτων εντός του σχολικού έτους με κατάλληλο διδακτικό σχεδιασμό. Με αυτό τον τρόπο, οι μαθητές θα είχαν τη δυνατότητα να εξοικειώνονται βαθμιαία με αξιόλογες διδακτικές προσεγγίσεις, να κατανοούν εις βάθος τα μαθησιακά αντικείμενα και να αναπτύσσουν σχετικές δεξιότητες.

Επιπλέον, είναι εφικτό να πραγματοποιούνται πιο συχνά προσεγγίσεις έργων τέχνης λιγότερο απαιτητικού αλλά πάντως επαρκούς χαρακτήρα, οι οποίες μπορούν να υλοποιηθούν σε συντομότερο χρονικό διάστημα.

Για παράδειγμα:

Στο **Τετράδιο Εργασιών της Α΄ Δημοτικού**, εντοπίζονται οι παρακάτω δραστηριότητες, οι οποίες συνοδεύουν απόσπασμα από το βιβλίο της Ζωρζ Σαρρή «Το γαϊτανάκι», που εμπεριέχεται στο Βιβλίο Γλώσσας στο κεφάλαιο «Να σας διαβάσω;» (σ. 63):

1. Γράψε την απάντηση:

Γιατί έλεγαν τον άνθρωπο της ιστορίας κυρ Νικόλα Γαρίφαλο;

2. Συζητήστε στην τάξη:

α) Τι μπορεί να κάνει ένας άνθρωπος που μιλά όλες τις γλώσσες του κόσμου;

β) Στην τάξη σας ποιες γλώσσες γνωρίζετε;

γ) Πώς ήρθε στον κυρ Νικόλα η ιδέα για το γαϊτανάκι;

Στο συγκεκριμένο παράδειγμα, η μεθοδολογία που ακολουθείται κρίνεται επαρκής για τους παρακάτω λόγους:

α) Το έργο τέχνης συνδέεται οργανικά με τη θεματολογία της ενότητας, που αναφέρεται στην εξοικείωση των μαθητών με το παιδικό βιβλίο και στην ενθάρρυνση της φιλιαναγνωσίας.

β) Η μεθοδολογία προσέγγισης του έργου περιλαμβάνει ερώτηση παρατήρησης (2γ), ερώτηση ανάλυσης (1), καθώς και δημιουργική ερώτηση προσέγγισης του νοήματος του έργου (2α). Επίσης, η ερώτηση 2β υποκινεί τους μαθητές να συνδέσουν το περιεχόμενο του έργου με δικές τους εμπειρίες, αναφέροντας γλώσσες που ομιλούνται στην τάξη τους. Η ίδια ερώτηση αποτελεί δημιουργικό έναυσμα για να μοιραστούν οι μαθητές τα προσωπικά τους γλωσσικά βιώματα με εκείνα των παιδιών που ενδεχομένως κατάγονται από άλλες χώρες.

Από την άλλη, θα πρέπει να σημειωθεί ότι η επεξεργασία 12 έργων τέχνης (16% του συνόλου), παρότι είναι καθεαυτή επαρκής, δεν συμβάλλει επαρκώς στην κατανόηση και εμπάθυνση των διδασκόμενων θεμάτων.

Συμπερασματικά, διαπιστώνεται ότι η μεγάλη πλειοψηφία των περιπτώσεων χρήσης έργων τέχνης (85% του συνόλου) δεν συμβάλλει στη θεματική κάλυψη των διδασκόμενων αντικειμένων, πράγμα που υποδηλώνει ότι η σχετική μεθοδολογία δεν αποτελεί κτήμα της καθημερινής διδακτικής πρακτικής.

6ος άξονας: Συμβολή του πρόσθετου διδακτικού υλικού

Σχεδόν σε όλες τις τάξεις, στο τέλος των διδακτικών ενοτήτων του Βιβλίου Μαθητή, προτείνεται πρόσθετο διδακτικό υλικό, που σε αρκετές περιπτώσεις αφορά σε λογοτεχνικά, κινηματογραφικά και μουσικά έργα τέχνης. Συγκεκριμένα, στις διδακτικές ενότητες που εξετάσαμε προτείνονται ως πρόσθετο διδακτικό υλικό συνολικά 85 έργα τέχνης (76 λογοτεχνικά, 4 κινηματογραφικά, και 5 μουσικά). Όπως προαναφέρθηκε και σε ό,τι αφορά στα έργα τέχνης που περιέχονται στη διδακτέα ύλη, παρατηρείται ότι και στο πρόσθετο υλικό υπάρχει η τάση να αξιοποιούνται περισσότερο λογοτεχνικά έργα και λιγότερο έργα από άλλες μορφές τέχνης. Επίσης, δεν εντοπίζονται έργα από το πεδίο του χορού.

Σε ό,τι αφορά στην προσέγγιση των συγκεκριμένων έργων, δεν προτείνονται δραστηριότητες, ούτε κάποια μεθοδολογία επεξεργασίας των έργων και συσχέτισής τους με τα θέματα των διδακτικών ενοτήτων. Ως εκ τούτου, ο τρόπος που θα προσεγγιστούν τα έργα τέχνης εναπόκειται στις γνώσεις και στη διάθεση των εκπαιδευτικών.

Επισημαίνεται ότι διατίθενται περίπου 70 ώρες ετησίως ανά τάξη, οι οποίες προορίζονται για δραστηριότητες εκτός της ύλης των διδακτικών εγχειριδίων αλλά σχετικές με αυτήν. Το πρόσθετο διδακτικό υλικό θα μπορούσε να συμβάλει προκειμένου να αξιοποιηθεί δημιουργικά η χρονική διαθεσιμότητα. Ωστόσο, δεδομένου ότι το συγκεκριμένο υλικό δεν προσφέρει μεθοδολογική υποστήριξη των εκπαιδευτικών, χάνεται μια σημαντική δυνατότητα για ανάπτυξη της επεξεργασίας των έργων τέχνης.

Επιπλέον, διαπιστώνεται ότι σε αρκετές περιπτώσεις δεν είναι εύκολο να ανευρεθούν τα έργα που αναφέρονται στο πρόσθετο υλικό, και ιδιαίτερα τα κινηματογραφικά, δεδομένου ότι οι εκπαιδευτικοί χρειάζεται να τα αναζητήσουν με δική τους πρωτοβουλία σε κινηματογραφικές λέσχες και ειδικά καταστήματα ή σε πλατφόρμες στο Διαδίκτυο. Για παράδειγμα:

Στο πρόσθετο υλικό της ΣΤ΄ Δημοτικού προτείνεται το κινηματογραφικό έργο «Τοπ Καπί» (Ζυλ Ντασσέν, 1964), το οποίο είναι εξαιρετικά δύσκολο να ανευρεθεί.

Επίσης, σε ό,τι αφορά στα λογοτεχνικά έργα, στην περίπτωση που δεν υπάρχουν σε βιβλιοθήκη του σχολείου, χρειάζεται οι εκπαιδευτικοί να τα αναζητήσουν σε δημόσιες βιβλιοθήκες ή στο Διαδίκτυο με δική τους πρωτοβουλία, είτε να τα προμηθευτούν με δικά τους έξοδα (βλ. για τις Σχολικές Βιβλιοθήκες στην **υποενότητα 3.3.4**).

Τέλος, στο πρόσθετο διδακτικό υλικό δεν υπάρχουν πληροφορίες για τα αναφερόμενα έργα τέχνης και σε αρκετές περιπτώσεις εντοπίζονται λανθασμένες αναφορές στους τίτλους τους ή/και έλλειψη αναφοράς στους συντελεστές τους. Για παράδειγμα:

Στο **Βιβλίο Μαθητή της ΣΤ΄ Δημοτικού** υπάρχει προτροπή να αξιοποιηθεί το έργο «Ηθοποιός σημαίνει φως». Ωστόσο, ο αυθεντικός τίτλος του συγκεκριμένου μουσικού έργου είναι «Ο ηθοποιός». Επίσης, δεν υπάρχει αναφορά στην πηγή ανεύρεσης και στους συντελεστές του έργου –περιλαμβάνεται στη συλλογή «Οδός Ονείρων» του Μάνου Χατζιδάκι (1962), σε στίχους του ίδιου και απόδοση του Δημήτρη Χορν–, με αποτέλεσμα να παραμένει άγνωστη η ταυτότητα του έργου και να γίνεται σχεδόν αδύνατη η ανεύρεση και αξιοποίησή του.

1.2.3 Τελικές σκέψεις

Η συγκομιδή 11 περιπτώσεων, στις οποίες είδαμε ότι στα διδακτικά εγχειρίδια συντελείται επαρκής επεξεργασία έργων τέχνης και σύνδεση των ιδεών που προκύπτουν με τη θεματολογία των διδασκόμενων αντικειμένων, ανάμεσα στις 159 περιπτώσεις έργων τέχνης που αναφέρονται στα συγκεκριμένα εγχειρίδια, είναι εξαιρετικά περιορισμένη. Αν συνυπολογιστεί ότι αυτές οι σχετικές διδακτικές ενότητες καλύπτουν, όπως είδαμε, 148 διδακτικές ώρες του ωρολογίου προγράμματος, και προστεθούν ορισμένες ακόμα ώρες χρήσης του πρόσθετου διδακτικού υλικού, προκύπτει ότι η ουσιαστική αξιοποίηση έργων τέχνης αποτελεί ελάχιστο, περιθωριακό μέρος της καθημερινής εκπαιδευτικής πρακτικής. Η συνολική δε εικόνα γίνεται δυσμενέστερη, αν ληφθεί υπόψη ότι στη συντριπτική πλειοψηφία τους οι εκπαιδευτικοί δεν έχουν εκπαιδευτεί ή επιμορφωθεί στη διδακτική αξιοποίηση των έργων τέχνης. Το τελευταίο ζήτημα εξετάζεται στην **υποενότητα 3.2.3** της παρούσας μελέτης.

1.3 Η τέχνη στο μάθημα «Νεοελληνική Γλώσσα» της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης

1.3.1 Εισαγωγή

Στο πλαίσιο της παρούσας ενότητας, σε συνέχεια της προηγούμενης που αφορούσε στο μάθημα της Νεοελληνικής Γλώσσας στο Δημοτικό, διερευνήθηκε ο βαθμός και ο τρόπος με τον οποίο αξιοποιούνται έργα τέχνης στο πλαίσιο των υπαρχόντων εγχειριδίων του μαθήματος «Νεοελληνική Γλώσσα» στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση. Το μάθημα διδάσκεται σε όλες τις τάξεις του Γυμνασίου και του Γενικού Λυκείου. Ωστόσο, θα πρέπει να επισημανθεί ότι στο Λύκειο το μάθημα της Νεοελληνικής Γλώσσας συνεχίζεται με το μάθημα της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας. Παρόλα αυτά, στο πλαίσιο της δικής μας έρευνας η εστίαση θα αφορά αποκλειστικά στο μάθημα της Νεοελληνικής Γλώσσας ως ξεχωριστό και αυτούσιο γνωστικό αντικείμενο.

Η προσέγγισή μας, όπως και στο Δημοτικό, εστίασε στο υλικό των δύο τελευταίων διδακτικών ενοτήτων σε ό,τι αφορά στο Γυμνάσιο και στο υλικό της τελευταίας ευρύτερης ενότητας σε ό,τι αφορά στο Λύκειο, όπου η δομή του βιβλίου ακολουθεί τη λογική ευρύτερων θεματικών ενοτήτων ή κεφαλαίων με πλήθος υποενοτήτων.

Στο πλαίσιο της έρευνας, τόσο για το Γυμνάσιο όσο και για το Λύκειο χρησιμοποιήθηκαν ως βασικές πηγές μελέτης:

Τα έντυπα Βιβλία του Μαθητή όλων των τάξεων, καθώς και τα διαδραστικά³ Βιβλία του Μαθητή με εμπλουτισμένο html, τα οποία συμπληρώνουν τα έντυπα βιβλία με διαδραστικό υποστηρικτικό υλικό για κάθε διδακτική ενότητα.

³ Για τα διαδραστικά βιβλία βλ. στις υπηρεσίες του Ψηφιακού Σχολείου, στον παρακάτω σύνδεσμο: <https://dschool.edu.gr/>.

Επιπλέον, για το Γυμνάσιο αξιοποιήθηκαν τα Τετράδια Εργασιών όλων των τάξεων, που περιλαμβάνουν επιπλέον εργασίες/δραστηριότητες, οι οποίες εκπονούνται από τους μαθητές.

Στο Λύκειο, οι εκπαιδευτικοί έχουν τη δυνατότητα να αξιοποιούν παράλληλα, αλλά προαιρετικά και συμπληρωματικά προς τα έντυπα Βιβλία του Μαθητή, τα ακόλουθα εγχειρίδια:

- Γ. Β. Κανδήρου, Δ. Ε. Πασχαλίδης, & Σ. Ν. Ρίζος, *Γλωσσικές Ασκήσεις*, ΙΤΥΕ «ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ».
- Γ. Μανωλίδης, Θ. Μπεκλιβάνης, & Φ. Φλώρου, *Θεματικοί Κύκλοι* (Εκφραση - Έκθεση), ΙΤΥΕ «ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ».
- Νεοελληνική Γλώσσα, Φάκελος Υλικού: «Εμείς και οι άλλοι...», δικτυοκειμένων, ΙΤΥΕ «ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ» (μόνο για τη Γ' Λυκείου).

Τα δεδομένα που αφορούν στα τρία ανωτέρω εγχειρίδια θα παρουσιαστούν στον άξονα 6, όπου παρουσιάζεται το πρόσθετο διδακτικό υλικό.

Συμπληρωματικά, αξιοποιήθηκαν ως πηγή τα Βιβλία Εκπαιδευτικού των έξι τάξεων της Γενικής Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης, δεδομένου ότι περιέχουν οδηγίες σχετικά με τον τρόπο που οι εκπαιδευτικοί προσεγγίζουν τα διδακτικά αντικείμενα.

Θα πρέπει να σημειωθεί ότι, όπως και στο Δημοτικό, αν και τα διαδραστικά Βιβλία είναι προσβάσιμα κατά τη διάρκεια της εκπαιδευτικής διαδικασίας από εκπαιδευτικούς και μαθητές όπου διατίθενται διαδραστικοί πίνακες, στην καθημερινή εκπαιδευτική πράξη χρησιμοποιούνται, για πρακτικούς λόγους, κυρίως τα Βιβλία του Μαθητή στην έντυπη μορφή τους, που δεν περιλαμβάνουν το πρόσθετο σχετικό υλικό. Θα πρέπει δε να σημειωθεί ότι, ειδικά στο Λύκειο, τα τελευταία χρόνια η παρουσία της Τράπεζας Θεμάτων Διαβαθμισμένης Δυσκολίας⁴ έχει περιορίσει στο ελάχιστο τη χρήση των Βιβλίων του Μαθητή, δεδομένου ότι η προετοιμασία για τις εξετάσεις έχει άρρηκτα συνδεθεί με το περιεχόμενο της συγκεκριμένης Τράπεζας. Ωστόσο, τυπικά, τα Βιβλία αυτά αποτελούν τα βασικά διδακτικά εγχειρίδια του μαθήματος και, επομένως, τη μόνη βασική πηγή άντλησης στοιχείων για την έρευνά μας.

Ακολουθεί η παρουσίαση των ευρημάτων της διερεύνησης, που καταγράφονται σε 6 άξονες:

⁴ Αναλυτικά στοιχεία για τον ρόλο, τη δομή και τον τρόπο αξιοποίησης της Τράπεζας Θεμάτων Διαβαθμισμένης Δυσκολίας μπορούν να αντληθούν εδώ: <https://iep.edu.gr/el/eisagogi-stin-trapeza-thematon>.

1.3.2 Παρουσίαση δεδομένων

1ος άξονας: Αναφορά και πρόσβαση σε έργα τέχνης

Εντοπίστηκαν 79 έργα τέχνης: 64 λογοτεχνικά,⁵ 8 εικαστικά και 7 μουσικά (τραγούδια και μελοποιημένη ποίηση). Στη μεγάλη πλειοψηφία πρόκειται για έργα Ελλήνων καλλιτεχνών (58 στα 79). Παρατηρείται ότι υπάρχει τάση να αξιοποιούνται περισσότερο λογοτεχνικά έργα, κάτι που εύκολα ερμηνεύεται καθώς το μάθημα έχει ως βασικό διδακτικό στόχο την εξοικείωση των μαθητών με τη μελέτη, επεξεργασία και παραγωγή γραπτού λόγου. Δεν εντοπίστηκαν έργα τέχνης από το πεδίο του χορού και του κινηματογράφου. Όλα τα αξιοποιούμενα έργα έχουν μαθησιακή αξία, με την έννοια ότι προσφέρουν εναύσματα για ανάπτυξη στοχαστικής σκέψης και έκφρασης συναισθημάτων των μαθητών.

Το σύνολο των έργων, αλλά ιδίως τα λογοτεχνικά που είναι και η πλειοψηφία, είναι εύκολα προσβάσιμα τόσο στα έντυπα, όσο και στα διαδραστικά Βιβλία του Μαθητή. Ωστόσο, τα εικαστικά έργα στα έντυπα Βιβλία είναι μικρά σε μέγεθος και χαμηλής ανάλυσης, γεγονός που δεν διευκολύνει την εις βάθος παρατήρησή τους, καθώς δεν είναι ευδιάκριτες οι λεπτομέρειες. Στα διαδραστικά Βιβλία τα έργα είναι σαφώς ευκρινέστερα, ωστόσο το μέγεθός τους παραμένει μικρό (απαιτείται από τους εκπαιδευτικούς ή τους μαθητές να μεγεθύνουν την εικόνα), καθώς παρουσιάζονται ως συνοδευτικά των κειμένων.

Τα αποτελέσματα της διερεύνησης παρουσιάζονται στις επόμενες υποενοότητες και συνοψίζονται στο **Σχήμα 2**.

⁵ Στο πλαίσιο της παρούσας έρευνας ο όρος «λογοτεχνικά έργα» αξιοποιείται με την ευρύτερη διάστασή του, εντάσσοντας στο πλαίσιο του έργα όπως το μυθιστόρημα, το διήγημα, η νουβέλα, το έπος, η ωδή, το σονέτο, το πεζόμορφο ποίημα, η τραγωδία, η κωμωδία, αλλά και έργα όπως τα απομνημονεύματα, το δοκίμιο, το χρονογράφημα, η αυτοβιογραφία, η βιογραφία, τα ταξιδιωτικά κείμενα κλπ.

Σχήμα 2: Αξιοποίηση έργων τέχνης στο μάθημα της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης «Νεοελληνική Γλώσσα» (επί συνόλου 79 έργων)

Πηγή: Επεξεργασία της συγγραφικής ομάδας.

2ος άξονας: Υποκίνηση για την επεξεργασία των έργων

Στον άξονα αυτόν, στόχος ήταν να διερευνηθεί κατά πόσο στα διδακτικά εγχειρίδια και στα Βιβλία Εκπαιδευτικού περιλαμβάνονται οδηγίες ή δραστηριότητες, οι οποίες εντάσσονται συστηματικά στη διδακτέα ύλη, υποκινώντας έτσι τους εκπαιδευτικούς να αφιερώσουν χρόνο στην προσεκτική παρατήρηση και επεξεργασία των έργων τέχνης.

Προέκυψε ότι 60 από τα 79 έργα τέχνης (76%) συνοδεύονται από κάποια/ες δραστηριότητα/ες που τα αφορούν. Και τα 60 μάλιστα έργα βρίσκονται διαθέσιμα στο έντυπο Βιβλίο του Μαθητή, άρα υπάρχει δυνατότητα άμεσης αξιοποίησής τους. Για παράδειγμα:

Στο **Βιβλίο του Μαθητή της Α΄ Γυμνασίου**, το απόσπασμα από το έργο «Αναμνήσεις από την Αλεξάνδρεια» του Ζ. Μουστακί συνοδεύεται από τις παρακάτω δραστηριότητες (σ. 160):

1. Ποιες εικόνες (οπτικές και ακουστικές) της πόλης του δίνει στο κείμενο;
2. Αν περπατούσατε στον δρόμο της πόλης αυτής, τι θα μυρίζατε;
3. Ποια στοιχεία συνθέτουν, σύμφωνα με τον συγγραφέα, την εικόνα της πόλης του και τον πολιτισμό της;

Σε αυτό το παράδειγμα, το γεγονός ότι προτείνονται 3 δραστηριότητες σχετικές με το κείμενο αποτελεί ένδειξη ότι οι εκπαιδευτικοί θα υποκινηθούν να το προσεγγίσουν.

Ωστόσο, διαπιστώθηκε ότι αρκετά άλλα έργα τέχνης, συγκεκριμένα 19 από τα 79 (24%) δεν συνοδεύονται από κάποια δραστηριότητα. Για παράδειγμα:

Στο **Βιβλίο του Μαθητή της Γ΄ Λυκείου** παρουσιάζεται, χωρίς όμως να γίνεται αναφορά ούτε στο τίτλο του έργου αλλά ούτε και στον δημιουργό του, ο πίνακας του Νικολάου Γύζη «Το κρυφό σχολειό» (σ. 210).

3ος άξονας: Χρονική δυνατότητα επεξεργασίας των έργων

Στον άξονα αυτό, εστιάζοντας πλέον στα έργα τέχνης που συνοδεύονται από κάποια δραστηριότητα και, επομένως, δίνουν τη δυνατότητα στους εκπαιδευτικούς να τα αξιοποιήσουν στο πλαίσιο της διδακτικής πράξης, διερευνάται κατά πόσο υπάρχει επαρκής χρόνος προκειμένου να επιτευχθεί η επεξεργασία, η κατανόηση και, τελικά, η απόλαυση των έργων. Για να απαντηθεί το ερώτημα, εξετάστηκαν αντικειμενικοί παράγοντες που καλούνται να διαχειριστούν οι εκπαιδευτικοί: ο διαθέσιμος διδακτικός χρόνος σε σχέση με τον όγκο της διδακτέας ύλης, το διαθέσιμο υλικό προς επεξεργασία (λ.χ. άλλα είδη κειμένων που χρησιμοποιούνται κυρίως στο Λύκειο), καθώς και ο αριθμός άλλων δραστηριοτήτων, οι οποίες λειτουργούν «ανταγωνιστικά» σε ό,τι αφορά στην απορρόφηση χρόνου, προς εκείνες που σχετίζονται με την προσέγγιση έργων τέχνης.

Διαπιστώθηκε ότι, αν και για αρκετά έργα (60 από τα 79), τα σχολικά βιβλία προτείνουν δραστηριότητες που αφορούν στην επεξεργασία τους, στην πράξη αυτό είναι χρονικά εφικτό μόνο για 27. Σε ό,τι αφορά στα υπόλοιπα 33 έργα, που είναι κυρίως λογοτεχνικά, διαπιστώνουμε ότι η πρόταση των σχολικών βιβλίων για την προσέγγισή τους δεν αφορά σε αυτά τα

ίδια αλλά σε γραμματικά και συντακτικά ζητήματα, τα οποία αποτελούν μέρος της ύλης που πρέπει να διδαχθεί. Τα έργα γίνονται απλώς αφορμή για την πραγματοποίηση γλωσσικών ασκήσεων. Για παράδειγμα:

Στο **Τετράδιο Εργασιών της Α΄ Γυμνασίου** εντοπίζεται η παρακάτω δραστηριότητα, η οποία σχετίζεται με απόσπασμα από το βιβλίο του Κώστα Ταχτσή «Η γιαγιά μου η Αθήνα» (σ. 79):

1. Στο κείμενο 7 να σημειώσετε τα σημεία στίξης.

Ακριβώς ο ίδιος τύπος δραστηριότητας συναντάται και λίγο νωρίτερα:

Στο **Τετράδιο Εργασιών της Α΄ Γυμνασίου**, στο κείμενο της Ευγενίας Φακίνου με τίτλο «Τα χωριά του Πηλίου», από το βιβλίο «Τυφλόμυγα», οι μαθητές/τριες καλούνται και πάλι να σημειώσουν τα σημεία στίξης (σ. 78).

Έτσι, και στις δύο ανωτέρω περιπτώσεις που αντλούνται από το Τετράδιο Εργασιών, σε δύο διαδοχικές μάλιστα περιπτώσεις, τα έργα αξιοποιούνται ως έναυσμα μόνο για την εξάσκηση επάνω στα σημεία στίξης.

4ος άξονας: Μεθοδολογία στοχαστικής επεξεργασίας των έργων

Στη συνέχεια, σε ό,τι αφορά στο υποσύνολο των 27 έργων τέχνης για τα οποία, όπως αναφέρθηκε, υπάρχει χρονική δυνατότητα προσέγγισής τους, διερευνήθηκε κατά πόσο τα διδακτικά εγχειρίδια και τα Βιβλία Εκπαιδευτικού περιέχουν στοιχεία που κατευθύνουν τους διδάσκοντες σε μια επαρκή μεθοδολογική επεξεργασία τους, με στόχο την πληρέστερη κατανόησή τους και επομένως απόλαυσή τους. Διαπιστώθηκε ότι αυτό δεν ισχύει για τη συντριπτική πλειοψηφία της συγκεκριμένης ομάδας των 27 έργων, δηλαδή για 22 έργα (28% του συνόλου), ενώ μόνο 5 έργα (6%) προσεγγίζονται με επαρκή μεθοδολογία, η οποία περιλαμβάνει ερωτήσεις/δραστηριότητες παρατήρησης, ανάλυσης και δημιουργικής προσέγγισης καθενός έργου. Για παράδειγμα:

Στο **Βιβλίο του Μαθητή της Β΄ Γυμνασίου**, παρουσιάζεται απόσπασμα από το έργο της Κούλας Κασιμάτη «Περιπλάνηση στην Επικαιρότητα», με τίτλο «Το παιχνίδι του εύκολου κέρδους», συνοδευόμενο από τις εξής ερωτήσεις-δραστηριότητες (σ. 117 και σ. 129):

- α) Ποια είναι τα τυχερά λαχεία-παιχνίδια στα οποία μπορεί να παίξει όποιος θέλει;
β) Πού αλλού μπορεί να «δοκιμάσει» την τύχη του;
γ) Εσείς σε ποια τυχερά παιχνίδια έχετε «δοκιμάσει» την τύχη σας;
- α) Ποια θέση παίρνει η συγγραφέας απέναντι στην τάση πολλών να παίζουν τυχερά παιχνίδια;
β) Ποια είναι η δική σας άποψη;
- Παρακολουθείτε μια τηλεοπτική συζήτηση στην οποία η συγγραφέας του κειμένου διατυπώνει τα επιχειρήματά της για τα τυχερά παιχνίδια (ΛΟΤΤΟ, ΠΡΟΠΟ κτλ.). Πόσα και ποια επιχειρήματα χρησιμοποιεί για να υποστηρίξει την άποψή της;
- Ας υποθέσουμε ότι είστε ένας συνομιλητής στην παραπάνω τηλεοπτική συζήτηση ο οποίος έχει διαφορετική άποψη για το θέμα αυτό απ' αυτήν της Κ. Κασιμάτη. Με ποια επιχειρήματα θα «στηρίζατε» τη δική σας διαφορετική θέση;

Στο παραπάνω παράδειγμα, οι ερωτήσεις που συνοδεύουν το κείμενο διευκολύνουν τους εκπαιδευτικούς να συντονίσουν μια διεργασία ουσιώδους προσέγγισής του. Συγκεκριμένα, οι ερωτήσεις 1α και 1β στοχεύουν στην παρατήρηση του έργου. Οι ερωτήσεις 2α και 3 αφορούν στην ανάλυση του έργου, καθώς οι μαθητές καλούνται να εμβαθύνουν στα νοήματά του. Οι ερωτήσεις 1γ, 2β και 4 είναι δημιουργικές, καθώς καλούν τους μαθητές να διατυπώσουν δικές τους προσωπικές εμπειρίες (1γ), απόψεις (2β), αλλά και εναλλακτικά επιχειρήματα (4). Συγκεκριμένα, υποκινούνται δημιουργικά να αναλογιστούν αντιλήψεις τους σχετικά με τα τυχερά παιχνίδια και, στην περίπτωση που οι ίδιοι έχουν συμμετάσχει σε τυχερά παιχνίδια, να μοιραστούν την εμπειρία τους.

Ωστόσο, θα πρέπει να επισημανθεί ότι, γενικότερα, η έλλειψη επαρκούς μεθοδολογικής προσέγγισης χαρακτηρίζει όχι μόνο τα 22 από τα 27 έργα για τα οποία, όπως είδαμε, υπάρχει χρονική δυνατότητα επεξεργασίας, αλλά και τα υπόλοιπα 52 (66% του συνόλου) για τα οποία είτε αυτή η δυνατότητα δεν υπάρχει καθόλου είτε οι δραστηριότητες που τα συνοδεύουν δεν σχετίζονται με τα νοήματά τους, αλλά κυρίως με λεξιλογικές, γραμματικές και συντακτικές ασκήσεις. Για παράδειγμα:

Στο **Βιβλίο του Μαθητή της Α΄ Λυκείου**, παρουσιάζεται απόσπασμα από το έργο του Σ. Μυριβήλη «Τοπίο» (σ. 251). Ζητείται ενδεικτικά η εξής δραστηριότητα:

Προσπαθήστε να διακρίνετε τα περιγραφικά μέρη (περιγραφή του αντικειμένου που κινείται) από τα αφηγηματικά (αποτελέσματα της κίνησης) στο παρακάτω απόσπασμα. Παρατηρήστε ακόμη ποιος χρόνος του ρήματος χρησιμοποιείται στα περιγραφικά μέρη και ποιος στα αφηγηματικά και επιχειρήστε να δώσετε μια εξήγηση για τη χρήση των χρόνων.

Συμπερασματικά, το γεγονός ότι η μεγάλη πλειοψηφία των αναφερόμενων έργων τέχνης (94% του συνόλου των 79 έργων) δεν προσεγγίζεται ικανοποιητικά υποδηλώνει ότι η σχετική μεθοδολογία δεν αποτελεί κτήμα της καθημερινής εκπαιδευτικής πρακτικής.

5ος άξονας: Συσχέτιση της επεξεργασίας των έργων με την κατανόηση και εμπάθунση των διδασκόμενων θεμάτων

Διερευνήθηκε κατά πόσο η διαδικασία της επαρκούς μεθοδολογικής επεξεργασίας, που είδαμε ότι ισχύει για 5 έργα τέχνης (6% του συνόλου), έρχεται να συσχετισθεί και κυρίως να συμπληρωθεί διδακτικά από μια επαρκή σε επίπεδο μεθοδολογίας διαδικασία κατανόησης και εμπάθунσης στα θέματα υπό μελέτη. Συγκεκριμένα, εξετάστηκε κατά πόσο οι ιδέες και τα συναισθήματα που προσδοκάται να αναπτύξουν οι μαθητές μέσα από την επαρκή επεξεργασία των έργων τέχνης, συσχετίζονται με το θεματικό περιεχόμενο των σχετικών διδακτικών ενοτήτων. Τα βιώματα των μαθητών, οι προσωπικές τους απόψεις και σκέψεις, τα συναισθήματά τους, οι προτάσεις τους, αλλά και εν γένει τα επιχειρήματά τους αναφορικά με τα υπό μελέτη θέματα αποτέλεσαν βασικό παράγοντα διερεύνησης στο πλαίσιο του άξονα αυτού.

Διαπιστώθηκε ότι η επεξεργασία και των 5 έργων συμβάλλει με επαρκή τρόπο τόσο στην κατανόηση του περιεχομένου τους, όσο και στην κατανόηση και εμπάθунση των διδασκόμενων θεμάτων. Παραθέτουμε ως καλή πρακτική ένα παράδειγμα:

Στο **Βιβλίο του Μαθητή (Β΄ Γυμνασίου)**, το απόσπασμα από το έργο «Συμφωνία με το διάβολο» του Τιερί Λενέν, με τίτλο «Ηθελα να βοηθήσω τον φίλο μου», συνοδεύεται από τις παρακάτω δραστηριότητες (σσ. 118-119):

- 1) Ποια έκπληξη προετοίμασε ο Νταβίντ στη φίλη του για τα γενέθλιά της;
- 2α) Πώς προσπαθεί η ηρωίδα του αποσπάσματος να βοηθήσει τον Νταβίντ να απαλλαγεί από τα ναρκωτικά;
- 2β) Πώς θα μπορούσατε κι εσείς να βοηθήσετε σε μια παρόμοια περίπτωση;

Στο συγκεκριμένο παράδειγμα, το περιεχόμενο του έργου τέχνης σχετίζεται οργανικά με το περιεχόμενο της διδακτικής ενότητας, η οποία αναφέρεται στην ευαισθητοποίηση και τον προβληματισμό των μαθητών σχετικά με σύγχρονα κοινωνικά θέματα, ειδικά μάλιστα με το ζήτημα της χρήσης ναρκωτικών ουσιών.

Η μεθοδολογία που ακολουθείται για την επεξεργασία του έργου χαρακτηρίζεται ως επαρκής για τους παρακάτω λόγους:

α) Στο Βιβλίο του Μαθητή, οι ερωτήσεις 1 και 2α αφορούν στην προσεκτική παρατήρηση και ανάλυση του έργου.

β) Η ερώτηση 2β του Βιβλίου του Μαθητή είναι δημιουργική, γιατί υποκινεί τους μαθητές όχι απλά να αντιληφθούν ότι θα μπορούσαν να βρεθούν σε μια παρόμοια κατάσταση, αλλά, μάλιστα, καλλιεργώντας τους τη δεξιότητα της ενσυναίσθησης, να στοχαστούν και να αναζητήσουν τρόπους με τους οποίους θα μπορούσαν οι ίδιοι να βοηθήσουν σε μια παρόμοια περίπτωση. Παρότι δεν αναφέρεται στην ερώτηση, είναι πιθανό οι μαθητές να αναφερθούν και σε περιστατικά που αναφέρονται στις ειδήσεις ή στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης και με αφορμή αυτά να προβληματιστούν περισσότερο.

6ος άξονας: Συμβολή του πρόσθετου διδακτικού υλικού

Τα Βιβλία Μαθητή και στις τρεις τάξεις του Γυμνασίου δεν περιλαμβάνουν πρόσθετο διδακτικό υλικό, αντίθετα με ό,τι συμβαίνει στην περίπτωση του Δημοτικού. Η κάθε ενότητα ολοκληρώνεται με προτεινόμενες διαθεματικές εργασίες, οι οποίες σε ό,τι αφορά στην τέχνη προτείνουν, κατά κύριο λόγο, είτε την περιήγηση σε ένα μουσείο, χωρίς μεθοδολογική αναφορά στον τρόπο της περιήγησης, είτε τη μελέτη κάποιου λογοτεχνικού έργου, χωρίς συγκεκριμένη αναφορά στο ποιο θα μπορούσε να είναι αυτό και με ποια μέθοδο θα μπορούσε να γίνει η προσέγγισή του από τους μαθητές.

Από την άλλη πλευρά, όπως ήδη αναφέρθηκε στο πρώτο μέρος της παρούσας ενότητας, στο Λύκειο υπάρχει πρόσθετο διδακτικό υλικό, συμπληρωματικό προς τα σχολικά βιβλία, το οποίο περιέχεται στα τρία εγχειρίδια που παρουσιάζονται στις παρακάτω παραγράφους.

Το εγχειρίδιο «Νεοελληνική Γλώσσα, Φάκελος Υλικού: “Εμείς και οι άλλοι...”, δίκτυο κείμενων» αφορά μόνο στη Γ΄ Λυκείου. Οι εκπαιδευτικοί έχουν τη δυνατότητα να αντλήσουν από αυτό κείμενα και να τα επεξεργαστούν μαζί με τους μαθητές τους. Συγκεκριμένα, το εγχειρίδιο περιλαμβάνει δημοσιογραφικά άρθρα, κείμενα επιστημονικά, στοχαστικά και λογοτεχνικά, έργα τέχνης, γελοιογραφίες αλλά και καθημερινά, απλά κείμενα σε αναρτήσεις στα κοινωνικά δίκτυα, τα οποία όμως διακρίνονται για την ευαισθησία τους και τον καθαρό τους λόγο. Πρόκειται για κείμενα που καλύπτουν ευρύ φάσμα των σύγχρονων ειδών κειμένων και θέτουν ερωτήματα για τη σχέση του ανθρώπου με το κοινωνικό, ψηφιακό, φυσικό περιβάλλον, για την αντίληψη της ταυτότητάς του, για το «εμείς» και για το πώς αυτό ορίζεται κάθε φορά σε κάθε επικοινωνιακή περίπτωση. Ωστόσο, επισημαίνεται ότι τα συγκεκριμένα κείμενα δεν συνοδεύονται από δραστηριότητες ή ασκήσεις που θα μπορούσαν να υποκινήσουν και υποστηρίξουν την προσέγγισή τους.

Το εγχειρίδιο «Γλωσσικές Ασκήσεις», κυρίως σε ό,τι αφορά στην Α΄ και Β΄ Λυκείου, περιέχει αποκλειστικά ασκήσεις γλωσσικής εξάσκησης των μαθητών. Παρόλα αυτά, περιέχει 33 έργα τέχνης (τα 32 από αυτά Ελλήνων δημιουργών), εκ των οποίων τα 24 είναι εικαστικά και τα 9 λογοτεχνικά. Όμως, τα εικαστικά παραμένουν εντελώς αναξιοποίητα και η μόνη πληροφορία που παρέχεται και τα αφορά είναι το όνομα του δημιουργού τους και ο τίτλος τους. Τα δε λογοτεχνικά έργα αποτελούν μόνο τη βάση για την εξάσκηση των μαθητών σε γλωσσικό επίπεδο και καμία δραστηριότητα δεν αφορά στο περιεχόμενό τους.

Το εγχειρίδιο «Θεματικοί Κύκλοι» περιλαμβάνει κείμενα που σχετίζονται με τα «Θέματα για συζήτηση και Έκφραση - Έκθεση» των βιβλίων γλωσσικής διδασκαλίας των τριών τάξεων του Λυκείου. Τα κείμενα του εγχειριδίου έχουν αντληθεί από ποικίλες πηγές, όπως ο ημερήσιος Τύπος, η ποίηση, η λογοτεχνία, ενώ σε ορισμένες περιπτώσεις συνοδεύονται από κάποιο εικαστικό έργο. Κάθε κείμενο ακολουθείται από ερωτήσεις που οι μαθητές καλούνται να επεξεργαστούν και αφορούν αποκλειστικά στο περιεχόμενο των κειμένων, στοιχείο σημαντικό, δεδομένου ότι δίνεται η ευκαιρία στους μαθητές να απομακρυνθούν από ασκήσεις γλωσσικής και συντακτικής επεξεργασίας του κειμένου και να δώσουν έμφαση στο περιεχόμενό του. Ενδεικτικά, στους «Θεματικούς Κύκλους» περιλαμβάνονται έργα των Ελύτη, Φρανκ, Τερζάκη, Καβάφη, Αναγνωστάκη, Καζαντζάκη, Έκο κ.ά.

Ειδικά οι δύο τελευταίες ενότητες των «Θεματικών Κύκλων» αφορούν στις θεματικές «Παράδοση» και «Ελλάδα – Ευρώπη – Κόσμος». Στις ενότητες αυτές περιλαμβάνονται συνολικά 9 έργα τέχνης, 4 εικαστικά και 5 λογοτεχνικά. Τα εικαστικά δεν συνοδεύονται από καμία δραστηριότητα και η επεξεργασία τους εναπόκειται αποκλειστικά στην πρωτοβουλία των εκπαιδευτικών. Ωστόσο, στην εισαγωγή του εγχειριδίου δίνεται από τους συγγραφείς η εξής οδηγία προς τους εκπαιδευτικούς: *«Το εικαστικό υλικό συνδέεται νοηματικά με τα κείμενα. Μπορείς, λοιπόν, να το χρησιμοποιήσεις δημιουργικά για την παραγωγή λόγου»*. Συνεπώς, συναντάται εδώ ένα παράδειγμα πολυτροπικής προσέγγισης, που όμως είναι αμφίβολο αν θα αξιοποιηθεί. Επιπλέον, τα λογοτεχνικά έργα συνοδεύονται από δραστηριότητες παρατήρησης και ανάλυσης, αλλά σε μία μόνο περίπτωση συνοδεύονται από δημιουργικού τύπου ερωτήσεις.

Συμπερασματικά, το πρόσθετο διδακτικό υλικό, παρά τις αναφερθείσες αδυναμίες του, περιέχει σημαντικό αριθμό έργων τέχνης και αρκετές ενδιαφέρουσες δραστηριότητες, που δυνητικά θα μπορούσαν να αξιοποιηθούν από τους εκπαιδευτικούς. Ωστόσο, λαμβάνοντας υπόψη τον εξαιρετικά πιεστικό διδακτικό χρόνο στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση και ειδικά στο Λύκειο, τον προσανατολισμό της διδασκαλίας στην προετοιμασία των μαθητών για τις εξετάσεις, αλλά και την ελευθερία των εκπαιδευτικών να αξιοποιούν πρόσθετο υλικό δικής τους επιλογής –το οποίο δεν μπορεί να αποτελέσει αντικείμενο επεξεργασίας της παρούσας μελέτης–, οδηγούμαστε στην εύλογη υπόθεση ότι συχνά το πρόσθετο διδακτικό υλικό παραμένει αναξιοποίητο ή αξιοποιείται εν μέρει.

Επιπλέον, καθοριστικά συμβάλει στην ελλιπή αξιοποίηση τόσο του πρόσθετου διδακτικού υλικού, όσο και των ίδιων των σχολικών εγχειριδίων στο Λύκειο, και η ένταξη στην εκπαιδευτική διαδικασία της Τράπεζας Θεμάτων Διαβαθμισμένης Δυσκολίας, η οποία τα τελευταία χρόνια αποτελεί συχνά αντικείμενο επεξεργασίας στο πλαίσιο της εκπαιδευτικής πρακτικής. Αποτελούμενη από θέματα-ερωτήσεις σύντομων απαντήσεων, αντικειμενικού τύπου και δοκιμιακού τύπου, οι οποίες συνδέονται με διδακτικές ενότητες και διδακτικούς στόχους που τίθενται ανά τάξη, τείνει να αποτελεί συχνά μοναδική πηγή άντλησης υλικού για τους εκπαιδευτικούς, ειδικά εφόσον συνδέεται άμεσα και με τις Πανελλαδικές Εξετάσεις.

1.3.3 Τελικές σκέψεις και εντοπισμός δομικών χαρακτηριστικών

Η αντιμετώπιση της χρήσης των έργων τέχνης στο μάθημα «Νεοελληνική Γλώσσα» στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση εμφανίζει σημαντικές ομοιότητες με όσα εντοπίσαμε σχετικά με το ανάλογο μάθημα του Δημοτικού. Προκύπτουν λοιπόν πρώτες ενδείξεις ότι υπάρχουν ορισμένα δομικά χαρακτηριστικά της χρήσης των έργων τέχνης στο ελληνικό σχολικό σύστημα, οι οποίες ενισχύονται από όσα θα παρουσιαστούν στη συνέχεια

σχετικά με την αντιμετώπιση της τέχνης στα μαθήματα «Μελέτη Περιβάλλοντος», «Φυσικά» και «Φυσική» (**Ενότητες 1.4 και 1.5**), στα Εργαστήρια Δεξιοτήτων (**Ενότητα 1.7**), καθώς και στα Προγράμματα Σπουδών και στους Οδηγούς Εκπαιδευτικού των εξεταζόμενων μαθημάτων (**Ενότητες 2.2 και 2.3**). Περιοριζόμενοι προς το παρόν σε μια κριτική και συγκριτική προσέγγιση των διδακτικών εγχειριδίων του μαθήματος της Νεοελληνικής Γλώσσας στη Δημοτική (Πρωτοβάθμια) και Γενική Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση, εντοπίζουμε τα ακόλουθα χαρακτηριστικά:

α) Και στα δύο μαθήματα αναφέρονται αρκετά έργα τέχνης και τα περισσότερα από αυτά συνοδεύονται από δραστηριότητες που αφορούν στην επεξεργασία τους, πράγμα που υποδηλώνει την πρόθεση του εκπαιδευτικού συστήματος για την αξιοποίηση των έργων στο πλαίσιο της διδακτικής πράξης. Ωστόσο, η διαπιστωθείσα πρόθεση συνοδεύεται από αντιφάσεις και ελλειπίες εφαρμογές, με συνέπεια να αναδύονται τα επόμενα χαρακτηριστικά.

β) Οι διάφορες μορφές τέχνης εκπροσωπούνται ανισομερώς. Κυριαρχεί η παρουσία της λογοτεχνίας και των εικαστικών τεχνών, ενώ είναι πολύ ισχνή η παρουσία της μουσικής και ιδιαίτερα του κινηματογράφου και του χορού.

γ) Υπάρχει μειωμένη πρακτική δυνατότητα αξιοποίησης των αναφερόμενων έργων, η οποία έχει τρεις διαστάσεις. Πρώτον, αρκετά από τα έργα δεν συνοδεύονται από δραστηριότητες που να υποκινούν την επεξεργασία τους (24% για τα έργα που αναφέρονται στο μάθημα της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης, 42% αντίστοιχα για τα έργα που αναφέρονται στο μάθημα του Δημοτικού). Δεύτερον, ακόμα και αν ορισμένα έργα συνοδεύονται από δραστηριότητες, μόλις για το 1/3 από αυτά υπάρχει χρονική δυνατότητα για την επεξεργασία τους (35% για στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση, 34% στο Δημοτικό). Τρίτον, παρατηρούνται προβλήματα προσβασιμότητας στα έργα.

δ) Πολύ λίγα έργα τέχνης προσεγγίζονται με επαρκώς συγκροτημένη μέθοδο (31% και 6% αντίστοιχα για το μάθημα στο Δημοτικό και στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση), και για ακόμα λιγότερα προτείνεται κάποια μέθοδος συσχέτισης του περιεχομένου τους με το περιεχόμενο των διδασκόμενων θεμάτων (15% και 6% αντίστοιχα).

1.4 Η τέχνη στα μαθήματα «Μελέτη Περιβάλλοντος» και «Φυσικά» του Δημοτικού

1.4.1 Εισαγωγή

Διερευνήθηκε ο τρόπος αξιοποίησης των έργων τέχνης που περιέχονται στις δύο τελευταίες ενότητες των εγχειριδίων των μαθημάτων «Μελέτη Περιβάλλοντος» και «Φυσικά». Το πρώτο μάθημα διδάσκεται στις τέσσερις πρώτες τάξεις του Δημοτικού και το δεύτερο, που αποτελεί προέκταση του πρώτου, διδάσκεται στις δύο τελευταίες τάξεις. Οι πηγές που χρησιμοποιήθηκαν ήταν τα έντυπα και διαδραστικά Βιβλία του Μαθητή, τα Τετράδια Εργασιών και, συμπληρωματικά, τα Βιβλία Εκπαιδευτικού των έξι τάξεων. Οι λόγοι που επιλέχθηκαν τα συγκεκριμένα μαθήματα έχουν ως εξής:

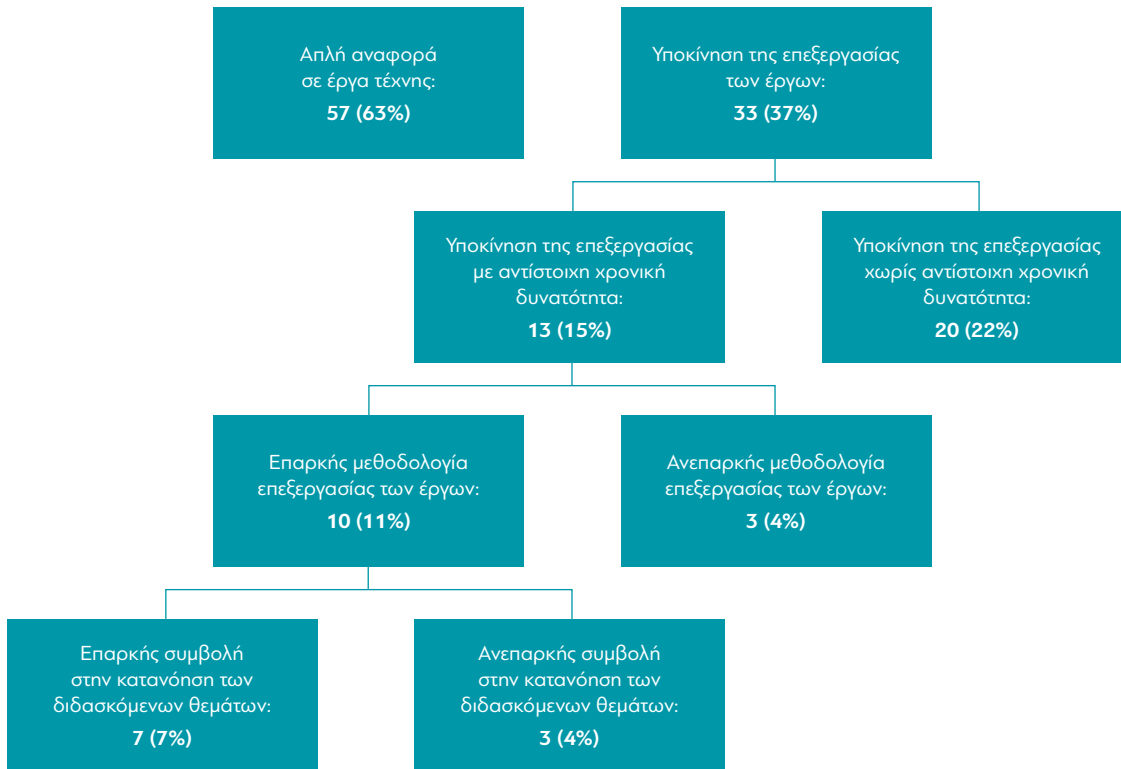
α) Το μάθημα «Φυσικά» αφορά στο πεδίο των φυσικών επιστημών, στο πλαίσιο του οποίου η αξιοποίηση έργων τέχνης συμβάλλει στη θεματική προσέγγιση διαφόρων εννοιών, καθώς και στη διδασκαλία των φυσικών φαινομένων.

β) Η «Μελέτη Περιβάλλοντος» αφορά στη μελέτη του φυσικού, κοινωνικού, και πολιτισμικού περιβάλλοντος, επομένως εντάσσεται στο ευρύτερο πεδίο των φυσικών επιστημών.

γ) Η διδασκαλία των δύο μαθημάτων καταλαμβάνει ικανό μέρος του ωρολόγιου προγράμματος (3 ώρες εβδομαδιαίως στην Α΄, Β΄, Ε΄ και ΣΤ΄ Δημοτικού, και 2 ώρες εβδομαδιαίως στη Γ΄ και Δ΄ Δημοτικού).

Τα αποτελέσματα της διερεύνησης παρουσιάζονται στις επόμενες ενότητες και συνοψίζονται στο **Σχήμα 3**.

Σχήμα 3: Αξιοποίηση έργων τέχνης στα μαθήματα της Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης «Μελέτη Περιβάλλοντος» και «Φυσικά» (επί συνόλου 90 έργων)

Πηγή: Επεξεργασία της συγγραφικής ομάδας.

1.4.2 Παρουσίαση δεδομένων

1ος άξονας: Αναφορά και πρόσβαση σε έργα τέχνης

Εντοπίστηκαν 90 έργα τέχνης,⁶ τα οποία κατατάσσονται ως εξής: 12 λογοτεχνικά, 45 εικαστικά, 21 κινηματογραφικά και 12 μουσικά έργα (τραγούδια και μελοποιημένη ποίηση). Η κυριαρχία του εικαστικού στοιχείου και η ικανή παρουσία των κινηματογραφικών έργων οφείλονται προφανώς στις ιδιαίτερες απαιτήσεις της παρουσίασης των γνωστικών αντικειμένων των δύο μαθημάτων. Όπως διαπιστώθηκε και στη διερεύνηση του γνωστικού αντικείμενου της Νεοελληνικής Γλώσσας, όλα τα έργα τέχνης έχουν μαθησιακή αξία και στη μεγάλη τους πλειοψηφία είναι έργα Ελλήνων καλλιτεχνών (77 από τα 90), χωρίς να εντοπίζονται έργα τέχνης από το πεδίο του χορού.

⁶ Στις αναφερθείσες πηγές περιέχονται πολλές φωτογραφίες. Δεδομένου ότι δεν είναι σαφές εάν πρόκειται για καλλιτεχνικές φωτογραφίες, το σχετικό υλικό δεν περιλαμβάνεται στην παρούσα διερεύνηση.

Επισημαίνεται ότι τα μισά σχεδόν από τα έργα που εντοπίστηκαν (42 από τα 90) υπάρχουν μόνο στα διαδραστικά βιβλία. Με δεδομένο ότι, όπως έχει αναφερθεί στην ενότητα για το μάθημα της Νεοελληνικής Γλώσσας, χρησιμοποιούνται κυρίως τα έντυπα βιβλία, οι πιθανότητες αξιοποίησης του μεγάλου αριθμού έργων τέχνης που περιέχονται μόνο στη διαδραστική μορφή των βιβλίων είναι αισθητά περιορισμένες.

Για όλα τα έργα τέχνης αναφέρονται οι πηγές εύρεσής τους. Τα εικαστικά έργα στα έντυπα διδακτικά εγχειρίδια παρουσιάζονται με χαμηλή ανάλυση, ενώ στα διαδραστικά βιβλία η ανάλυση είναι σαφώς καλύτερη. Στην περίπτωση των κινηματογραφικών και μουσικών έργων εντοπίζονται ενεργοί σύνδεσμοι στα διαδραστικά βιβλία, οι οποίοι παραπέμπουν στα αντίστοιχα έργα.

2ος άξονας: Υποκίνηση για την επεξεργασία των έργων

Από τη διερεύνηση προέκυψε ότι μόνο 33 από το σύνολο των 90 έργων (37%) συνοδεύονται από δραστηριότητες που υποκινούν τους εκπαιδευτικούς να αφιερώσουν χρόνο για την επεξεργασία τους. Για παράδειγμα:

Στο **Βιβλίο του Μαθητή της «Μελέτης Περιβάλλοντος» της Α΄ Δημοτικού**, στη θεματική «Ο Πολιτισμός μας» (Ενότητα 2 του κεφαλαίου 2 «25η Μαρτίου: Διπλή γιορτή»), παρουσιάζονται δύο εικαστικά έργα με τους τίτλους «Πολεμικό Συμβούλιο» (Θ. Βρυζάκης) και «Ευαγγελισμός» (Δ. Θεοτοκόπουλος), καθώς και δύο ποιήματα του Γ. Βρεττού. Τα έργα τέχνης συνοδεύονται από τις εξής δραστηριότητες, οι οποίες εντοπίζονται στο **Βιβλίο Δασκάλου** και στο **Βιβλίο Μαθητή**:

Τα παιδιά καλούνται να παρατηρήσουν τις εικόνες και να συζητήσουν αυτά που δηλώνουν οι δύο πίνακες (σύνδεση με τέχνη): τον εθνικό-ιστορικό αλλά και τον θρησκευτικό χαρακτήρα της γιορτής. Διαβάστε όλοι μαζί τα ποιήματα που συνοδεύουν τις εικόνες, εξηγήστε τους όσα δεν κατανοούν και συζητήστε για τον απελευθερωτικό αγώνα των Ελλήνων και τον Ευαγγελισμό της Θεοτόκου (Βιβλίο Εκπαιδευτικού, σ. 85).

Τι γιορτάζουμε την 25η Μαρτίου; (Βιβλίο Μαθητή, σ. 112).

Τα περισσότερα έργα τέχνης (57 από τα 90, ποσοστό 63%) απλώς αναφέρονται και παρουσιάζονται χωρίς να συνοδεύονται από δραστηριότητες που σχετίζονται με την επεξεργασία τους.

3ος άξονας: Χρονική δυνατότητα επεξεργασίας των έργων

Από τα 33 έργα που υποκινούν τους εκπαιδευτικούς να τα επεξεργαστούν μέσω των δραστηριοτήτων που εντοπίζονται στα διδακτικά εγχειρίδια ή μέσω των οδηγιών που δίνονται στα Βιβλία Δασκάλου, μόνο 13 (15% του συνόλου των 90 έργων) μπορούν να προσεγγιστούν με επάρκεια χρόνου. Για παράδειγμα:

Στο **Βιβλίο του Μαθητή της «Μελέτης Περιβάλλοντος» της Γ΄ Δημοτικού**, στην Ενότητα 7 του κεφαλαίου 1, με τίτλο «Ο πολιτισμός των αρχαίων Ελλήνων», παρουσιάζεται απόσπασμα από τις «Νεφέλες» του Αριστοφάνη, που συνοδεύεται από τις εξής ερωτήσεις-δραστηριότητες (σ. 106):

«[...] σου αγόρασα αμαξάκι με τα πρώτα λεφτά που ως δικαστής είχα κερδίσει [...].»

Αριστοφάνη, Νεφέλαι στίχοι 1381-1384.

Τα παιδιά στην αρχαία Ελλάδα έπαιζαν με μπάλες, σβούρες, κότσια, βόλους, κουδουνίστρες, κούκλες, γιο-γιο, κ.ά. Οι γονείς συχνά τους έκαναν δώρα. Πόσο μοιάζουν, πόσο διαφέρουν οι συνήθειες αυτές από τις σημερινές;

Στο συγκεκριμένο παράδειγμα, η ανοικτού τύπου ερώτηση αποτελεί έναυσμα για τη διεξαγωγή συζήτησης στην οποία οι μαθητές μπορούν να επεξεργαστούν τις εμπειρίες τους και να τις συσχετίσουν με το περιεχόμενο του αποσπάσματος του Αριστοφάνη. Αυτό απαιτεί διάθεση αρκετού διδακτικού χρόνου, πράγμα που στην προκείμενη περίπτωση είναι εφικτό δεδομένου ότι ο συνολικά προβλεπόμενος χρόνος για το κεφάλαιο είναι 3 διδακτικές ώρες.

Η χρονική δυνατότητα επεξεργασίας των υπόλοιπων 20 έργων είναι μικρή ή ανύπαρκτη.

4ος άξονας: Μεθοδολογία στοχαστικής επεξεργασίας των έργων

Όπως διαπιστώθηκε και στη διερεύνηση του μαθήματος της Νεοελληνικής Γλώσσας, ανάμεσα στα έργα για τα οποία υπάρχει δυνατότητα επεξεργασίας, οι περιπτώσεις εκείνων που προσεγγίζονται με επαρκή μεθοδολογία είναι πολύ λίγες (μόνο 10 έργα, που αντιστοιχούν στο 11% του συνόλου των 90 που εξετάστηκαν), ενώ άλλα 3 έργα (4%) εξετάζονται ανεπαρκώς. Επομένως, για τη μεγάλη πλειοψηφία των έργων τέχνης (89%) δεν προτείνεται κάποια μέθοδος προσέγγισης.

5ος άξονας: Συσχέτιση της επεξεργασίας των έργων με την κατανόηση και εμπάθунση των διδασκόμενων θεμάτων

Όπως διαπιστώθηκε και για το μάθημα της Νεοελληνικής Γλώσσας, και εδώ εντοπίζονται πολύ λίγες προσεγγίσεις έργων τέχνης (7 από τις 90, ποσοστό περίπου 7%) που μπορούν να συμβάλλουν με επάρκεια τόσο στην κατανόηση και απόλαυση των ίδιων των έργων, όσο και στην κατανόηση και εμπάθунση των διδασκόμενων θεμάτων. Ένα θετικό παράδειγμα έχει ως εξής:

Στο Βιβλίο Μαθητή της «Μελέτης Περιβάλλοντος» της Β΄ Δημοτικού, στην Ενότητα 15.1, παρουσιάζεται ο ναός του Ποσειδώνα στο Σούνιο με τις εξής συνοδευτικές ερωτήσεις-δραστηριότητες:

- Από τι υλικό είναι φτιαγμένος ο ναός;
- Ποια μέρη του ναού νομίζεις ότι λείπουν σήμερα;
- Υπάρχει στην περιοχή σας παρόμοιος ναός;

Η προσέγγιση του συγκεκριμένου έργου τέχνης σχετίζεται οργανικά με τη θεματική της διδακτικής ενότητας, η οποία αναφέρεται σε πολιτιστικά μνημεία.

Η πρώτη ερώτηση υποκινεί την παρατήρηση του έργου, η δεύτερη την ανάλυσή του και η τρίτη σχετίζεται με τα βιώματα των μαθητών, πράγμα που προσδίδει πρόσθετη αξία και εμπάθунση στην όλη προσέγγιση.

1.4.3 Τελικές σκέψεις

Συμπερασματικά, από τα 90 έργα τέχνης που εξετάστηκαν στο πλαίσιο της «Μελέτης Περιβάλλοντος» και των «Φυσικών», τα μισά είναι εικαστικά ενώ οι άλλες μορφές τέχνης υποεκπροσωπούνται. Η χρονική δυνατότητα επεξεργασίας των έργων είναι εξαιρετικά περιορισμένη. Επιπλέον, σε ελάχιστες περιπτώσεις εντοπίζονται μέθοδοι επεξεργασίας των έργων (11%) ή μέθοδοι που αναφέρονται στη συμβολή της επεξεργασίας των έργων, στην κατανόηση και εμπάθунση των διδασκόμενων θεμάτων (7%). Τα δεδομένα αυτά είναι συναφή με εκείνα που προέκυψαν από τη διερεύνηση του βαθμού αξιοποίησης των έργων τέχνης στα μαθήματα «Νεοελληνικής Γλώσσας» της Πρωτοβάθμιας και Γενικής Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης. Ενισχύεται, λοιπόν, η διαπίστωση ότι, στο πλαίσιο του σχολικού συστήματος υπάρχουν προβληματικά δομικά χαρακτηριστικά αντιμετώπισης της τέχνης, με κύριο χαρακτηριστικό την υποβαθμισμένη αξιοποίησή της.

1.5 Η τέχνη στο μάθημα «Φυσική» της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης

Στη συνέχεια εξετάστηκε ο τρόπος χρήσης της τέχνης στη «Φυσική», που διδάσκεται στο Γυμνάσιο και στο Λύκειο. Μελετήθηκαν και για τις έξι τάξεις οι δύο τελευταίες ενότητες των έντυπων Βιβλίων του Μαθητή, καθώς και των τετραδίων εργασιών, όπου αυτά υπήρχαν. Σε κανένα από τα παραπάνω δεν εντοπίστηκε η παρουσία έργων τέχνης. Μάλιστα, για λόγους μεγαλύτερης εγκυρότητας, επιχειρήθηκε δειγματοληπτικά αναζήτηση έργων τέχνης και σε άλλα κεφάλαια των έντυπων Βιβλίων του Μαθητή, όπου και πάλι δεν υπήρξαν ευρήματα. Επομένως, γίνεται φανερό ότι στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση η παρουσία έργων τέχνης σε μαθήματα των θετικών επιστημών είναι σχεδόν ανύπαρκτη, κάτι που μοιάζει επακόλουθο, αφενός της γενικά μειωμένης αξιοποίησης της τέχνης μετά το Δημοτικό, και αφετέρου της μειωμένης αξιοποίησής της στα θετικά μαθήματα σε σχέση με τα θεωρητικά.

Επιπλέον, στην περίπτωση του μαθήματος της Φυσικής διαπιστώνεται ξανά το κύριο δομικό χαρακτηριστικό της αντιμετώπισης της τέχνης από το σχολικό σύστημα: Στο πεδίο της διδακτικής πράξης, όπως είναι τα εγχειρίδια με τα οποία μελετούν οι μαθητές, η ουσιαστική αξιοποίηση των έργων τέχνης είναι περιορισμένη έως μηδαμινή.

1.6 Διαπιστώσεις για τα Βιβλία Δασκάλου και Εκπαιδευτικού

Όπως έχει αναφερθεί, τα υπάρχοντα Βιβλία Δασκάλου (ένα για κάθε μάθημα όλων των τάξεων του Δημοτικού) και τα Βιβλία Εκπαιδευτικού (ένα για κάθε μάθημα όλων των τάξεων της Γενικής Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης) είχαν διαμορφωθεί πριν από αρκετά χρόνια για να συνοδεύουν τα διδακτικά εγχειρίδια, παρέχοντας στους εκπαιδευτικούς οδηγίες για τον τρόπο με τον οποίο διδάσκουν. Βρίσκονται ακόμα εν ισχύ, μέχρι να κυκλοφορήσουν τα νέα διδακτικά εγχειρίδια, οπότε θα ενεργοποιηθούν πλήρως οι νέοι Οδηγοί Εκπαιδευτικού. Συγκεκριμένα, τα Βιβλία Δασκάλου και Εκπαιδευτικού αναφέρονται στους στόχους κάθε διδακτικής ενότητας και, επιλεκτικά, στον τρόπο πραγματοποίησης ορισμένων δραστηριοτήτων, ένα μέρος των οποίων υπάρχει στα Βιβλία του Μαθητή, στα Τετράδια Εργασιών και στα Ανθολόγια. Συνεπώς, τα Βιβλία Δασκάλου και Εκπαιδευτικού δίνουν το στίγμα των διδακτικών προτεραιοτήτων και των μεθοδολογικών κατευθύνσεων σύμφωνα με τις οποίες οι εκπαιδευτικοί οργανώνουν μέχρι σήμερα τη διδασκαλία τους. Για αυτό τον λόγο, προβήκαμε σε μια ανασκόπηση των αναφορών σε έργα τέχνης που συμπεριλαμβάνονται στα συγκεκριμένα βιβλία.

Η ανασκόπηση των Βιβλίων Δασκάλου του μαθήματος της Νεοελληνικής Γλώσσας του Δημοτικού έδειξε ότι οι μεθοδολογικές οδηγίες ελάχιστα αφορούν στην προσέγγιση έργων τέχνης. Συγκεκριμένα, αν και στις ενότητες των Βιβλίων Δασκάλου που εξετάστηκαν, υπάρχει πλήθος αναφορών σε έργα λογοτεχνών και ποιητών, όπως οι Μ. Αβρααμίδου, Α. Βαρελλά, Κ. Βάρναλης, Κ. Δημουλά, Ο. Ελύτης, Π. Καλιότσος, Α. Καμύ, Ν. Χικμέτ, Α. Κοκορέλη, Μ. Κοντολέων, Κ. Ουράνης, Δ. Παϊζη-Πρόκου, Π. Πετροπούλου, Θ. Πετσάλης-Διομήδης, Χ. Σακελλαρίου, Ζ. Σαρρή, Α. Φρανκ, Θ. Χορτιάτη κ.ά., εντούτοις όλες σχεδόν οι οδηγίες αφορούν στη χρήση αυτών των λογοτεχνημάτων ως μέσων για τη διεξαγωγή γραμματικών και γλωσσικών ασκήσεων.⁷ Επιπλέον, δεν υπάρχει αναφορά στα πολυάριθμα εικαστικά, μουσικά και κινηματογραφικά έργα που περιέχονται στα διδακτικά εγχειρίδια. Συνεπώς, παραγνωρίζεται η δυνατότητα για μια προσέγγιση του περιεχομένου των έργων τέχνης και σύνδεσή τους με τα διδασκόμενα θέματα,

⁷ Βλ., λ.χ., την αναφορά του Βιβλίου Δασκάλου στο ποίημα της Βαρελλά, που παρουσιάστηκε στην **υποενότητα 1.2.2**, στον 2ο άξονα.

πράγμα που θα συνέβαλε τόσο στην πληρέστερη κατανόηση και απόλαυση των έργων, όσο και στην εμπέδωση των προς μάθηση ζητημάτων.

Επίσης, από την ανασκόπηση των Βιβλίων Δασκάλου της «Μελέτης Περιβάλλοντος» προκύπτει ότι οι αναφορές που εντοπίζονται ως προς την προσέγγιση των έργων τέχνης αφορούν κυρίως σε απλή περιγραφή του περιεχομένου τους, όπως επίσης και σε οδηγίες για διαθεματικές προσεγγίσεις. Αν και εντοπίζονται προτροπές προς τους εκπαιδευτικούς προκειμένου να αξιοποιούν τα έργα τέχνης, τις περισσότερες φορές οι μεθοδολογικές οδηγίες που δίνονται, δεν εστιάζουν στην κατανόηση και εμπάθυνση των νοημάτων των έργων. Τέλος, στα Βιβλία Δασκάλου του μαθήματος «Φυσικά» της Ε΄ και ΣΤ΄ Δημοτικού γίνονται αναφορές σε έργα τέχνης με στόχο αυτά να αξιοποιηθούν στο πλαίσιο διαθεματικών δραστηριοτήτων εμπέδωσης γνώσεων ή ως εναύσματα για συζήτηση. Ωστόσο, το γεγονός ότι δεν εντοπίζεται κάποια μέθοδος προσέγγισης των έργων αποτελεί ένδειξη ότι ενδεχομένως δεν θα αξιοποιηθούν αποδοτικά από τους εκπαιδευτικούς.

Παρόμοια είναι τα δεδομένα που αντλούνται από τα Βιβλία Εκπαιδευτικού των μαθημάτων «Νεοελληνικής Γλώσσας» και «Φυσικής» στο πλαίσιο της Γενικής Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης. Τόσο στο Γυμνάσιο, όσο και στο Λύκειο, τα Βιβλία Εκπαιδευτικού δεν περιλαμβάνουν πληροφορίες ούτε μεθοδολογικές κατευθύνσεις σχετικά με την αξιοποίηση των έργων τέχνης που συμπεριλαμβάνονται στα Βιβλία του Μαθητή.

Ιδιαίτερη αναφορά, ωστόσο, θα μπορούσε να γίνει στον Φάκελο Εκπαιδευτικού που συνοδεύει το προαναφερθέν πρόσθετο διδακτικό υλικό της Γ΄ Λυκείου «Νεοελληνική Γλώσσα, Φακελος Υλικού: “Εμείς και οι άλλοι...”, δίκτυο κειμένων». Ο Φάκελος Εκπαιδευτικού περιλαμβάνει 17 διδακτικές προτάσεις προς τους εκπαιδευτικούς αναφορικά με τρεις θεματικούς άξονες: Η διαχείριση της ταυτότητας και της ετερότητας στον σύγχρονο κόσμο, Ψηφιακό Περιβάλλον, Άνθρωπος και κοινωνικά περιβάλλοντα. Ξεχωρίζει δε η 16η διδακτική πρόταση με τίτλο «Ζωγραφίζοντας το μέλλον».

Στο πλαίσιο αυτής προτείνεται και αξιοποιείται, στο πλαίσιο 4 διδακτικών ωρών, η ρουτίνα οπτικής σκέψης (visible thinking) «βλέπω, σκέφτομαι, αναρωτιέμαι» (see - think - wonder) που χρησιμοποιείται για να ενεργοποιήσει τον προβληματισμό των μαθητών μέσω της επαφής τους με αυθεντικά έργα τέχνης και άλλες εικόνες. Στο πλαίσιο της διδακτικής αυτής πρότασης, η ρουτίνα οπτικής σκέψης αξιοποιείται με σημείο αναφοράς εικαστικά έργα των E. Munch και Banksy, καθώς και δύο κείμενα σχετικά με τα προαναφερθέντα δύο εικαστικά έργα. Οι μαθητές καλούνται να επεξεργαστούν κατόπιν ένα Φύλλο Αναστοχασμού, καθώς και να συμπληρώσουν δύο πίνακες που βασίζονται στη ρουτίνα οπτικής σκέψης που χρησιμοποιήθηκε.

Η αξιοποίηση αυθεντικών έργων τέχνης σε συνδυασμό με μια συγκεκριμένη τεχνική επεξεργασίας τους, όπως είναι η ρουτίνα οπτικής σκέψης «βλέπω, σκέφτομαι, αναρωτιέμαι», είναι ένα από τα ελάχιστα παραδείγματα ολοκληρωμένης αξιοποίησης έργου τέχνης μέσα από μια συγκεκριμένη μεθοδολογική προσέγγιση. Όμως, δεδομένου ότι αυτή η διδακτική πρόταση εντάσσεται σε έναν ειδικό Φάκελο Εκπαιδευτικού, ο οποίος συνοδεύει ένα εγχειρίδιο που αξιοποιείται ως πρόσθετο διδακτικό υλικό, οδηγεί εύλογα στην υπόθεση ότι είναι πιθανό να παραμείνει αναξιοποίητη.

Προκύπτει λοιπόν το γενικό συμπέρασμα ότι η αντίληψη, η οποία διέπει τα κείμενα που καθοδηγούν τους εκπαιδευτικούς σχετικά με την τέχνη είναι ότι η προσέγγισή της αποτελεί μια περιθωριοποιημένη διδακτική πρακτική. Μέσα σε αυτό το κατευθυντικό πλαίσιο, ακόμα και τα λίγα παραδείγματα ουσιώδους προσέγγισης των έργων τέχνης, τα οποία εντοπίσαμε στα διδακτικά εγχειρίδια και στα Βιβλία των Εκπαιδευτικών, είναι πιθανό να μένουν αναξιοποίητα.

1.7 Εργαστήρια Δεξιοτήτων

1.7.1 Εισαγωγή

Διερευνήθηκαν τα προγράμματα των Εργαστηρίων Δεξιοτήτων 21+, που άρχισαν να λειτουργούν το 2021 με επιστημονική ευθύνη του Ινστιτούτου Εκπαιδευτικής Πολιτικής (ΙΕΠ). Στόχος των Εργαστηρίων είναι, σύμφωνα με την Υπουργική Απόφαση 94236/ΓΔ4/2021, η καλλιέργεια ποικίλων δεξιοτήτων, όπως η κριτική σκέψη, η επικοινωνία, η συνεργασία, η δημιουργικότητα, οι ψηφιακές δεξιότητες, η ενσυναίσθηση, η αυτομέριμνα, η πολιτειότητα (δηλ. η ιδιότητα του πολίτη), η προσαρμοστικότητα, η ανθεκτικότητα, η υπευθυνότητα, η επίλυση συγκρούσεων, οι δεξιότητες της τεχνολογίας, της μηχανικής και της επιστήμης, οι δεξιότητες του νου (επίλυση προβλημάτων, οργανωσιακή σκέψη, ολιστική σκέψη, παραγωγική σκέψη, μελέτη περιπτώσεων, αναστοχασμός) κ.ά. Μεταξύ των αναφερόμενων δεξιοτήτων είναι και η μάθηση μέσω της τέχνης. Τα Εργαστήρια απευθύνονται σε μαθητές Νηπιαγωγείου (2-3 ώρες την εβδομάδα), Α΄ και Β΄ Δημοτικού (3 ώρες), Γ΄ και Δ΄ Δημοτικού (2 ώρες), Ε΄ και ΣΤ΄ Δημοτικού, καθώς και στις τάξεις του Γυμνασίου (1 ώρα την εβδομάδα). Το σύνολο των προγραμμάτων επιμερίζεται σε τέσσερις θεματικές ενότητες (Ζω καλύτερα-Ευ ζην, Φροντίζω το Περιβάλλον, Ενδιαφέρομαι και Ενεργώ – Κοινωνική Συναίσθηση και Ευθύνη, Δημιουργώ και Καινοτομώ – Δημιουργική Σκέψη και Πρωτοβουλία). Καθεμία από τις θεματικές ενότητες περιλαμβάνει προγράμματα που δημιουργήθηκαν, σύμφωνα με την *Πρόσκληση Υποβολής Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων ή/και εκπαιδευτικού υλικού* για τα Εργαστήρια Δεξιοτήτων που δημοσιεύτηκε από το υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων και το ΙΕΠ (2021), είτε από στελέχη εκπαίδευσης είτε από φορείς που αναπτύσσουν εκπαιδευτικές δράσεις, όπως πανεπιστημιακά ιδρύματα, επιστημονικές ενώσεις, ερευνητικά κέντρα, κοινωφελή ιδρύματα, αθλητικές ομοσπονδίες, μουσεία κ.ά.

Τα Εργαστήρια πραγματοποιούνται κυρίως από εκπαιδευτικούς του σχολείου στο οποίο φοιτούν οι μαθητές, Συντονιστές Εκπαιδευτικού Έργου, αλλά και εκπαιδευτικούς άλλων σχολείων, σύμφωνα με χρονοπρογραμματισμό που προκύπτει από ειδική συνεδρίαση του εκάστοτε Συλλόγου Διδασκόντων για τον καθορισμό του ετήσιου σχεδίου δράσης της σχολικής μονάδας.

Οι εκπαιδευτικοί υποβοηθούνται στην προετοιμασία καθενός Εργαστηρίου από το Πρόγραμμα Εργαστηρίου Δεξιοτήτων, δηλαδή ένα κείμενο οδηγίων που συνήθως έχει έκταση 20 περίπου σελίδες αλλά μπορεί να είναι και εκτενέστερο. Σε αυτό παρουσιάζονται το θέμα, οι στόχοι και η σκοπιμότητα του Εργαστηρίου, καθώς και η μεθοδολογία υλοποίησής του, στην οποία συμπεριλαμβάνονται ενδεικτικές δραστηριότητες, κάποιες από τις οποίες μπορεί να αφορούν στην αξιοποίηση έργων τέχνης με στόχο τον εμπλουτισμό της προσέγγισης του θέματος. Επίσης, στο πλαίσιο των περισσότερων Εργαστηρίων έχουν διαμορφωθεί Φύλλα Εργασίας, τα οποία οι διδάσκοντες μπορούν προαιρετικά να δώσουν στους μαθητές.

Επιπλέον, οι εκπαιδευτικοί καλούνται περιοδικά να παρακολουθήσουν, προαιρετικά, επιμορφωτικό πρόγραμμα 36 ωρών που διοργανώνεται από το ΙΕΠ και πραγματοποιείται με ασύγχρονη διαδικτυακή μάθηση μέσω ειδικά διαμορφωμένης πλατφόρμας. Τα θέματα του επιμορφωτικού προγράμματος αφορούν στους στόχους, στη φιλοσοφία και στον τρόπο διεξαγωγής των Εργαστηρίων.

Η γνώμη των εκπαιδευτικών για τα Εργαστήρια Δεξιοτήτων, όπως αποτυπώθηκε σε μελέτη του ΙΕΠ με τίτλο «Αποτελέσματα αποτίμησης της εφαρμογής των Εργαστηρίων Δεξιοτήτων για το σχολικό έτος 2021-2022» (2022) είναι αμφίροπη. Στην ερώτηση αν τα Εργαστήρια συμβάλλουν στην ολιστική και πολύπλευρη ανάπτυξη των μαθητών, απάντησαν θετικά λίγο περισσότεροι από τους μισούς εκπαιδευτικούς (47% δήλωσαν «ικανοποιητικά» και 7% «άριστα»). Όμως, σε ποσοστό μόνο 37% έδωσαν θετική απάντηση στην ερώτηση αν τα Εργαστήρια έχουν προστιθέμενη αξία στο επίπεδο της εκπαιδευτικής κοινότητας. Επιπλέον, 97% δήλωσαν ότι υπάρχουν προβλήματα στη διεξαγωγή των Εργαστηρίων. Ως πιο σημαντικά, μεταξύ αυτών, ανέφεραν τη μικρή χρονική διάρκεια (86%), την ελλιπή υλικοτεχνική υποδομή (69%) και το ίδιο το σχετικό επιμορφωτικό πρόγραμμα που παρακολούθησαν. Σε ό,τι αφορά στη χρονική διάρκεια των Εργαστηρίων, μία εκπαιδευτικός που έλαβε μέρος στις Ομάδες Εστιασμένης Συζήτησης (ΟΕΣ), στο πλαίσιο της παρούσας μελέτης, ανέφερε χαρακτηριστικά:

«Έχουμε καταλήξει στο συμπέρασμα ότι δεν επαρκεί ο χρόνος για μια ουσιαστική επαφή των παιδιών με το αντικείμενο μελέτης. Είναι αλήθεια ότι ο χρόνος πιέζει. Και καμιά φορά κάνουμε τα πράγματα κάπως γρήγορα».

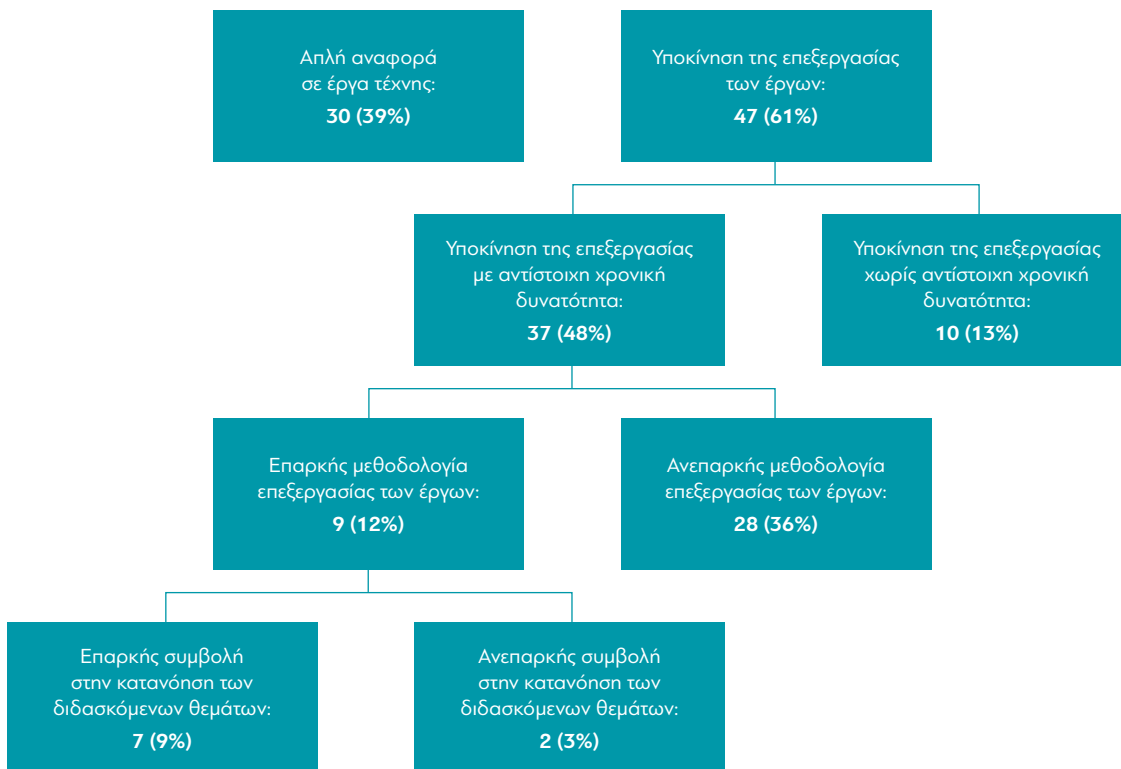
Σε ό,τι αφορά στο ζήτημα της αξιοποίησης της τέχνης, θα πρέπει να σημειωθεί ότι δεν συμπεριλαμβάνεται στη θεματολογία του ανωτέρω επιμορφωτικού προγράμματος. Είναι ενδεικτικό ότι η Ενότητα «Μεθοδολογία» της αναφερθείσας *Πρόσκλησης Υποβολής Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων ή/και εκπαιδευτικού υλικού* δεν περιλαμβάνει κάποια αναφορά στη χρήση της τέχνης.

Προκειμένου να γίνει διεξοδική διερεύνηση του τρόπου χρήσης της τέχνης στο πλαίσιο των Εργαστηρίων, εξετάσαμε τα κείμενα των οδηγιών που χρησιμοποιούνται από τους εκπαιδευτικούς, καθώς και τα Φύλλα Εργασίας που δίνονται στους μαθητές. Χρησιμοποιήθηκε η μέθοδος της ανάλυσης περιεχομένου, η οποία θεωρείται κατάλληλη για τη συστηματική διερεύνηση του γραπτού λόγου (Κυριαζή, 2011). Αναλύθηκε ένα δείγμα των κειμένων και των συνοδευτικών Φύλλων Εργασίας με χρήση της μεθόδου της αναλογικής στρωματοποιημένης δειγματοληψίας (Ζαφειρόπουλος, 2005). Αναφορικά με τον προσδιορισμό του μεγέθους του δείγματος επιλέχθηκε ο τύπος του Cochran για πεπερασμένο πληθυσμό (Καραγεώργος, 2022).

Για να εξασφαλιστεί η αντιπροσωπευτικότητα και εγκυρότητα του δείγματος, η έρευνα επικεντρώθηκε στη μελέτη 213 προγραμμάτων από το υφιστάμενο σύνολο των 526 (επίπεδο εμπιστοσύνης 95% και περιθώριο σφάλματος 5%). Σημειώνεται ότι μόνο σε 77 από όσα προγράμματα εξετάστηκαν (36%) γίνεται αναφορά σε έργα τέχνης ενώ, ειδικότερα, μόνο 29 Φύλλα Εργασίας (14%) αξιοποιούν έργα τέχνης.

Παρακάτω παρουσιάζονται τα ευρήματα που προέκυψαν. Κατανέμονται σε άξονες, και συνοψίζονται στο **Σχήμα 4**. Για να εξασφαλιστεί η συνοχή μεταξύ των προσεγγίσεων της παρούσας μελέτης, οι άξονες είναι ίδιοι με εκείνους στους οποίους καταχωρήθηκαν τα ευρήματα που αφορούν στα διδακτικά εγχειρίδια της Πρωτοβάθμιας και Γενικής Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης (**Ενότητες 1.2 έως 1.5**).

Σχήμα 4: Αξιοποίηση έργων τέχνης στα Εργαστήρια Δεξιοτήτων (επί 77 προγραμμάτων που περιέχουν αναφορές σε έργα τέχνης)

Πηγή: Επεξεργασία της συγγραφικής ομάδας.

1.7.2 Αποτελέσματα της διερεύνησης

1ος άξονας: Αναφορά και πρόσβαση σε έργα τέχνης

Στα 77 προγράμματα παρουσιάζονται συνολικά 436 έργα τέχνης, που επιμερίζονται σε 109 εικαστικά, 77 λογοτεχνικά, 73 μουσικά, 63 βίντεο, 47 αρχιτεκτονικά, 35 φωτογραφικά, 30 κινηματογραφικά, και 2 κουκλοθεατρικά.

Αξίζει να σημειωθεί πως, αντίθετα με ό,τι συμβαίνει στα διδακτικά εγχειρίδια της Πρωτοβάθμιας και Γενικής Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης, προτείνονται κυρίως έργα ξένων δημιουργών, με εξαίρεση το πεδίο της λογοτεχνίας.⁸ Από την άλλη, συχνά δεν γίνεται αναφορά στους δημιουργούς των έργων, ιδιαίτερα των εικαστικών, των κινηματογραφικών και των βίντεο, με αποτέλεσμα να μη διαμορφώνεται ολοκληρωμένη εικόνα για την ταυτότητά τους (Πίνακας 1).

⁸ Ίσως αυτό θα μπορούσε να αποδοθεί στο ότι το υλικό των Εργαστηρίων Δεξιοτήτων δημιουργήθηκε σχεδόν 20 χρόνια μετά τα ισχύοντα διδακτικά εγχειρίδια, και στο διάστημα που μεσολάβησε αμβλύθηκε ο ελληνοκεντρικός προσανατολισμός των δημιουργών. Αυτό το ζήτημα θα άξιζε να εξεταστεί συστηματικά σε μια μελλοντική ερευνητική προσέγγιση.

Πίνακας 1: Αναφερόμενοι δημιουργοί ανά μορφή τέχνης (%)

Μορφή τέχνης	Έλληνες δημιουργοί	Ξένοι δημιουργοί	Χωρίς αναφορά δημιουργού
Εικαστικές τέχνες	23	54	23
Λογοτεχνία	56	14	30
Μουσική	30	45	25
Βίντεο	5	27	68
Κινηματογράφος	7	37	56
Κουκλοθέατρο	0	0	100

Πηγή: Επεξεργασία της συγγραφικής ομάδας.

Στη συνέχεια διερευνήθηκε η μαθησιακή αξία των έργων τέχνης με κριτήριο το κατά πόσο προσφέρουν εναύσματα για βαθύτερη και κριτική σκέψη, καλλιέργεια της ενσυναίσθησης, έκφραση των συναισθημάτων, καθώς και ανάπτυξη περαιτέρω πνευματικών ικανοτήτων των αποδεκτών (Κόκκος κ.ά., 2011· Κόκκος, 2017· Kokkos, 2021· Παπαδοπούλου, 2024). Προέκυψαν ενδείξεις ότι στα πεδία της μουσικής και του κινηματογράφου δεν είναι αμελητέο το ποσοστό των έργων που δεν ανταποκρίνονται σε αυτά τα κριτήρια (18% και 13%, αντίστοιχα, όπως παρουσιάζεται στον **Πίνακα 2**). Ωστόσο, για την επαλήθευση αυτών των ενδείξεων θα ήταν σκόπιμο να πραγματοποιηθεί πρόσθετη γνωμοδότηση από επιτροπή καλλιτεχνών.

Πίνακας 2: Έργα τέχνης με ένδειξη μειωμένης μαθησιακής αξίας

Μορφή τέχνης	%
Εικαστικές τέχνες	0
Λογοτεχνία	5
Μουσική	18
Βίντεο	0
Κινηματογράφος	13
Κουκλοθέατρο	0

Πηγή: Επεξεργασία της συγγραφικής ομάδας.

Τέλος, εξετάστηκε η προσβασιμότητα στα έργα τέχνης με κριτήριο κατά πόσο οι εκπαιδευτικοί μπορούν να τα αναζητήσουν και να τα αξιοποιήσουν στην εκπαιδευτική πράξη (**Πίνακας 3**). Επισημαίνεται ότι η μη προσβασιμότητα των έργων τέχνης μπορεί να οφείλεται σε ποικίλους παράγοντες, όπως είναι η ανεπαρκής υλικότεχνική υποδομή, οι μη ενεργοί σύνδεσμοι, η απαίτηση να αγοραστούν τα έργα προκειμένου να είναι προσβάσιμα, καθώς και οι περιπτώσεις όπου αναφέρεται μόνο ο τίτλος του έργου, απαιτώντας από τους εκπαιδευτικούς να αναζητήσουν τις υπόλοιπες πληροφορίες στο Διαδίκτυο.

Υπό αυτό το πρίσμα, διαπιστώθηκε ότι υπάρχουν αρκετά προβλήματα προσβασιμότητας, δεδομένου ότι για τις περισσότερες μορφές τέχνης το σχετικό ποσοστό κυμαίνεται γύρω στο 20%, ενώ για τη μουσική, τον κινηματογράφο και το κουκλοθέατρο είναι πολύ υψηλότερο. Η ύπαρξη αρκετά έως πολύ υψηλών ποσοστών μη προσβασιμότητας δυσχεραίνει το έργο των εκπαιδευτικών και υποσκάπτει την ποιότητα της εκπαιδευτικής διεργασίας. Παρακάτω παρατίθενται δύο παραδείγματα έλλειψης προσβασιμότητας.

Στο πρώτο παράδειγμα, το πρόγραμμα με τίτλο «Μουσεία και Αειφόρος Ανάπτυξη»⁹ προτείνει την εικονική περιήγηση σε τρία ελληνικά μουσεία (Μπενάκη, Φυσικής Ιστορίας Κρήτης και Ελληνικό Μουσείο Αυτοκινήτου), ωστόσο μόνο σε ένα από αυτά ο σύνδεσμος είναι ενεργός και επιτρέπει στους εκπαιδευτικούς να υλοποιήσουν τη διδακτική πρόταση. Στο δεύτερο παράδειγμα, το πρόγραμμα «Save your planet presentation»¹⁰ προτείνει έργα τέχνης που χρειάζεται να αγοραστούν από τους εκπαιδευτικούς ή από το σχολείο.

Πίνακας 3: Προσβασιμότητα έργων τέχνης (%)

Μορφή τέχνης	Προσβάσιμα έργα	Μη προσβάσιμα έργα
Εικαστικές τέχνες	81	19
Λογοτεχνία	78	22
Μουσική	52	48
Βίντεο	76	24
Κινηματογράφος	30	70
Κουκλοθέατρο	50	50
Μέση τιμή	61	39

Πηγή: Επεξεργασία της συγγραφικής ομάδας.

Σε ό,τι αφορά στην υλικοτεχνική υποδομή, φαίνεται ότι οι δυσκολίες είναι αυξημένες. Συγκεκριμένα, στην προαναφερθείσα έρευνα αποτίμησης των Εργαστηρίων (ΙΕΠ, 2022), 69% των εκπαιδευτικών επισήμαναν ότι η υλικοτεχνική υποδομή των σχολείων αποτελεί σοβαρό πρόβλημα στην υλοποίηση των Εργαστηρίων.

2ος άξονας: Υποκίνηση για την επεξεργασία των έργων

Διαπιστώθηκε ότι τα περισσότερα προγράμματα που περιέχουν έργα τέχνης, και συγκεκριμένα 47 από τα 77 (61%), προτείνουν ορισμένες δραστηριότητες για την επεξεργασία τους. Σε άλλα 8 προγράμματα (10%)

⁹ Βλ. περισσότερα στον παρακάτω σύνδεσμο: https://iep.edu.gr/images/IEP/skill-labs/2023/ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΑ_ΕΠΙΜΟΡΦΩΣΗΣ_Μουσεία_και_Αειφόρος_Ανάπτυξη.pdf.

¹⁰ Βλ. περισσότερα στον παρακάτω σύνδεσμο: <https://elearning.iep.edu.gr/study/mod/folder/view.php?id=107095>.

αυτό γίνεται μόνο για ορισμένα από τα αναφερόμενα έργα, ενώ σε 22 προγράμματα (29%) δεν υπάρχουν δραστηριότητες ή οδηγίες για την προσέγγιση των έργων. Για παράδειγμα, στο πρόγραμμα με τίτλο «Δόντια γερά, τρώγοντας υγιεινά»,¹¹ το λογοτεχνικό έργο τέχνης του Πέμπτου Εργαστηρίου δεν προσεγγίζεται με καμία δραστηριότητα.

3ος άξονας: Χρονική δυνατότητα επεξεργασίας των έργων

Σε αυτόν τον άξονα διερευνήθηκε κατά πόσο υπάρχει δυνατότητα αξιοποίησης των έργων τέχνης στις πραγματικές συνθήκες του προβλεπόμενου χρόνου διδασκαλίας των 47 προγραμμάτων που προτείνουν δραστηριότητες για την επεξεργασία των έργων. Διαπιστώθηκε ότι 37 προγράμματα παρέχουν επαρκώς στους εκπαιδευτικούς τη δυνατότητα να επεξεργάζονται τα έργα τέχνης στον διαθέσιμο χρόνο διδασκαλίας, με χαρακτηριστικό παράδειγμα το πρόγραμμα «Στη δικιά μας τάξη, κάνουμε τη φίλια πράξη».¹² Ωστόσο, αυτά τα προγράμματα είναι λιγότερα από τα μισά (48%) του συνόλου των 77 που χρησιμοποιούν έργα τέχνης, πράγμα που υποδηλώνει ότι, γενικά, οι συντελεστές παραγνώρισαν την εξασφάλιση συνθηκών που να επιτρέπουν τη χρήση έργων τέχνης. Η συγκεκριμένη δυσλειτουργία προσλαμβάνει μεγαλύτερη διάσταση αν συνυπολογιστούν τα προβλήματα προσβασιμότητας στα έργα.

4ος άξονας: Μεθοδολογία στοχαστικής επεξεργασίας των έργων

Η προαναφερθείσα κατάσταση επιδεινώνεται περαιτέρω αν ληφθεί υπόψη ποια από τα 37 προγράμματα που είδαμε ότι παρέχουν χρονική δυνατότητα προσέγγισης των έργων τέχνης έχουν ενσωματωμένη κάποια συγκροτημένη μέθοδο αναφορικά με την επεξεργασία, κατανόηση και, τελικά, απόλαυση του περιεχομένου των έργων. Διαπιστώθηκε ότι μόνο 9 προγράμματα (12% του συνόλου των 77 εξεταζόμενων) προτείνουν επαρκή μεθοδολογική προσέγγιση, με ενδεικτικό παράδειγμα το πρόγραμμα «Προαγωγή της μάθησης μέσω της τέχνης»,¹³ αν και αυτό δεν περιλαμβάνει επικαιροποιημένες βιβλιογραφικές αναφορές.

5ος άξονας: Συσχέτιση της επεξεργασίας των έργων με την κατανόηση και εμπάθυνση των διδασκόμενων θεμάτων

Διερευνήθηκε επίσης ο βαθμός στον οποίο η επεξεργασία του περιεχομένου των έργων τέχνης σχετίζεται με το περιεχόμενο των διδασκόμενων

¹¹ Βλ. περισσότερα στον παρακάτω σύνδεσμο: https://iep.edu.gr/images/IEP/skill-labs/2023/ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΑ_ΕΠΙΜΟΡΦΩΣΗΣ_ΔΟΝΤΙΑ_ΓΕΡΑΤΡΩΓΟΝΤΑΣ_ΥΓΙΕΙΝΑ.pdf.

¹² Βλ. περισσότερα στον παρακάτω σύνδεσμο: https://iep.edu.gr/images/IEP/skill-labs/2023/ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΑ_ΕΠΙΜΟΡΦΩΣΗΣ_Στη_δικιά_μας_τάξη_κάνουμε_τη_φίλια_πράξη.pdf.

¹³ Βλ. περισσότερα στον παρακάτω σύνδεσμο: https://iep.edu.gr/images/IEP/skill-labs/2023/ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΑ_ΕΠΙΜΟΡΦΩΣΗΣ_ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ_2ο_προαγωγή_της_μάθησης_.pdf.

θεμάτων, έτσι ώστε τα τελευταία να γίνονται περισσότερο κατανοητά στους μαθητές και να συντελείται εμπάθυνση της προσέγγισής τους. Προέκυψε ότι αυτό ισχύει για έργα που περιέχονται μόνο σε 7 προγράμματα (9% του συνόλου των εξεταζόμενων). Το πρόγραμμα «Τα γράμματα του Σεβασμού»¹⁴ αποτελεί ένα από τα λίγα παραδείγματα που κρίθηκαν επαρκή σύμφωνα με το παραπάνω κριτήριο.

Παράδειγμα ελλιπούς αξιοποίησης έργων τέχνης

Παρακάτω παρουσιάζεται ένα παράδειγμα Εργαστηρίου Δεξιοτήτων όπου είτε απουσιάζει η αναφορά σε έργα τέχνης, αν και η παρουσία τους θα μπορούσε να συμβάλει στην κατανόηση του διδακτικού αντικειμένου, είτε γίνεται κάποια αναφορά, αλλά η προσέγγιση των έργων εμφανίζει ελλείψεις σε ό,τι αφορά τόσο στη μέθοδο κατανόησης του περιεχομένου τους, όσο και στη δυναμική συμβολή τους στην κατανόηση και εμπάθυνση των διδασκόμενων θεμάτων.

Το εξεταζόμενο Εργαστήριο έχει τίτλο «Ταξιδεύοντας στον κόσμο, γνωρίζοντας τα δικαιώματά μου»¹⁵ και απευθύνεται στους μαθητές των Ε΄ και ΣΤ΄ τάξεων του Δημοτικού και των τριών τάξεων του Γυμνασίου. Στόχος του Εργαστηρίου είναι να ευαισθητοποιήσει και να ενημερώσει τους μαθητές σχετικά με τη Διεθνή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Παιδιού, με αφορμή 9 περιηγήσεις σε διαφορετικές χώρες, όπου κάθε περιήγηση σχετίζεται με ένα από τα Δικαιώματα που αναφέρονται στη Διεθνή Σύμβαση.

Ενδεικτικά, στην Ενότητα 2 του Εργαστηρίου με τίτλο «Βενετία – Δικαίωμα στον ελεύθερο χρόνο», παρατίθεται η εξής δραστηριότητα:

¹⁴ Βλ. περισσότερα στον παρακάτω σύνδεσμο: https://iep.edu.gr/images/IEP/skill-labs/2023/ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΑ_ΕΠΙΜΟΡΦΩΣΗΣ_Τα_γράμματα_του_Σεβασμού.pdf.

¹⁵ Βλ. περισσότερα στον παρακάτω σύνδεσμο: <https://elearning.iep.edu.gr/study/mod/folder/view.php?id=19950>.

Εικόνα 1: Στιγμιότυπο από το διδακτικό υλικό του Εργαστηρίου Δεξιοτήτων «Ταξιδεύοντας στον κόσμο, γνωρίζοντας τα δικαιώματά μου»

1^η δραστηριότητα - Διάρκεια 20'

Στόχος της δραστηριότητας είναι τα μέλη της ομάδας να συνειδητοποιήσουν πόσο ελεύθερο χρόνο διαθέτουν.

Βρισκόμαστε στον πρώτο μας σταθμό, στη Βενετία, στην Πλατεία του Αγίου Μάρκου. Γύρω - γύρω πετούν περιστέρια. Ένα περιστέρι πλησιάζει την ομάδα και δίνει ένα μήνυμα στο συντονιστή. Ο συντονιστής διαβάζει το μήνυμα - οδηγία:

«Τον ελεύθερο σου χρόνο αναζήτησε, πού είναι το παιχνίδι και η διασκέδαση κοίταξε. Ένα έχω να σου πω: το μεγάλο ρολόι σε φέτες αν χωρίσεις την απάντηση μπορεί και να γνωρίσεις»

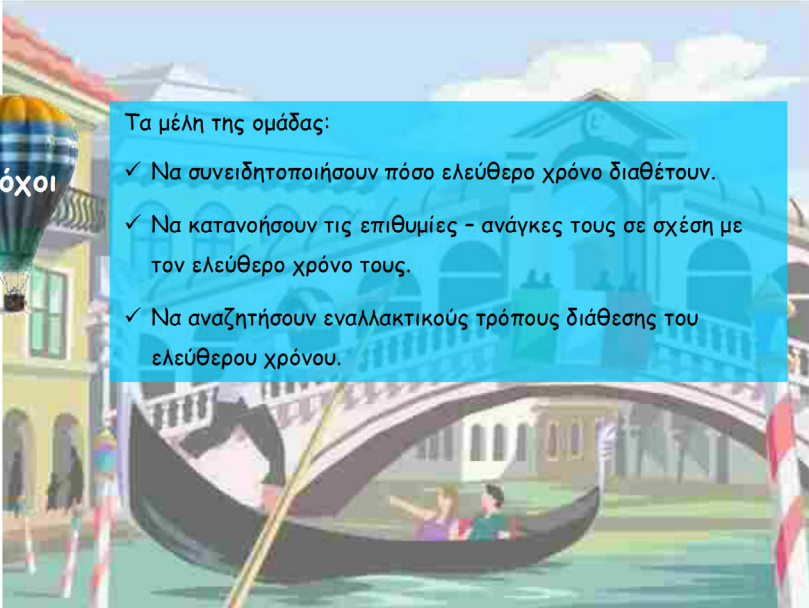
Πηγή: Διδακτικό υλικό του Εργαστηρίου Δεξιοτήτων «Ταξιδεύοντας στον κόσμο, γνωρίζοντας τα δικαιώματά μου», σ. 7.

Η ανωτέρω δραστηριότητα χρησιμοποιεί ένα πολιτιστικό μνημείο, όπως η πλατεία του Αγίου Μάρκου, ως αφορμή για την προσέγγιση του ζητήματος του ελεύθερου χρόνου, χωρίς όμως στοιχεία οπτικού γραμματισμού (π.χ. φωτογραφία ή έργο τέχνης με θέμα τη συγκεκριμένη πλατεία). Η εμφανής απουσία της οπτικής απεικόνισης αποσιωπά την αξία της πλατείας του Αγίου Μάρκου ως μνημείου παγκόσμιας κληρονομιάς, όπως προσδιορίστηκε από την UNESCO. Τα ίδια ισχύουν και για την παρακάτω απεικόνιση ενός τμήματος της Βενετίας.

**Εικόνα 2: Στιγμιότυπο από το διδακτικό υλικό του Εργαστηρίου Δεξιοτήτων
«Ταξιδεύοντας στον κόσμο, γνωρίζοντας τα δικαιώματά μου»**

2η ενότητα: Βενετία - "Δικαίωμα στον Ελεύθερο χρόνο"

Άρθρο 31

Στόχοι

Τα μέλη της ομάδας:

- ✓ Να συνειδητοποιήσουν πόσο ελεύθερο χρόνο διαθέτουν.
- ✓ Να κατανοήσουν τις επιθυμίες - ανάγκες τους σε σχέση με τον ελεύθερο χρόνο τους.
- ✓ Να αναζητήσουν εναλλακτικούς τρόπους διάθεσης του ελεύθερου χρόνου.

Πηγή: Το διδακτικό υλικό του Εργαστηρίου Δεξιοτήτων «Ταξιδεύοντας στον κόσμο, γνωρίζοντας τα δικαιώματά μου», σ. 6.

Παρακάτω προτείνουμε ορισμένες εναλλακτικές δραστηριότητες που θα μπορούσαν να πραγματοποιηθούν στη χρονική διάρκεια του συγκεκριμένου Εργαστηρίου, η οποία, σύμφωνα με το πρόγραμμά του, είναι μεγάλη (22 ώρες).

Σε ό,τι αφορά στην πλατεία του Αγίου Μάρκου, θα μπορούσε να παρατεθεί μια σύγχρονη καλλιτεχνική φωτογραφία ή κάποιο σχετικό έργο τέχνης, όπως, ενδεικτικά, τα παρακάτω εικονιζόμενα του Τζιοβάνι Αντόνιο Κανάλ (Καναλέτο) ή του Πιερ Ογκίστ Ρενουάρ. Στη συγκεκριμένη δε δραστηριότητα, που αναφέρεται στην έννοια «ελεύθερος χρόνος», η πλατεία του Αγίου Μάρκου θα μπορούσε να έχει ουσιαστική θέση μέσα από την ανάδειξη της αρχιτεκτονικής, πολιτιστικής και κοινωνικής αξίας και σημασίας της, ταυτόχρονα με την προσέγγιση του κεντρικού θέματος, που είναι η διαχείριση του ελεύθερου χρόνου.

Έτσι, η παρατήρηση των έργων του Ρενουάρ ή του Καναλέτο θα ήταν δυνατόν να αποτελέσει έναυσμα για συζήτηση επάνω στο θέμα του δικαιώματος για ελεύθερο χρόνο, και στη συνέχεια για συζήτηση σχετικά με το δικαίωμα των παιδιών στον ελεύθερο χρόνο, καθώς και στα δύο έργα τέχνης ενήλικες και παιδιά απολαμβάνουν τη βόλτα τους στη μεγαλύτερη πλατεία της Ιταλίας.

Εικόνα 3: Πιερ Ογκίστ Ρενουάρ, «Η πλατεία του Αγίου Μάρκου, Βενετία» (1881)

Πηγή: Το έργο αντλήθηκε από το Wikimedia Commons, το οποίο παρέχει τη δυνατότητα αξιοποίησης υλικού χωρίς δικαιώματα, ειδικά εφόσον η έρευνα θα είναι διαδικτυακά αναρτημένη και όχι σε έντυπη μορφή. Σε περίπτωση έντυπης μορφής επιτρέπεται μέχρι 500 αντίτυπα. Διαθέσιμο στο: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Pierre-Auguste-Renoir_-_The_Piazza_San_Marco_Venice_-_Google_Art_Project.jpg.

Εικόνα 4: Καναλέτο, «Η πλατεία του Αγίου Μάρκου στη Βενετία» (1723-1724)

Πηγή: Το έργο αντλήθηκε από το Wikimedia Commons, το οποίο παρέχει τη δυνατότητα αξιοποίησης υλικού χωρίς δικαιώματα, ειδικά εφόσον η έρευνα θα είναι διαδικτυακά αναρτημένη και όχι σε έντυπη μορφή. Σε περίπτωση έντυπης μορφής επιτρέπεται μέχρι 500 αντίτυπα. Διαθέσιμο στο: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Canaletto_-_The_Piazza_San_Marco_in_Venice_-_Google_Art_Project.jpg.

Στην ίδια ενότητα, στο πλαίσιο του κειμένου του συγκεκριμένου Εργαστηρίου Δεξιοτήτων, οι εκπαιδευτικοί καλούνται να χρησιμοποιήσουν ένα οποιοδήποτε ιταλικό τραγούδι ως μουσική υπόκρουση που θα οριοθετήσει την έναρξη και τη λήξη μιας δραστηριότητας των μαθητών:

Εικόνα 5: Στιγμιότυπο από το διδακτικό υλικό του Εργαστηρίου Δεξιοτήτων «Ταξιδεύοντας στον κόσμο, γνωρίζοντας τα δικαιώματά μου»

3η δραστηριότητα - Διάρκεια 10΄

Στόχος της δραστηριότητας είναι τα μέλη της ομάδας να αναζητήσουν εναλλακτικούς τρόπους διάθεσης του ελεύθερου χρόνου.

(Χρησιμοποιούμε μουσική από ιταλικό τραγούδι)

Συντονιστής: «Θα βάλουμε μουσική, μόλις κλείνω την μουσική το πρώτο ζευγάρι που είναι κοντά μου θα λέει με λίγα λόγια πώς θα ήθελε να περνάει τον ελεύθερο χρόνο του»

Όλες οι γόνδολες, ανά ζευγάρια, κινούνται υπό τους ήχους της μουσικής. Ο συντονιστής κλείνει τη μουσική και το πρώτο ζευγάρι που είναι κοντά του λέει δυνατά πώς θέλει να περνάει τον ελεύθερο χρόνο του: «Θέλω...», ξεκινάει ξανά η μουσική, το ίδιο γίνεται και με το δεύτερο ζευγάρι κ.ο.κ.

Πηγή: Διδακτικό υλικό του Εργαστηρίου Δεξιοτήτων «Ταξιδεύοντας στον κόσμο, γνωρίζοντας τα δικαιώματά μου», σ. 9.

Στο σημείο αυτό, παρατηρείται ακόμα μία αναξιοποίητη ευκαιρία αισθητικής εμπειρίας, καθώς θα μπορούσε να προταθεί εναλλακτικά κάποιο μουσικό άκουσμα δημιουργημένο από συνθέτη που έζησε στη Βενετία, όπως, ενδεικτικά, ο Βιβάλντι. Για παράδειγμα, οι μαθητές θα μπορούσαν να παρακολουθήσουν μέρος της εκτέλεσης κονσέρτων του Βιβάλντι από την Orchestra da Camera, που πραγματοποιήθηκαν στην πλατεία του Αγίου Μάρκου και υπάρχουν ελεύθερα στο Διαδίκτυο (YouTube). Θα μπορούσε να συζητηθεί η ατμόσφαιρα που αναδεικνύεται μέσα από το έργο, και στη συνέχεια να συζητηθεί η έννοια του ποιοτικού ελεύθερου χρόνου και της διαχείρισής του.

Στην επόμενη σελίδα του κειμένου του ίδιου Εργαστηρίου, στην Ενότητα «Λονδίνο – Δικαίωμα στην ισότητα», παρατίθενται πέντε πίνακες με εικαστικά έργα που εκτίθενται στην Tate Gallery. Ωστόσο, δεν αξιοποιείται η δυνατότητα να γίνει στοχαστική επεξεργασία των συγκεκριμένων έργων τέχνης. Απλώς, με αφορμή τα έργα, το κείμενο προτρέπει τους εκπαιδευτικούς να χωρίσουν τους μαθητές σε ομάδες, κάθε ομάδα να ζωγραφίσει έναν δικό της πίνακα με θέμα την ισότητα και στη συνέχεια οι μαθητές να συζητήσουν πώς εργάστηκαν στις ομάδες και πώς αντιλαμβάνονται την ισότητα. Όπως και στην προαναφερθείσα δραστηριότητα, χάνεται η ευκαιρία να γίνει στοχαστική επεξεργασία των έργων τέχνης, η οποία θα μπορούσε να προσφέρει ποικίλες ιδέες και εναλλακτικές απόψεις γύρω

από το μελετώμενο θέμα (ισότητα). Αυτές με τη σειρά τους, συσχετιζόμενες με εμπειρίες των μαθητών, θα μπορούσαν να προσδώσουν βάθος και ουσία στην κατανόηση του θέματος. Εναλλακτικά, οι μαθητές θα μπορούσαν να επισκεφθούν εικονικά την Tate Gallery, να αναζητήσουν έργα τέχνης με θέμα την ισότητα, να τα συζητήσουν και να τα αντιπαραβάλλουν με τα δικά τους.

6ος άξονας: Συμβολή του πρόσθετου διδακτικού υλικού

Διαπιστώθηκε ότι 24 από τα 77 εξεταζόμενα προγράμματα (31%) προτείνουν πρόσθετο διδακτικό υλικό, συμπεριλαμβανομένων έργων τέχνης, με στόχο την περαιτέρω διερεύνηση του υπό μελέτη θέματος. Στο πλαίσιο αυτό, διερευνήθηκε κατά πόσο η επεξεργασία των έργων που αναφέρονται στο πρόσθετο υλικό συμβάλλει στην προσέγγιση και εμβάθυνση του περιεχομένου των διδασκόμενων αντικειμένων. Διαπιστώθηκε και πάλι η πολύ μικρή αξιοποίηση της τέχνης, καθώς η επεξεργασία των έργων συμβάλλει επαρκώς σε 2 μόνο περιπτώσεις πρόσθετου διδακτικού υλικού και μερικώς σε 4 περιπτώσεις.

1.7.3 Τελικές επισημάνσεις

Ανάμεσα στα 213 προγράμματα Εργαστηρίων Δεξιότητων που εξετάστηκαν, εκείνα που περιέχουν αναφορές σε έργα τέχνης είναι λίγα και δεν υπερβαίνουν τα 77 (36% του συνόλου). Σε αρκετά από αυτά τα προγράμματα παρατηρούνται προβλήματα σε ό,τι αφορά στην προσβασιμότητα στα έργα τέχνης και στη χρονική δυνατότητα της επεξεργασίας τους. Επιπλέον, τα προγράμματα που ενσωματώνουν συγκροτημένη μεθοδολογία επεξεργασίας των έργων είναι πολύ λιγότερα (12% επί των 77 προγραμμάτων και 4% επί του συνόλου των 213). Ακόμα δε λιγότερα προγράμματα αξιοποιούν την τέχνη με στόχο την κατανόηση και εμβάθυνση των διδασκόμενων θεμάτων (9% και 3% αντίστοιχα).

Τα ανωτέρω δεδομένα της εξαιρετικά χαμηλής αξιοποίησης των έργων τέχνης στο πλαίσιο των Εργαστηρίων Δεξιότητων, τα οποία εγκαινιάστηκαν πρόσφατα, είναι παραπλήσια με εκείνα που διαπιστώθηκαν αναφορικά με τα παλαιότερα διαμορφωθέντα διδακτικά εγχειρίδια, που χρησιμοποιούνται μέχρι σήμερα στο πλαίσιο της Πρωτοβάθμιας και Γενικής Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης (**Ενότητες 1.2 έως 1.5**). Τα δεδομένα αυτά αποτελούν ένδειξη ότι τα προβληματικά δομικά χαρακτηριστικά της χρήσης της τέχνης εξακολουθούν να υφίστανται και να αναπαράγονται στο πεδίο του σχολικού συστήματος. Ειδικότερα, δείχνουν ότι τα Εργαστήρια Δεξιότητων, παρά τον καινοτόμο χαρακτήρα τους και την προσπάθεια που καταβάλλεται για τη λειτουργία τους, δεν κατορθώνουν να αξιοποιήσουν το μαθησιακό δυναμικό της τέχνης, πράγμα που αποδυναμώνει το εγχείρημα της ανάπτυξης των δεξιότητων των μαθητών.

1.8 Καλλιτεχνικά μαθήματα

Στα Δημοτικά σχολεία και στα Γυμνάσια της χώρας διδάσκονται ορισμένα καλλιτεχνικά μαθήματα. Στο Δημοτικό, διδάσκεται το μάθημα των Εικαστικών 2 ώρες την εβδομάδα στις δύο πρώτες τάξεις και 1 ώρα στις υπόλοιπες τάξεις. Σύμφωνα με το νέο Πρόγραμμα Σπουδών του μαθήματος, έμφαση δίνεται στον οπτικό γραμματισμό και σε πρακτικές καλλιτεχνικές δραστηριότητες, παρόλα αυτά δεν αμελείται η σύνδεση των εικαστικών τεχνών με την καθημερινή ζωή και τα κοινωνικά ζητήματα, καθώς και για την καλλιέργεια δεξιοτήτων κριτικής σκέψης, ενσυναίσθησης, αυτοέκφρασης και αισθητικής αντίληψης. Το μάθημα αναπτύσσεται σε 10 θεματικά πεδία, ένα από τα οποία είναι η προσέγγιση του περιεχομένου έργων τέχνης. Ωστόσο, στην περιγραφή αυτού του πεδίου δεν εντοπίζεται με ευκρίνεια η χρήση συγκεκριμένης μεθόδου.

Στο Δημοτικό, επίσης, διδάσκεται το μάθημα της Μουσικής 1 ώρα την εβδομάδα σε όλες τις τάξεις. Σύμφωνα με το νέο Πρόγραμμα Σπουδών, το μάθημα καλύπτει ευρύ φάσμα από δραστηριότητες, όπως η μουσική εκτέλεση και δημιουργία, ο αυτοσχεδιασμός, το μουσικό παιχνίδι, η μουσικοκινητική, η ενεργητική μουσική ακρόαση, και η σύνδεση της μουσικής με άλλες τέχνες, επιστήμες και κοινωνικά φαινόμενα. Προσφέρονται επίσης ορισμένες ευκαιρίες στοχαστικής σύνδεσης της μουσικής έκφρασης με την ποίηση και διάφορα ιστορικά και κοινωνικά θέματα. Ταυτόχρονα, αξιοποιούνται σύγχρονες μουσικολογικές και παιδαγωγικές μέθοδοι.

Στο Γυμνάσιο, διδάσκεται το μάθημα των Καλλιτεχνικών 1 ώρα κάθε εβδομάδα. Σύμφωνα με το Πρόγραμμα Σπουδών, το μάθημα επιδιώκει να προσφέρει έναν ανανεωτικό χαρακτήρα σε επίπεδο παιδαγωγικών μεθόδων και ανάπτυξης δεξιοτήτων, όπως η δημιουργικότητα, η φαντασία, η κριτική σκέψη, η επικοινωνία, η συνεργασία και ο οπτικός γραμματισμός. Ένα από τα μέρη του προγράμματος αφορά στην προσέγγιση έργων τέχνης μέσα από τεχνικές ατομικής και ομαδικής ερμηνείας και ανάλυσης. Γενικά, το μάθημα καλύπτει διάφορες μορφές καλλιτεχνικής έκφρασης και εικαστικής δημιουργίας. Ωστόσο, η περιορισμένη χρονική διάρκειά του, σε συνδυασμό με το εύρος των θεμάτων που καλύπτει, μειώνει τις πιθανότητες για ανάπτυξη στοχαστικής διάθεσης των μαθητών. Επιπλέον, το μάθημα

δεν διδάσκεται στο Λύκειο, μειώνοντας κατά πολύ την εμβάθυνση στην καλλιτεχνική παιδεία κατά τη διάρκεια της εφηβείας.

Τέλος, στο Γυμνάσιο διδάσκεται το μάθημα της Μουσικής 1 ώρα κάθε εβδομάδα. Επιδιώκεται μια ολιστική προσέγγιση της τέχνης της μουσικής και της σύνδεσής της με κοινωνικά και ιστορικά ζητήματα. Ο προσανατολισμός του μαθήματος είναι κατά βάση πρακτικός και καλύπτει πεδία, όπως η ακρόαση, η φωνητική εκτέλεση, το τραγούδι, το παίξιμο οργάνων, η μουσική δημιουργία. Λίγες αλλά ενδιαφέρουσες είναι ορισμένες προσεγγίσεις που ενεργοποιούν την κριτική διάθεση των μαθητών, χωρίς όμως να γίνεται αναφορά σε διευκολυντικές μεθόδους ή τεχνικές.

Συμπερασματικά, τα καλλιτεχνικά μαθήματα περιλαμβάνουν ενδιαφέρουσες προσεγγίσεις των τεχνών στα επίπεδα της σύνδεσής τους με το κοινωνικό γίγνεσθαι και της καλλιτεχνικής δημιουργίας εκ μέρους των μαθητών, ωστόσο δεν είναι πολλές οι δραστηριότητες που πραγματοποιούνται σχετικά με τη στοχαστική παρατήρηση και επεξεργασία έργων τέχνης.

1.9 Μουσικά και Καλλιτεχνικά Σχολεία

Στο πλαίσιο της Γενικής Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης λειτουργούν 52 Μουσικά Σχολεία, που, σύμφωνα με τον ιδρυτικό Νόμο τους 3345/1988, άρθρο 1, «αποβλέπουν στην κατάρτιση των νέων που επιθυμούν να ακολουθήσουν την επαγγελματική κατεύθυνση της μουσικής χωρίς να υστερούν σε γενική παιδεία». Τα σχολεία αυτά αποτελούν το 3% των Γυμνασίων και το 5% των Γενικών Λυκείων της χώρας. Επίσης, λειτουργούν 9 Καλλιτεχνικά Σχολεία, που αποτελούν το 2% των Γυμνασίων και Γενικών Λυκείων της χώρας. Τα Καλλιτεχνικά Σχολεία αποβλέπουν στην προετοιμασία των νέων που επιθυμούν να ακολουθήσουν την επαγγελματική κατεύθυνση του θεάτρου, του κινηματογράφου, του χορού και των εικαστικών τεχνών, χωρίς να υστερούν σε γενική παιδεία.

Στην παρούσα ενότητα εξετάζεται το περιεχόμενο των σπουδών στα Μουσικά και Καλλιτεχνικά Σχολεία, με έμφαση στο αν περιλαμβάνουν χρήση μεθόδων που αφορούν στη στοχαστική επεξεργασία έργων τέχνης, καθώς και στη συσχέτιση του περιεχομένου των έργων με το περιεχόμενο των διδασκόμενων θεμάτων.

1.9.1 Μουσικά Σχολεία

Από τη δομή των ωρολόγιων προγραμμάτων των Μουσικών Σχολείων προκύπτει ότι στους μαθητές προσφέρεται ένα κράμα μουσικής και γενικής παιδείας (Πίνακας 4).

Πίνακας 4: Ωρολόγιο πρόγραμμα των Μουσικών Σχολείων

ΛΥΚΕΙΟ	1 ^η τάξη	2 ^η τάξη	3 ^η τάξη	ΓΥΜΝΑΣΙΟ	1 ^η τάξη	2 ^η τάξη	3 ^η τάξη
Ώρες γενικής παιδείας	29	26	18	Ώρες γενικής παιδείας	29	29	28
Ώρες μουσικής παιδείας	12	11	2	Ώρες μουσικής παιδείας	13	13	14
Ώρες προσανατολισμού			12				

Πηγή: Επεξεργασία στοιχείων από την ΥΑ 106689/Δ2 (ΦΕΚ 3523/Β/25-8-2020).

Τα μαθήματα μουσικής παιδείας στο Γυμνάσιο έχουν γνωστικό και βιωματικό, πρακτικό χαρακτήρα. Ενδεικτικοί τίτλοι των διδασκόμενων μαθημάτων: Ευρωπαϊκή μουσική: θεωρία και πράξη, Εισαγωγή στην Αρμονία,

Ελληνική παραδοσιακή μουσική: θεωρία και πράξη, Ιστορία Μουσικής, Κριτική Μουσική Ακρόαση, Χορωδία, Μουσικό Σύνολο, Πιάνο, Τούμπα ή άλλα τοπικά παραδοσιακά όργανα αναφοράς, Ατομικό Όργανο Επιλογής. Από τους τίτλους μπορεί να υποτεθεί ότι τα περισσότερα μαθήματα αφορούν στην εκμάθηση μουσικών οργάνων ή στην απόκτηση γνώσεων για την ιστορία και τις σχολές της μουσικής. Μόνο ένα μάθημα (Κριτική Μουσική Ακρόαση) φαίνεται να έχει ως κύριο στόχο τη μεθοδολογία ανάλυσης μουσικών έργων. Τα μαθήματα του Λυκείου ακολουθούν τον ίδιο δομικό προσανατολισμό.

1.9.2 Καλλιτεχνικά Σχολεία

Και σε αυτά τα σχολεία, όπως φαίνεται στον **Πίνακα 5**, η καλλιτεχνική παιδεία συνδυάζεται με τη γενική.

Πίνακας 5: Ωρολόγιο πρόγραμμα των Καλλιτεχνικών Σχολείων

ΛΥΚΕΙΟ	1 ^η τάξη	2 ^η τάξη	3 ^η τάξη	ΓΥΜΝΑΣΙΟ	1 ^η τάξη	2 ^η τάξη	3 ^η τάξη
Ώρες γενικής παιδείας	30	26	11	Ώρες γενικής παιδείας	26	26	27
Ώρες καλλιτεχνικής παιδείας	10	9	9 2 (Ε)*	Ώρες καλλιτεχνικής παιδείας	14	14	13
Ώρες προσανατολισμού		5	18				
Ώρες μαθημάτων επιλογής			2				

* Μαθήματα επιλογής

Πηγή: Επεξεργασία στοιχείων από την ΥΑ 100530/Δ2 (ΦΕΚ 2581/Β/27-06-2019). Διαθέσιμη στο: <https://edu.klimaka.gr/nomothesia/fek/3132-fek-2581-2019-wrologio-kallitexnikou-sxoleiou>.

Τα μαθήματα καλλιτεχνικής παιδείας στο Γυμνάσιο έχουν γνωστικό και βιωματικό (πρακτικό και εργαστηριακό) χαρακτήρα. Ενδεικτικοί τίτλοι: Μουσική, Υποκριτική, Αυτοσχεδιασμός, Αγωγή Προφορικού Λόγου, Θεατρολογία, Θεατρική Κίνηση, Χορός, Κινηματογράφος, Εικαστικά, Εργαστήρι Δημιουργικής Γραφής, Κλασικός Χορός, Σύγχρονος Χορός, Παραδοσιακός Χορός, Θέατρο.

Τα μαθήματα του Λυκείου ακολουθούν τον ίδιο προσανατολισμό (Ζωγραφική, Γλυπτική, Χαρακτική, Φωτογραφία, Ιστορία της Τέχνης, Κινησιολογία, Υποκριτική, Φωνητική, Δραματοποίηση Κειμένου, Ιστορία και Αισθητική Κινηματογράφου, Βασικές Αρχές Σκηνοθεσίας Κινηματογράφου, Κλασικός Χορός, Τεχνικές Σύγχρονου Χορού, Ρυθμός, Κίνηση, Πολυμέσα, Στοιχεία Σκηνοθεσίας Θεάτρου, Ιστορία Θεάτρου, Ιστορία Κινηματογράφου, Εργαστήρι Μάσκας, Κινηματογραφική Τεχνολογία κ.ά.). Από τους παραπάνω τίτλους προκύπτει η υπόθεση ότι λίγα μαθήματα ή μέρη μαθημάτων είναι ρητά προσανατολισμένα στη μεθοδολογία ανάλυσης έργων τέχνης.

1.9.3 Διαπιστώσεις

Από τα προαναφερθέντα προκύπτει ότι στα Μουσικά και Καλλιτεχνικά Σχολεία της χώρας συντελείται ενδιαφέρον διδακτικό έργο αναφορικά με την ανάπτυξη της καλλιτεχνικής παιδείας, που καλύπτει ευρύ φάσμα μορφών τέχνης. Ωστόσο, έμφαση δίνεται στη διδασκαλία των μαθημάτων γενικής παιδείας. Με βάση δε τις ενδείξεις που προκύπτουν από τους τίτλους των μαθημάτων, η τέχνη προσεγγίζεται κυρίως γνωστικά και βιωματικά, χωρίς ευρεία χρήση μεθόδων που αποβλέπουν στη στοχαστική επεξεργασία έργων τέχνης και στη συσχέτισή τους με το περιεχόμενο των διδασκόμενων αντικειμένων. Ασφαλώς, δεν μπορεί να αποκλειστεί το ενδεχόμενο να εφαρμόζονται σχετικές μέθοδοι στο πλαίσιο ορισμένων μαθημάτων, ιδιαίτερα στο μέτρο που οι εκπαιδευτικοί είναι εξοικειωμένοι με αυτές και αναλαμβάνουν σχετικές πρωτοβουλίες. Σε κάθε περίπτωση όμως, το ποσοστό που καταλαμβάνουν τα Μουσικά και Καλλιτεχνικά Σχολεία στο σύνολο των σχολείων της χώρας είναι πολύ περιορισμένο, συνεπώς η ενδεχόμενη εφαρμογή αυτών των μεθόδων στο πλαίσιό τους μπορεί να έχει μικρή επίπτωση στα συνολικά πεπραγμένα του σχολικού συστήματος.

1.10 Καταληκτικές διαπιστώσεις για το πρώτο μέρος

Από το σύνολο των διερευνήσεων που έχουν παρουσιαστεί αναφορικά με τα μαθήματα της Πρωτοβάθμιας και Γενικής Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης, πέραν των λίγων καλλιτεχνικών μαθημάτων και εκείνων που πραγματοποιούνται στα περιορισμένου αριθμού Μουσικά και Καλλιτεχνικά Σχολεία, προκύπτουν σαφείς ενδείξεις ότι ο τρόπος με τον οποίο χρησιμοποιούνται τα έργα τέχνης στη διδακτική πράξη διέπεται από ορισμένα δομικά χαρακτηριστικά, τα οποία εμφανίζονται με παρεμφερή τρόπο στα διάφορα διδακτικά πεδία και έχουν ως εξής (Πίνακας 6):

Πίνακας 6: Δομικά χαρακτηριστικά χρήσης των έργων τέχνης (επί του συνόλου των αναφερόμενων έργων στα σχολικά εγχειρίδια)

Τρόπος χρήσης	Διδακτικά πεδία			
	Μάθημα Νεοελληνικής Γλώσσας (Δημοτικό)	Μάθημα Νεοελληνικής Γλώσσας (Γενική Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση)	Μάθημα Μελέτης Περιβάλλοντος-Φυσικών (Δημοτικό)	Εργαστήρια Δεξιότητων
Απλή αναφορά σε έργα τέχνης	31 (42%)	19 (24%)	57 (63%)	30 (39%)
Εμπλοκή των μαθητών στην επεξεργασία των έργων	26 (35%)	27 (34%)	13 (15%)	37 (48%)
Επαρκής χρήση μεθόδων επεξεργασίας των έργων	23 (31%)	5 (6%)	10 (11%)	9 (12%)
Επαρκής χρήση μεθόδων σύνδεσης του περιεχομένου των έργων με τα διδασκόμενα θέματα	11 (15%)	5 (6%)	7 (7%)	7 (9%)

Πηγή: Άντληση στοιχείων από τους Πίνακες 1 έως 4 και επεξεργασία της συγγραφικής ομάδας. Εξετάστηκαν οι δύο τελευταίες ενότητες των μαθημάτων και αντιπροσωπευτικό δείγμα των Εργαστηρίων Δεξιότητων.

1. Σε όλα τα διδακτικά πεδία οι αναφορές σε έργα τέχνης είναι πολλές, πράγμα που δείχνει την πρόθεση αξιοποίησής τους στην εκπαιδευτική πράξη. Ωστόσο, ένα μεγάλο ποσοστό έργων (24%-63%) απλώς αναφέρεται στα διδακτικά εγχειρίδια και δεν συνοδεύεται από προτάσεις εμπλοκής των μαθητών σε δραστηριότητες επεξεργασίας των έργων. Συνάγεται, λοιπόν, ένα πρώτο δομικό χαρακτηριστικό: Η πρόθεση αξιοποίησης των έργων τέχνης προσλαμβάνει αντιφατικό χαρακτήρα.

2. Η παρουσία των διάφορων μορφών τέχνης δεν είναι ισόρροπη (**Πίνακας 7**). Παρατηρείται υπερ-εκπροσώπηση της λογοτεχνίας και των εικαστικών τεχνών, και υπάρχει σταθερή αλλά όχι ισχυρή παρουσία της μουσικής). Αντίστροφα, η εκπροσώπηση του κινηματογράφου κυμαίνεται σε χαμηλά επίπεδα με εξαίρεση τα μαθήματα «Μελέτη Περιβάλλοντος» και «Φυσικά» που απαιτούν σχετικές απεικονίσεις. Τα χορευτικά έργα απουσιάζουν, ενώ το βίντεο και το κουκλοθέατρο έχουν ελάχιστη παρουσία, και μόνο στο πεδίο των Εργαστηρίων Δεξιοτήτων. Συνάγεται, λοιπόν, ένα δεύτερο δομικό χαρακτηριστικό, που έγκειται στην ανισομερή εκπροσώπηση των μορφών τέχνης.

Πίνακας 7: Αριθμητική εκπροσώπηση των μορφών τέχνης ανά διδακτικό πεδίο

Μορφές τέχνης	Διδακτικά πεδία			
	Μάθημα Νεοελληνικής Γλώσσας (Δημοτικό)	Μάθημα Νεοελληνικής Γλώσσας (Γενική Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση)	Μάθημα Μελέτης Περιβάλλοντος-Φυσικών (Δημοτικό)	Εργαστήρια Δεξιοτήτων
Λογοτεχνία	59	64	12	77
Εικαστικές τέχνες	30	8	45	191
Μουσική	7	7	12	73
Κινηματογράφος	1	0	21	30
Βίντεο	0	0	0	63
Κουκλοθέατρο	0	0	0	2
Χορός	0	0	0	0
Σύνολο	97	79	90	436

Πηγή: Επεξεργασία της συγγραφικής ομάδας. Εξετάστηκαν οι δύο τελευταίες ενότητες των μαθημάτων και αντιπροσωπευτικό δείγμα των Εργαστηρίων Δεξιοτήτων.

3. Ιδιαίτερα σημαντική παράμετρος είναι η πρακτική δυνατότητα αξιοποίησης των έργων τέχνης, η οποία είναι συνάρτηση των συνοδευτικών δραστηριοτήτων επεξεργασίας και της εξασφάλισης του απαραίτητου διδακτικού χρόνου. Ο **Πίνακας 6** δείχνει ότι σε όλα τα πεδία οι μαθητές είναι δυνατόν να εμπλακούν στην επεξεργασία λιγότερων από τα μισά έργων (15%-48%). Το τρίτο, λοιπόν, δομικό χαρακτηριστικό είναι η μειωμένη πρακτική δυνατότητα αξιοποίησης των έργων τέχνης, πράγμα που καθιστά ακόμα πιο αντιφατική την πρόθεση αξιοποίησης.

4. Έντονο πρόβλημα υπάρχει επίσης ως προς τη χρήση μεθόδων αξιοποίησης των έργων τέχνης (**Πίνακας 6**). Σε ό,τι αφορά στις μεθόδους επεξεργασίας του περιεχομένου των έργων, τα ποσοστά είναι ιδιαίτερα χαμηλά (6%-12%) με εξαίρεση το μάθημα της Νεοελληνικής Γλώσσας στο Δημοτικό όπου το μέγεθος είναι αρκετά μεγαλύτερο (31%), υποδηλώνοντας την πρακτική βιωματικής μάθησης που ακολουθούν αρκετοί δάσκαλοι και δασκάλες.

Επιπλέον, εξαιρετικά χαμηλά είναι τα ποσοστά τα οποία σχετίζονται με τη χρήση μεθόδων που αφορούν στη σύνδεση των ιδεών που προκύπτουν από την επεξεργασία των έργων τέχνης με το περιεχόμενο των διδασκόμενων θεμάτων. Σε κανένα πεδίο το ποσοστό δεν υπερβαίνει το 15% (**Πίνακας 6**). Εν κατακλείδι, το τέταρτο δομικό χαρακτηριστικό είναι η έλλειψη μεθόδων στοχαστικής επεξεργασίας των έργων τέχνης.

5. Τέλος, το σύνολο των αναφερθέντων χαρακτηριστικών διαμορφώνει ένα ακόμα υπερκείμενο, που έγκειται στο ότι η κουλτούρα αξιοποίησης των έργων τέχνης είναι μερικώς εμποδωμένη στο πλαίσιο του εκπαιδευτικού συστήματος. Αυτό εκδηλώνεται κυρίως με την αντιφατική και ταλαντευόμενη πρόθεση να αποτελέσει η αξιοποίηση έργων τέχνης έναν από τους βασικούς στόχους της εκπαίδευσης, και με τη μη εφαρμογή των μεθόδων αξιοποίησης των έργων στα σχολεία.

Η ΤΕΧΝΗ ΣΤΟ ΣΧΟΛΕΙΟ

Δεκέμβριος 2024

ΟΙ ΝΕΕΣ ΕΠΙΔΙΩΞΕΙΣ

2

2.1 Εισαγωγή

Το 2021 εισήχθησαν τα νέα Προγράμματα Σπουδών –ένα για κάθε μάθημα που διδάσκεται σε καθεμία τάξη της Πρωτοβάθμιας και Γενικής Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης–, τα οποία περιέχουν τους γενικούς σκοπούς, τους ειδικούς στόχους, τα Θεματικά Πεδία, τις Θεματικές Ενότητες και τα προσδοκώμενα μαθησιακά αποτελέσματα του μαθήματος, καθώς και ενδεικτικές δραστηριότητες που αποσκοπούν στην επίτευξη των προσδοκώμενων μαθησιακών αποτελεσμάτων. Επίσης, κατά το ίδιο έτος εισήχθησαν οι νέοι Οδηγοί Εκπαιδευτικού –ένας για όλες τις τάξεις στις οποίες διδάσκεται κάθε μάθημα– στην Πρωτοβάθμια και Γενική Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση, καθώς και ο Οδηγός Νηπιαγωγού, που περιέχουν προδιαγραφές και διδακτικές κατευθύνσεις για την πραγματοποίηση της διδακτικής πράξης.

Η ανασκόπηση των νέων Προγραμμάτων Σπουδών και των νέων Οδηγών, στην οποία προβήκαμε εστιάζοντας στο ζήτημα της αξιοποίησης των έργων τέχνης, έδειξε δύο διαστάσεις. Από τη μία, τα θεσμικά αυτά κείμενα περιλαμβάνουν αξιολογες θεωρητικές τοποθετήσεις και πολλά παραδείγματα εφαρμογής. Από την άλλη, τα συγκεκριμένα κείμενα, παρά τα θετικά στοιχεία που έχουν ενσωματώσει, εξακολουθούν σε μεγάλο βαθμό να περιέχουν τα προβληματικά δομικά χαρακτηριστικά των διδακτικών εγχειριδίων και των Βιβλίων Δασκάλου και Εκπαιδευτικού, τα οποία ίσχυσαν τα προηγούμενα χρόνια και παρουσιάστηκαν στις **Ενότητες 1.2 έως 1.6** της παρούσας μελέτης. Στις Ενότητες που ακολουθούν γίνεται αναλυτική παρουσίαση αυτών των χαρακτηριστικών, όπως αποτυπώνονται στα νέα Προγράμματα Σπουδών και στους νέους Οδηγούς που αφορούν στα μαθήματα που εξετάζουμε.

2.2 Δομικά χαρακτηριστικά των θεσμικών κειμένων

2.2.1 Προγράμματα Σπουδών και Οδηγός Εκπαιδευτικού «Νεοελληνικής Γλώσσας»

2.2.1.1 Αντιφατική πρόθεση αξιοποίησης των έργων τέχνης

Στο Πρόγραμμα Σπουδών και στον Οδηγό Εκπαιδευτικού του μαθήματος της Νεοελληνική Γλώσσας του Δημοτικού υπάρχουν αρκετές διατυπώσεις που δείχνουν πρόθεση εντατικής αξιοποίησης έργων τέχνης στο πλαίσιο του μαθήματος. Στο Πρόγραμμα Σπουδών, αναφέρεται ότι ανάμεσα στους κύριους στόχους της γλωσσικής εκπαίδευσης συγκαταλέγονται «η ανάπτυξη των δεξιοτήτων κατανόησης και παραγωγής ποικίλων κειμένων, συμπεριλαμβανομένων των λογοτεχνικών, σε ένα κριτικό πλαίσιο» (σ. 2), και «η μύηση στην αισθητική απόλαυση των λογοτεχνικών έργων» (σ. 3). Συναφής με αυτούς τους στόχους είναι η ακόλουθη υπόδειξη προς τους συγγραφείς των υπό διαμόρφωση νέων Βιβλίων του Μαθητή (σ. 13):

«Τουλάχιστον το 1/3 των κειμένων κάθε διδακτικής ενότητας προέρχεται από τον ευρύτερο χώρο της λογοτεχνίας, με αποσπάσματα από Έλληνες και ξένους συγγραφείς, κλασικούς και σύγχρονους, ποικίλων μορφών λογοτεχνικών αναγνωσμάτων, συμπεριλαμβανομένου και του ποιητικού λόγου, τον οποίο οι μαθητές προσεγγίζουν με ποικίλους τρόπους (αισθητικά, νοηματικά, τεχνικά, κλπ.)».

Επιπλέον ένδειξη της πρόθεσης να αξιοποιείται με έμφαση η λογοτεχνία είναι ότι στον Οδηγό Εκπαιδευτικού οι διδάσκοντες προτρέπονται να προκαλούν το ενδιαφέρον των μαθητών για τη μελέτη κειμένων λογοτεχνίας (σ. 10) και να υλοποιούν δραστηριότητες οικειοποίησης των λογοτεχνικών κειμένων (σ. 11).

Τέλος, το Πρόγραμμα Σπουδών δίνει ιδιαίτερη έμφαση στην πολυτροπικότητα της προσέγγισης των διδακτικών αντικειμένων, η οποία ορίζεται στον Οδηγό Εκπαιδευτικού ως «συνεισφορά ποικίλων σημειωτικών τρόπων (λεκτικών, οπτικών, ηχητικών) στην οργάνωση και μετάδοση του μηνύματος» (σ. 6), γεγονός που δημιουργεί την προσδοκία ότι η προσέγγιση των λογοτεχνικών έργων θα εμπλουτίζεται με μηνύματα παρεμφερούς

περιεχομένου που αντλούνται από εικαστικά, μουσικά, κινηματογραφικά, χορευτικά και άλλα έργα τέχνης.

Παρόλα αυτά, η δυναμική αυτής της εκφρασθείσας πρόθεσης εξασθενεί και αλλοιώνεται για μια σειρά από λόγους, οι οποίοι παρουσιάζονται παρακάτω.

Πρώτον, στο Πρόγραμμα Σπουδών, ανάμεσα σε 485 δραστηριότητες που προτείνονται ενδεικτικά για την ανάπτυξη της γλωσσικής δεξιότητας σε όλες τις τάξεις του Δημοτικού, μόνο 19 (3,9% του συνόλου) αφορούν αμιγώς στην επεξεργασία λογοτεχνικών κειμένων, ενώ 8 ακόμα (1,6%) αφορούν στην πραγματοποίηση δημιουργικών δραστηριοτήτων με αφορμή ένα λογοτεχνικό έργο, λ.χ. «Δραματοποίηση μιας σκηνής του βιβλίου με ελεύθερη παρέμβαση στο κείμενο» (σ. 55). Επίσης, στον Οδηγό Εκπαιδευτικού, στο Θεματικό Πεδίο 1, ανάμεσα σε 17 προτάσεις διδακτικού σχεδιασμού του γλωσσικού μαθήματος, μόνο μία αφορά την επεξεργασία λογοτεχνικού αποσπάσματος. Αντίθετα, υπάρχει πλήθος προτροπών για τη γλωσσική και νοηματική επεξεργασία διαφημίσεων, αγγελιών, e-mail, καταχωρήσεων σε chat, άρθρων σε εφημερίδες, ανεκδότων, ρεπορτάζ, ιστορικών αφηγήσεων κ.ο.κ.

Δεύτερον, αν και ο τίτλος της δεύτερης Θεματικής Ενότητας του 5ου Θεματικού Πεδίου του μαθήματος αφορά αποκλειστικά στα λογοτεχνικά έργα («Δομή περιεχομένου, γλώσσα και αισθητική του λογοτεχνικού κειμένου, πεζού και ποιητικού»), εντούτοις στην περιγραφή του ίδιου Θεματικού Πεδίου γίνεται προτροπή για την ανάγνωση όχι μόνο λογοτεχνικών έργων αλλά και «αναγνωσμάτων ποικίλων μορφών και θεματικών», καθώς και «βιβλίων γνώσεων» (σ. 10). Συνεπώς, ο βαθμός αξιοποίησης λογοτεχνικών έργων έγκειται στη διακριτική ευχέρεια των εκπαιδευτικών.

Τρίτον, ανάμεσα στις εκατοντάδες προτάσεις διδακτικής εφαρμογής που περιλαμβάνονται στο Πρόγραμμα Σπουδών και στον Οδηγό Εκπαιδευτικού, εντοπίζονται μόνο 4 που αφορούν στην αξιοποίηση έργων από μορφές τέχνης πέραν της λογοτεχνίας, στο πλαίσιο ανάπτυξης της πολυτροπικότητας.

Σε ό,τι αφορά στο μάθημα της Νεοελληνικής Γλώσσας που διδάσκεται στη Γενική Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση, παρόμοια μοιάζει να είναι η πρόθεση των διαμορφωτών των νέων Προγραμμάτων Σπουδών να δοθεί έμφαση στη μελέτη λογοτεχνίας και μάλιστα εκτεταμένων κειμένων. Χαρακτηριστικά, στη στοχοθεσία του συγκεκριμένου μαθήματος αναφέρεται:

«Να εντοπίζουν και να αξιολογούν τις αναπαραστάσεις, στάσεις και αξίες που εκφράζονται σε εκτεταμένα κείμενα, καθώς και τις οπτικές που αποσιωπώνται ή περιθωριοποιούνται στα κείμενα αυτά», καθώς και «να αναπτύσσουν την

προσωπική τους τοποθέτηση απέναντι στα κείμενα που διαβάζουν ή ακούν, αναγνωρίζοντας τη λογική διαφορετικών τοποθετήσεων» (Πρόγραμμα Σπουδών του Γενικού Λυκείου, σ. 5).

Η αξιοποίηση εκτεταμένων κειμένων κρίνεται ιδιαίτερα επωφελής για τους μαθητές, καθώς «προσφέρουν αυθεντικά πρότυπα γραφής, τριβή με τον κόσμο του βιβλίου, αναγνωστική απόλαυση, καθώς και αυξημένες δυνατότητες για εξοικείωση με αυθεντικές επιλογές και στρατηγικές περιεχομένου και μορφής της γλώσσας, που προάγουν την κατανόηση, την ανάλυση, την ερμηνεία και τη δημιουργία νέων κειμένων από τους μαθητές» (Πρόγραμμα Σπουδών του Γενικού Λυκείου, σ. 10). Παράλληλα, οι μαθητές ψυχαγωγούνται, ανταποκρίνονται αισθητικά στο υπό μελέτη έργο, αλλά και αναπτύσσουν την προσωπικότητά τους (Πρόγραμμα Σπουδών του Γυμνασίου, σ. 7).

Μοιάζει, λοιπόν, να επιχειρείται απομάκρυνση από τη μελέτη μικρών αποσπασμάτων –πρακτική που ακολουθήθηκε μέχρι σήμερα– όπως αναδεικνύεται από όσα αναφέρθηκαν στις **Ενότητες 1.2 και 1.3** της παρούσας μελέτης.

Όπως, όμως, συμβαίνει και στην περίπτωση του Δημοτικού, οι ενδεικτικές δραστηριότητες που περιέχονται στα Προγράμματα Σπουδών του Γυμνασίου και του Γενικού Λυκείου, αν και αριθμητικά πολλές, παρέχουν λίγες ευκαιρίες νοηματικής προσπέλασης του υπό μελέτη κειμένου, με την έμφαση να δίνεται κυρίως είτε στη μελέτη της γλώσσας είτε στην παραγωγή κειμένου από τους ίδιους τους μαθητές. Έτσι, ελάχιστες δραστηριότητες θέτουν με σαφήνεια στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος το περιεχόμενο του εκτεταμένου κειμένου ή/και τον συνδυασμό του με άλλες μορφές τέχνης.

Κατ' αναλογία, και οι Οδηγοί Εκπαιδευτικού για το μάθημα της Νεοελληνικής Γλώσσας στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση έχουν ελάχιστες αναφορές και διδακτικές προτάσεις που να αφορούν στην αξιοποίηση της τέχνης. Κατ' εξαίρεση, ξεχωρίζει στον Οδηγό Εκπαιδευτικού για το Γυμνάσιο, στις σελίδες 143-146, μία προτεινόμενη παρέμβαση με στόχο την καλλιέργεια φιλαναγνωσίας στους μαθητές, στο πλαίσιο της οποίας μελετούν ένα βιβλίο/κείμενο ή μια ταινία και συμπληρώνουν το αναγνωστικό ημερολόγιο απαντώντας σε ερωτήσεις που αφορούν στο έργο, όπως, για παράδειγμα: «*Τι σας έκανε εντύπωση διαβάζοντας το κείμενο/ παρακολουθώντας την ταινία; (μπορείτε να αναφερθείτε στην υπόθεση, στο σκηνικό, την τεχνική κ.ά.); Τι σας άρεσε και τι όχι; Τι συναισθήματα σας δημιουργήθηκαν διαβάζοντας το κείμενο/ παρακολουθώντας την ταινία; Τι θα ρωτούσατε τον δημιουργό του βιβλίου/του κειμένου/της ταινίας, αν σας δινόταν η ευκαιρία να του θέσετε ερωτήσεις;*» κλπ. Ωστόσο, η συγκεκριμένη πρόταση προβλέπει συνολικό χρόνο μόνο 2 διδακτικών ωρών προκειμένου να γίνει η επεξεργασία του επιλεγμένου έργου τέχνης στην τάξη.

2.2.1.2 Ανισομερής εκπροσώπηση των μορφών τέχνης

Όπως είδαμε στις **Ενότητες 1.2 και 1.3**, στα διδακτικά εγχειρίδια του μαθήματος της Νεοελληνικής Γλώσσας στο Δημοτικό και στη Γενική Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση περιέχεται μεγάλος αριθμός έργων από μορφές τέχνης πέραν της λογοτεχνίας, και ιδιαίτερα εικαστικών έργων. Θα ήταν, λοιπόν, εύλογα αναμενόμενο να υπάρχουν στα νέα Προγράμματα Σπουδών και στους νέους Οδηγούς Εκπαιδευτικού αναφορές και προτροπές σχετικά με την αξιοποίηση και των άλλων μορφών τέχνης, πράγμα όμως που, όπως προαναφέρθηκε, συμβαίνει ελάχιστα.

2.2.1.3 Μειωμένη πρακτική δυνατότητα αξιοποίησης των έργων

Η προαναφερθείσα έλλειψη προτάσεων των νέων Προγραμμάτων Σπουδών και των Οδηγών Εκπαιδευτικού σχετικά με τη διδακτική χρήση των έργων τέχνης έχει ως συνέπεια τη συρρίκνωση της πρακτικής δυνατότητας αξιοποίησής τους. Επιπλέον, η αξιοποίηση των έργων τέχνης δυσχεραίνεται από την έλλειψη πρόβλεψης αντίστοιχου διδακτικού χρόνου. Ως προς αυτό το ζήτημα, οι εκπαιδευτικοί που συμμετείχαν στις Ομάδες Εστιασμένης Συζήτησης επισήμαναν πως, αν και το Πρόγραμμα Σπουδών του μαθήματος της Νεοελληνικής Γλώσσας στο Δημοτικό αναφέρει ότι 1 ώρα εβδομαδιαίως σε κάθε τάξη αφιερώνεται στην ανάγνωση ολόκληρων βιβλίων, εντούτοις στην πράξη συνήθως δεν υπάρχει διαθέσιμος χρόνος για αυτό τον σκοπό. Ταυτόχρονα, σύμφωνα με το ίδιο το Πρόγραμμα Σπουδών, η συγκεκριμένη δραστηριότητα είναι προαιρετική. Αντίστοιχα, στο μάθημα της Νεοελληνικής Γλώσσας στη Γενική Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση, οι προτεινόμενες διδακτικές παρεμβάσεις που εμπεριέχονται στον Οδηγό Εκπαιδευτικού έχουν συνήθως συνολική διάρκεια μόνο 1-2 διδακτικές ώρες, όπως για παράδειγμα η παρέμβαση φιλιαναγνωσίας στο Γυμνάσιο, που αναφέρθηκε νωρίτερα στην **υποενότητα 2.2.1.1**.

Για αυτούς τους λόγους, είναι πιθανό αρκετοί εκπαιδευτικοί να μην αξιοποιήσουν στο εξής τις προτροπές προσέγγισης έργων τέχνης που αποτυπώνονται στα Προγράμματα Σπουδών και στους Οδηγούς Εκπαιδευτικού. Και, αντίθετα, είτε να προσαρμόσουν τη διδασκαλία τους σε μάλλον συμβατικές, πεπατημένες διαδρομές είτε να επιχειρήσουν να αναπτύξουν δικές τους μεθοδολογικές προσεγγίσεις, κάτι που όμως απαιτεί χρόνο και εμπειρία τόσο σε επίπεδο προετοιμασίας και σχεδιασμού, όσο και σε επίπεδο διδασκαλίας.

2.2.1.4 Έλλειψη μεθόδων στοχαστικής επεξεργασίας των έργων

Τα παραδείγματα επεξεργασίας των έργων τέχνης, τα οποία παρατίθενται στο Πρόγραμμα Σπουδών της «Νεοελληνικής Γλώσσας» που διδάσκεται στο Δημοτικό, είναι πολύ γενικά διατυπωμένα και δεν αποτυπώνουν τη

χρήση συγκεκριμένων μεθόδων στοχαστικής επεξεργασίας των έργων τέχνης, ούτε προσφέρουν επεξηγήσεις για τον τρόπο εφαρμογής των σχετικών δραστηριοτήτων. Για παράδειγμα:

«Ακρόαση και τραγούδι μελοποιημένης ποίησης» (σ. 41).

«Συζήτηση και συσχέτιση του κοινού θέματος ενός λογοτεχνικού βιβλίου με μια ταινία, ένα θεατρικό έργο, έναν πίνακα ζωγραφικής, ένα τραγούδι που οι μαθητές έχουν παρακολουθήσει, έχουν παρατηρήσει ή έχουν ακούσει» (σ. 125).

Κατ' εξαίρεση, στον Οδηγό Εκπαιδευτικού, στην Ενότητα 3 του Θεματικού Πεδίου 5, παρατίθενται δύο αναλυτικά παραδείγματα εφαρμογής. Το πρώτο περιλαμβάνει εκτενή κατάλογο ερωτήσεων-εναυσμάτων για την κατανόηση ενός λογοτεχνικού βιβλίου, καθώς και μετα-αναγνωστικές δραστηριότητες. Ωστόσο, δεν γίνεται μεθοδευμένη διαφοροποίηση των ερωτήσεων σε εκείνες που αφορούν στην παρατήρηση του κειμένου, στην ανάλυσή του, και στη δημιουργική προσέγγισή του. Η δε προσέγγιση ενός παραμυθιού, που παρουσιάζεται στο δεύτερο παράδειγμα, είναι πολύ διαφορετική από εκείνη του πρώτου παραδείγματος. Στο δεύτερο παράδειγμα, δεν υπάρχει αναφορά σε δραστηριότητες επεξεργασίας του κειμένου, αλλά μόνο γενικές διατυπώσεις, όπως *«Μέσα από την ανάγνωση και τις συζητήσεις, τα παιδιά διαμόρφωσαν τη δική τους εικόνα για τη Μόμο (την ηρωίδα του παραμυθιού)»* (σ. 25). Αντίθετα, αναφέρονται πολλές μετα-αναγνωστικές δραστηριότητες. Επιπλέον, παρά τις μεγάλες διαφορές των δύο παραδειγμάτων, δεν παρατίθεται κάποια επεξήγηση των ιδιομορφιών, των πλεονεκτημάτων και αδυναμιών σημείων καθενός, ούτε εξηγείται ο λόγος για τον οποίο παρουσιάζονται τόσο διαφορετικές μεταξύ τους προσεγγίσεις. Συνεπώς, δεν προσφέρονται στους εκπαιδευτικούς κριτήρια επιλογής και χρήσης των προσεγγίσεων, ούτε κάποια επεξηγηματική μέθοδος που να λειτουργεί ως υπόβαθρο κατανόησης των σχετικών εφαρμογών.

Τέλος, τόσο στο Πρόγραμμα Σπουδών, όσο και στον Οδηγό Εκπαιδευτικού δεν συναντάται κάποια μέθοδος με βάση την οποία θα ήταν δυνατόν να πραγματοποιείται συσχέτιση των ιδεών που απορρέουν από την επεξεργασία των έργων τέχνης με το περιεχόμενο των διδασκόμενων θεμάτων.

Κατ' αναλογία στη Γενική Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση, παρότι ο Οδηγός Εκπαιδευτικού παρέχει στους εκπαιδευτικούς προτάσεις μέσω διδακτικών σεναρίων και δραστηριοτήτων που αφορούν στην επεξεργασία εκτεταμένων κειμένων, αυτό γίνεται κατά τρόπο συνοπτικό χωρίς να παρουσιάζεται πλήρως και αναλυτικά μια μεθοδολογία προσέγγισης του λογοτεχνικού κειμένου ή/και σύνδεσης του περιεχομένου του με το διδασκόμενο θέμα.

2.2.1.5 Μερικώς εμπεδωμένη κουλτούρα αξιοποίησης των έργων

Στα νέα Προγράμματα Σπουδών και στους νέους Οδηγούς Εκπαιδευτικού του μαθήματος της Νεοελληνικής Γλώσσας στην Πρωτοβάθμια και Γενική Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση εντοπίστηκαν θετικά σημεία σε ό,τι αφορά στη χρήση των έργων τέχνης στο πλαίσιο της καθημερινής διδασκαλίας. Παρόλα αυτά, οι αντιφατικές διαθέσεις και πρακτικές σχετικά με την έκταση και το βάθος του εγχειρήματος, ο ανισομερής προσανατολισμός προς τις διάφορες μορφές τέχνης, η ελλιπής διασφάλιση της δυνατότητας απρόσκοπτης επεξεργασίας των έργων, σε συνδυασμό με την έλλειψη ολοκληρωμένων μεθοδολογικών προσεγγίσεων, υποδηλώνουν ότι η κουλτούρα αξιοποίησης της τέχνης στην εκπαιδευτική πράξη εξακολουθεί να μην είναι στέρεα και πλήρως εμπεδωμένη στο πλαίσιο του σχολικού συστήματος.

2.2.2 Προγράμματα Σπουδών και Οδηγοί Εκπαιδευτικού των μαθημάτων «Μελέτη Περιβάλλοντος», «Φυσικά» και «Φυσική»

Σε ό,τι αφορά στα μαθήματα που εξετάζονται στην παρούσα ενότητα, η διερεύνηση των νέων Προγραμμάτων Σπουδών και των νέων Οδηγών Εκπαιδευτικού έδειξε ότι εμφανίζουν σημαντικές ομοιότητες με τα δομικά χαρακτηριστικά που εντοπίστηκαν στα αντίστοιχα θεσμικά κείμενα του μαθήματος της Νεοελληνικής Γλώσσας (**υποενότητα 2.2.1**). Για να παρουσιάσουμε λοιπόν τα νέα ευρήματα, χρησιμοποιούμε τις ίδιες κατηγορίες στις οποίες κατατάξαμε τα πορίσματα που αφορούν στα θεσμικά κείμενα του γλωσσικού μαθήματος.

Σε ό,τι αφορά στο πρώτο δομικό χαρακτηριστικό (Αντιφατική πρόθεση αξιοποίησης των έργων τέχνης), αρχίζοντας από το μάθημα «Μελέτη Περιβάλλοντος» που διδάσκεται στις 4 πρώτες τάξεις του Δημοτικού, εντοπίστηκε στον Οδηγό Εκπαιδευτικού το ακόλουθο στοιχείο: στις οδηγίες που αφορούν στον σχεδιασμό και στη διδακτική εφαρμογή του μαθήματος, προτείνεται η οργάνωση περιβαλλόντων μάθησης που, μεταξύ άλλων, αξιοποιούν διάφορες μορφές τέχνης. Συγκεκριμένα, αναφέρεται: «Στο πλαίσιο μάθησης της Μελέτης Περιβάλλοντος, οι διάφορες μορφές τέχνης (έργα τέχνης,¹⁶ μουσική, λογοτεχνία, κινηματογράφος, κλπ.) αξιοποιούνται σε όλα τα στάδια είτε ως αρχικές δραστηριότητες, είτε ως δραστηριότητες εμπέδωσης, είτε ως κεντρικές δραστηριότητες, είτε ως δραστηριότητες αξιολόγησης» (Οδηγός Εκπαιδευτικού, σ. 13).

Προστίθεται δε ότι οι διάφορες μορφές τέχνης προσφέρουν ευκαιρίες «για εναλλακτικούς τρόπους έκφρασης και σκέψης, για δυνατότητα πολλαπλών

¹⁶ Προφανώς με αυτό τον όρο εννοούνται τα εικαστικά έργα τέχνης.

αναπαραστάσεων της αντιληπτής πραγματικότητας, και για μάθηση σε “ασφαλές” πλαίσιο διερεύνησης ιδεών, στάσεων, επιλογών και αποφάσεων» (ό.π., σ. 13). Λίγο παρακάτω, επαναλαμβάνεται στον Οδηγό ότι οι δραστηριότητες που θα περιληφθούν στα νέα σχολικά βιβλία θα πρέπει να δημιουργούν προϋποθέσεις, μεταξύ άλλων, για την «αξιοποίηση διαφόρων μορφών της τέχνης (εικαστικά έργα τέχνης, μουσική, κινηματογράφος κλπ.) σε όλες τις φάσεις της μαθησιακής διαδικασίας» (ό.π., σ. 17).

Ωστόσο, παρατηρείται ότι στο Πρόγραμμα Σπουδών της «Μελέτης Περιβάλλοντος» οι αναφορές σε διδακτικές δραστηριότητες αξιοποίησης έργων τέχνης είναι ελάχιστες (11 σε σύνολο 375 περίπου ενδεικτικών δραστηριοτήτων). Επίσης, είναι πολύ γενικά διατυπωμένες, με αποτέλεσμα να μη βοηθούνται, αλλά μάλλον να αποθαρρύνονται οι εκπαιδευτικοί σε ό,τι αφορά στην πραγματοποίησή τους. Για παράδειγμα: «Οι μαθητές διαβάζουν λογοτεχνικά κείμενα στα οποία περιγράφονται οι αλλαγές στα δέντρα στις διάφορες εποχές» (σ. 39).

Αλλά και στον Οδηγό Εκπαιδευτικού –στην παρουσίαση ενδεικτικών δραστηριοτήτων που οι εκπαιδευτικοί μπορούν να αξιοποιούν στη διδασκαλία τους–, εντοπίζονται μόνο τεχνικές που σχετίζονται με την πραγματοποίηση καλλιτεχνικών δραστηριοτήτων από τους μαθητές (εκπαιδευτικό δράμα, θεατρικό παιχνίδι, παντομίμα, μονόλογοι κλπ.), και δεν υπάρχει αναφορά στη χρήση κάποιας μεθόδου που να αποβλέπει στη στοχαστική επεξεργασία των έργων τέχνης. Επίσης, από τα 9 ενδεικτικά διδακτικά σενάρια που παρατίθενται, 1 μόνο βασίζεται σε συγκροτημένη μεθοδολογία προσέγγισης των έργων τέχνης με συγκεκριμένες ερωτήσεις και δραστηριότητες.

Σε ό,τι αφορά δε στο Πρόγραμμα Σπουδών και στον Οδηγό Εκπαιδευτικού του μαθήματος «Φυσικά» της Ε΄ και ΣΤ΄ Δημοτικού, οι αναφορές στην αξιοποίηση έργων τέχνης στη διδασκαλία είναι ελάχιστες, ίσως και λόγω της φύσης του μαθήματος. Στο Πρόγραμμα Σπουδών εντοπίζεται μία μόνο σχετική αναφορά, όπου προτείνεται να χρησιμοποιηθούν έργα τέχνης για την πρόκληση του ενδιαφέροντος των μαθητών (σ. 7). Επίσης, εντοπίζονται 3 ενδεικτικές δραστηριότητες αξιοποίησης έργων τέχνης, χωρίς να δίνονται συγκεκριμένες κατευθύνσεις μεθοδολογικής επεξεργασίας. Για παράδειγμα, προτείνονται «παρουσιάσεις έργων τέχνης με ανάλυση του ρόλου του φωτός και της σκιάς σε αυτά (θέατρο σκιών), παραπομπές σε σχετικά λογοτεχνικά τεκμήρια» (σ. 77). Τέλος, στον Οδηγό Εκπαιδευτικού, από τα 4 ενδεικτικά διδακτικά σενάρια που παρουσιάζονται, μόνο σε ένα εντοπίζεται ένα έργο τέχνης (ποίημα του Ανδρέα Εμπειρίκου, σ. 91), το οποίο συνοδεύεται μόνο από ερωτήσεις παρατήρησης, χωρίς να προσφέρονται ευκαιρίες για την ανάλυσή του.

Παρόμοια είναι τα δεδομένα που αντλούνται από τα αντίστοιχα θεσμικά κείμενα αναφορικά με το μάθημα «Φυσική» της Γενικής Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης. Χαρακτηριστικά, στο Πρόγραμμα Σπουδών αναδεικνύεται

η πρόθεση αξιοποίησης έργων τέχνης στη διδασκαλία αφού, μεταξύ άλλων, στόχος είναι «να προκαλείται το ενδιαφέρον των εκπαιδευόμενων για την κάθε ενότητα με εναύσματα [από] την τέχνη, τον πολιτισμό, ώστε να καλλιεργείται η παρατηρητικότητα και να εγείρεται ο προβληματισμός» (Πρόγραμμα Σπουδών Γυμνασίου, σ. 6). Ωστόσο, προτείνονται μόνο 4 σχετικές δραστηριότητες, όλες πολύ γενικά διατυπωμένες. Ενδεικτικά, στο Γυμνάσιο, για τη μέτρηση του μήκους, οι μαθητές καλούνται να μελετήσουν «αναφορές από τη λογοτεχνία, την τέχνη» (Πρόγραμμα Σπουδών Γυμνασίου, σ. 22), ενώ για ζητήματα που αφορούν στο φως, οι μαθητές καλούνται να έχουν ως εναύσματα προβληματισμού «εικόνες από θέατρο σκιών» αλλά και τον πίνακα ζωγραφικής «Ο Νάρκισσος καθρεφτίζεται στη λίμνη» (σ. 75).

Αντίστοιχα, στο Λύκειο, και πάλι μόλις 2 γενικά διατυπωμένες δραστηριότητες εντοπίζονται αναφορικά με το ζήτημα της μελέτης του φωτός. Οι μαθητές καλούνται «να ασχοληθούν με εφαρμογές των επίπεδων κατόπτρων στην καθημερινή ζωή αλλά και στην τέχνη» (σ. 45), καθώς και να «ασχοληθούν με το φως στην τέχνη (το φως στο έργο του Rembrandt, το φως στο έργο του Vermeer)» (σ. 47). Τέλος, στον Οδηγό Εκπαιδευτικού του Γυμνασίου, παρατίθενται στην τελευταία σελίδα (σ. 170) δύο διαθεματικές δραστηριότητες σχετικές με την τέχνη, επίσης γενικά διατυπωμένες και χωρίς υποβοήθηση σχετικά με την ανεύρεση των προτεινόμενων έργων. Για παράδειγμα:

«Αναζητήστε έργα τέχνης στα οποία οι καλλιτέχνες εμπνέονται από το φαινόμενο της διάθλασης. Αξιοποιήστε και εσείς τη διάθλαση για καλλιτεχνικές φωτογραφίες που μπορείτε να τραβήξετε και να παρουσιάσετε σε εκδήλωση του σχολείου».

Αναφορικά με το δεύτερο δομικό χαρακτηριστικό (ανισομερής εκπροσώπηση των μορφών τέχνης), στο Πρόγραμμα Σπουδών και στον Οδηγό Εκπαιδευτικού της «Μελέτης Περιβάλλοντος», των «Φυσικών», καθώς και της «Φυσικής», εντοπίζονται ελάχιστες αναφορές και προτροπές σχετικά με την αξιοποίηση άλλων μορφών τέχνης πέραν της λογοτεχνίας και των εικαστικών τεχνών.

Σε ό,τι αφορά στο τρίτο χαρακτηριστικό (μειωμένη πρακτική δυνατότητα αξιοποίησης των έργων τέχνης), όπως προαναφέρθηκε, στους Οδηγούς Εκπαιδευτικού για τα δύο μαθήματα του Δημοτικού εντοπίζεται μόνο ένα παράδειγμα διδακτικού σεναρίου με ολοκληρωμένη μεθοδολογική προσέγγιση και παραδείγματα αξιοποίησης έργων τέχνης. Επιπροσθέτως, το γεγονός ότι προτείνεται πληθώρα διδακτικών εφαρμογών που δεν σχετίζονται με την αξιοποίηση έργων τέχνης (π.χ. δημιουργία αφίσας,

διεξαγωγή ερευνών, αναζήτηση πληροφοριών, δημιουργία κατασκευών, συμμετοχή σε παιχνίδια) δείχνει ότι το μαθησιακό πλαίσιο, που επιδιώκεται να διαμορφώνεται, δεν είναι ιδιαίτερα ευνοϊκό για τη στοχαστική προσέγγιση των έργων.

Αντίστοιχα, στο μάθημα της Γενικής Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης ελάχιστες δραστηριότητες και διαθεματικές εργασίες προτείνονται, οι οποίες και συνθλίβονται μέσα την πληθώρα της ύλης που οι εκπαιδευτικοί καλούνται να διαχειριστούν με αποτέλεσμα να είναι αμφίβολο αν τελικά θα αξιοποιηθούν και σε ποιο βαθμό.

Αναφορικά με το τέταρτο χαρακτηριστικό (έλλειψη μεθόδων στοχαστικής επεξεργασίας των έργων), όπως διαπιστώθηκε και για το μάθημα της Νεοελληνικής Γλώσσας, τα παραδείγματα επεξεργασίας των έργων τέχνης που παρατίθενται στα Προγράμματα Σπουδών των τριών μαθημάτων που εξετάζουμε στην παρούσα ενότητα είναι σχεδόν πάντα πολύ γενικά διατυπωμένα, χωρίς συγκεκριμένη μεθοδολογική προσέγγιση.

Σε ό,τι αφορά στο τελευταίο χαρακτηριστικό (μερικώς εμποδωμένη κουλτούρα αξιοποίησης των έργων), οι ελάχιστες αναφορές των θεσμικών κειμένων σε δραστηριότητες αξιοποίησης έργων τέχνης, η ελάχιστη πρακτική δυνατότητα επεξεργασίας τους, καθώς και η έλλειψη μεθοδολογικών προσεγγίσεων, αποτελούν πρόσθετες ενδείξεις για το ότι παραμένει σε εκκρεμότητα η διαμόρφωση κουλτούρας αξιοποίησης της τέχνης στην εκπαιδευτική πράξη.

2.3 Οδηγίες προς τους συγγραφείς των νέων διδακτικών εγχειριδίων

Το 2023 άρχισε η συγγραφή των νέων σχολικών εγχειριδίων. Οι συγγραφικές ομάδες εφοδιάστηκαν από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής με αναλυτικές Οδηγίες (ΙΕΠ, 2023). Διερευνώντας τις Οδηγίες που αφορούν στα 5 μαθήματα που εξετάζουμε, διαπιστώσαμε ότι εμφανίζουν τα ίδια, και μάλιστα επιδεινούμενα, δομικά χαρακτηριστικά που διέπουν τόσο τα υπάρχοντα εγχειρίδια (**Ενότητες 1.2 έως 1.5**) όσο και τα νέα Προγράμματα Σπουδών και τους νέους Οδηγούς Εκπαιδευτικού (**Ενότητες 2.2 και 2.3**). Η αποτύπωση παρεμφερών χαρακτηριστικών ήταν αναμενόμενη, δεδομένου ότι τα νέα διδακτικά εγχειρίδια οφείλουν να ανταποκριθούν στους στόχους, στις προδιαγραφές και στις μεθοδολογικές προτάσεις των θεσμικών κειμένων. Ωστόσο, η επιδείνωση της υφής των χαρακτηριστικών που εμφανίζεται στις Οδηγίες, δημιουργεί ανησυχία για το πώς θα παρουσιαστούν τα ζητήματα της τέχνης στα υπό διαμόρφωση σχολικά βιβλία. Παρακάτω παρουσιάζονται αναλυτικά τα δεδομένα που προέκυψαν.

Πρώτον, διαπιστώνεται ξανά η αντιφατικότητα της πρόθεσης αξιοποίησης έργων τέχνης στη διδασκαλία. Από τη μία, υπάρχουν ορισμένες αναφορές που εκδηλώνουν την πρόθεση. Από την άλλη, οι αναφορές έχουν σαφώς μικρότερη εμβέλεια και ένταση από τις αντίστοιχες στα θεσμικά κείμενα. Συγκεκριμένα, μέσα στις 66 σελίδες των Οδηγιών που εξετάζουμε, οι αναφορές στην τέχνη δεν ξεπερνούν τις 6-7 σειρές στις Οδηγίες για το μάθημα της Νεοελληνικής Γλώσσας στο Δημοτικό και τις 2-3 σειρές στις Οδηγίες για τα μαθήματα της Μελέτης Περιβάλλοντος, των Φυσικών και της Φυσικής. Παραδόξως δε, στις Οδηγίες για το μάθημα της Νεοελληνικής Γλώσσας στο Γυμνάσιο και Γενικό Λύκειο δεν συναντάται καμία αναφορά, ούτε καν για τη λογοτεχνία. Παρατηρείται, λοιπόν, μια συρρίκνωση του μελήματος για τα έργα τέχνης, η οποία διογκώνεται αναφορικά με τα μαθήματα της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης.

Δεύτερον, οι λιγοστές αναφορές αφορούν σχεδόν αποκλειστικά στη λογοτεχνία, αναπαράγοντας το χαρακτηριστικό της ανισομερούς ενασχόλησης με τις μορφές τέχνης. Μία πολύ σύντομη μνεία της μουσικής και του κινηματογράφου υπάρχει στις Οδηγίες της «Μελέτης Περιβάλλοντος» (σ. 240). Είναι δε εντυπωσιακά υποβαθμισμένη η μνεία των εικαστικών τεχνών. Στις Οδηγίες για τα εγχειρίδια που αφορούν όλα τα μαθήματα των

τάξεων που εξετάζουμε, συναντώνται μόνο οι ακόλουθες τρεις πολύ γενικά διατυπωμένες αναφορές, που μάλιστα δεν χρησιμοποιούν με σαφήνεια τον όρο «εικαστικά έργα τέχνης», αλλά τον όρο «τέχνες», υπονοώντας μάλλον τις εικαστικές:

- Στις Οδηγίες για το μάθημα της Νεοελληνικής Γλώσσας της Ε΄ Δημοτικού, αναφέρεται «να επεκτείνουν [οι μαθητές] τις γνώσεις τους σε διάφορους τομείς πολιτισμού (π.χ. γλώσσα, ιστορία, μουσεία, τέχνες)».
- Στις Οδηγίες για τη Μελέτη Περιβάλλοντος υπάρχει η φράση «αξιοποιούν διάφορες μορφές τέχνης (έργα τέχνης, μουσική, κινηματογράφος κλπ.) σε όλες τις φάσεις της μαθησιακής διαδικασίας».
- Στις Οδηγίες για τα Φυσικά, αναφέρεται ότι στα Φύλλα Εργασίας περιλαμβάνονται, μεταξύ άλλων, «αναφορές σε λογοτεχνικά κείμενα, έργα τέχνης κλπ.».

Αντίστροφα, υπάρχουν αρκετές αναφορές στη χρήση «εικόνων». Για παράδειγμα:

- «Ενδεικτικά, μπορούν (στο πρόσθετο διδακτικό υλικό) να περιλαμβάνονται σχετικά βίντεο, εικόνες, ηχητικά, τρισδιάστατες αναπαραστάσεις, ψηφιακές δραστηριότητες και παιχνίδια» (Οδηγίες για τα Φυσικά, σ. 247).
- «Κάθε θεματική ξεκινάει με έναυσμα όπως εικόνες, φωτογραφίες, πειράματα επίδειξης, σκίτσα κλπ.» (Οδηγίες για τη Φυσική, σ. 253).

Η συχνή χρησιμοποίηση του όρου «εικόνες» αντί «εικαστικά έργα τέχνης» δημιουργεί την εντύπωση ότι οι Οδηγίες κατευθύνουν τους συγγραφείς στην προτίμηση διαφόρων σκίτσων, γραφικών αναπαραστάσεων κλπ., αντί των εικαστικών έργων.

Τρίτον, σε ό,τι αφορά στις μεθόδους προσέγγισης των έργων τέχνης, συναντώνται δύο μόνο αναφορές, πολύ γενικά διατυπωμένες. Παρόλα αυτά, η ανάγκη να χρησιμοποιούνται συγκροτημένες μέθοδοι για την προσέγγιση των έργων τέχνης εκφράζεται σε ορισμένα σημεία των Οδηγιών για τα μαθήματα «Νεοελληνικής Γλώσσας» του Γυμνασίου, π.χ. «Η σύγχρονη διδακτική τάση κινείται προς την κατεύθυνση της μεθοδολογικής καταλληλότητας» (σ. 342). Παράλληλα, προτείνεται οι εκπαιδευτικοί να αναλαμβάνουν πρωτοβουλίες αναφορικά με την εφαρμογή μεθόδων προσέγγισης των έργων τέχνης: «Ο/Η εκπαιδευτικός έχει τη δυνατότητα να επιλέγει τη σειρά διδασκαλίας των φαινομένων, όπως και τη μεθοδολογική προσέγγιση σε μεγάλο βαθμό» (σ. 342).

Συμπερασματικά, οι Οδηγίες προς τους συγγραφείς των νέων διδακτικών βιβλίων, αν και περιέχουν ορισμένες θετικές αναφορές σχετικά με τη διδακτική αξιοποίηση έργων τέχνης και τη χρησιμοποίηση κατάλληλων μεθόδων, λίγο στρέφουν την προσοχή των συγγραφέων σε αυτά τα ζητήματα. Θα ήταν λοιπόν σκόπιμο να πραγματοποιηθούν σχετικές δράσεις διαβούλευσης με τους συγγραφείς.

2.4 Η τέχνη στο Νηπιαγωγείο

Στην παρούσα ενότητα διερευνήθηκε ο βαθμός και ο τρόπος με τον οποίο αξιοποιούνται τα έργα τέχνης στο πλαίσιο του νέου Προγράμματος Σπουδών του Νηπιαγωγείου (2021) και του νέου Οδηγού Νηπιαγωγού (2021).

Θα πρέπει να σημειωθεί ότι οι έννοιες της διδασκαλίας και της διδακτικής παιδείας είναι ανοικτές στο Νηπιαγωγείο και αφήνουν μεγαλύτερα περιθώρια ευελιξίας για τον/τη νηπιαγωγό σε σχέση με τις υπόλοιπες εκπαιδευτικές βαθμίδες. Δεν υπάρχει η έννοια της «υποχρεωτικής» ύλης, της μελέτης και των εργασιών στο σπίτι, ούτε βιβλία του μαθητή. Οι νηπιαγωγοί έχουν τη δυνατότητα να αξιοποιούν δημιουργικά με δική τους πρωτοβουλία τις προτεινόμενες από το Πρόγραμμα Σπουδών κατευθυντήριες γραμμές.

Το περιεχόμενο της μάθησης στο Νηπιαγωγείο οργανώνεται, σύμφωνα με το Πρόγραμμα Σπουδών, σε τέσσερα Θεματικά Πεδία, ένα από τα οποία τιτλοφορείται «Παιδί, Σώμα, Δημιουργία και Έκφραση». Το πεδίο αυτό αποτελείται από δύο Θεματικές Ενότητες: την Κινητική Αγωγή και τις Τέχνες. Στόχος της ενότητας των Τεχνών είναι «η ανάπτυξη της οπτικής, ακουστικής και αισθητικής αντίληψης, η ενεργοποίηση της φαντασίας και της κριτικής σκέψης των παιδιών, μέσα από την επαφή με σημαντικά έργα της παγκόσμιας πολιτιστικής κληρονομιάς και ποικίλα ερεθίσματα που καλλιεργούν το αισθητικό τους κριτήριο» (σ. 14). Η συγκεκριμένη ενότητα περιλαμβάνει τρεις υποενότητες: τις εικαστικές τέχνες, τη θεατρική τέχνη και τη μουσική. Σε όλα τα Θεματικά Πεδία γίνεται αναφορά σε θεωρητικές προσεγγίσεις του αισθητικού γραμματισμού, του θεατρικού γραμματισμού και του μουσικού γραμματισμού.

Ακολουθεί η παρουσίαση των ευρημάτων της διερεύνησης του Προγράμματος Σπουδών και του Οδηγού Νηπιαγωγού ως προς τη χρήση έργων τέχνης με στόχο να διαπιστωθεί αν και αυτά τα θεσμικά κείμενα έχουν τα δομικά χαρακτηριστικά που εντοπίστηκαν στα αντίστοιχα κείμενα της Δημοτικής και Γενικής Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης.

Αντιφατική πρόθεση αξιοποίησης των έργων τέχνης

Παρά τη σημασία που δίνει το Πρόγραμμα Σπουδών στην αξιοποίηση των τεχνών, εντοπίστηκαν μόνο δύο έργα τέχνης στον Οδηγό Νηπιαγωγού, ένα εικαστικό και ένα μουσικό (τραγούδι), Ελλήνων καλλιτεχνών. Συνεπώς, εμφανίζεται και στα θεσμικά κείμενα του Νηπιαγωγείου, όπως και σε εκείνα της Δημοτικής (Πρωτοβάθμιας) και Γενικής Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης, η αντιφατική πρόθεση για την αξιοποίηση των έργων τέχνης.

Και τα δύο αναφερόμενα έργα έχουν μαθησιακή αξία, με την έννοια ότι προσφέρουν εναύσματα για ανάπτυξη της σκέψης και ανάδυση συναισθημάτων. Ωστόσο, για το εικαστικό έργο δεν αναφέρεται πηγή εύρεσης.

Ικανή πρακτική δυνατότητα αξιοποίησης των έργων

Στο Νηπιαγωγείο δεν ισχύει αυστηρό αναλυτικό πρόγραμμα ούτε χρονοδιάγραμμα, επομένως οι εκπαιδευτικοί έχουν τη δυνατότητα να διαθέτουν τον χρόνο που επιθυμούν και κρίνουν αναγκαίο για την υλοποίηση των εκπαιδευτικών παρεμβάσεων. Και τα δύο λοιπόν έργα τέχνης που εντοπίσαμε συνοδεύονται από δραστηριότητες, οι οποίες υποκινούν την αφιέρωση χρόνου σε αυτά. Ειδικότερα:

1. Στον Οδηγό Νηπιαγωγού επισημαίνεται η επιδίωξη ανάπτυξης δεξιοτήτων του νου και ως πεδίο εφαρμογής προτείνεται η σύγκριση δύο ζητημάτων ή αναπαραστάσεων «της ίδιας θεματικής αναφοράς προκειμένου να αναδειχθούν ομοιότητες και διαφορές (π.χ. έργα τέχνης διαφορετικών ζωγράφων με θέμα την οικογένεια)» (σ. 77). Προκειμένου να αναπτυχθεί η δεξιότητα σκέψης, μία από τις τεχνικές που προτείνονται είναι οι «ρουτίνες σκέψης» (συχνά επαναλαμβανόμενες στοχαστικές δραστηριότητες) του *Project Zero* του Πανεπιστημίου του Χάρβαρντ (σσ. 80-83). Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, στον Οδηγό Νηπιαγωγού προτείνεται ένα παράδειγμα αξιοποίησης της ρουτίνας σκέψης «Βλέπω – Σκέφτομαι – Αναρωτιέμαι», με την αξιοποίηση του πίνακα του Θεόφιλου «Το μάζεμα των ελαιών εν Μυτιλήνη» (1933).

2. Στον Οδηγό Νηπιαγωγού παρουσιάζονται ορισμένα παραδείγματα για την ενίσχυση της εμπλοκής των παιδιών στο παιχνίδι. Σε ένα από αυτά χρησιμοποιείται το τραγούδι «Ο Μάγισσας». Οι μαθητές ακούν ορισμένα αποσπάσματα, απαντούν σε ανοικτού τύπου ερωτήσεις που σχετίζονται με το θέμα (βήματα μαγικικής) και έπειτα προχωρούν σε δραστηριότητες οι οποίες αφορούν σε κατασκευές και δραματοποίηση.

Στις δύο παραπάνω περιπτώσεις, το γεγονός ότι προτείνονται δραστηριότητες σχετικές με τα έργα τέχνης αποτελεί ένδειξη ότι οι εκπαιδευτικοί θα υποκινηθούν να τα προσεγγίσουν.

Αντιφατική μεθοδολογία στοχαστικής επεξεργασίας των έργων

Διαπιστώθηκε ότι το πρώτο από τα δύο προαναφερθέντα έργα (του Θεόφιλου) προσεγγίζεται με επαρκή μεθοδολογία, η οποία περιλαμβάνει μια αξιόλογη δραστηριότητα παρατήρησης, ανάλυσης και δημιουργικής προσέγγισης του έργου. Συγκεκριμένα, ο Οδηγός Νηπιαγωγού αναφέρει:

«Στο πλαίσιο αξιοποίησης της ρουτίνας σκέψης “Βλέπω – Σκέφτομαι – Αναρωτιέμαι” η/ο νηπιαγωγός παρουσιάζει το έργο τέχνης, χωρίς να δώσει πρόσθετες πληροφορίες. Αρχικά ζητά από τα παιδιά να ονομάσουν μόνο τα στοιχεία που βλέπουν στον πίνακα και καταγράφει τις λέξεις που θα ειπωθούν. Οι καταγραφές που προέρχονται από το βήμα “Βλέπω” αξιοποιούνται στο επόμενο βήμα νοητικής διεργασίας, το “Σκέφτομαι”, προκειμένου τα παιδιά να διατυπώσουν τις προσωπικές τους εκτιμήσεις σχετικά με το περιεχόμενο του έργου τέχνης, ώστε να ερμηνεύσουν και να αποκωδικοποιήσουν το θέμα. Αντίστοιχα, στο τελευταίο βήμα της ρουτίνας, το “Αναρωτιέμαι”, τα παιδιά προχωρούν σε ένα πιο πολύπλοκο επίπεδο νοητικής διεργασίας, όπου με βάση τις ερμηνείες τους καλούνται να διατυπώσουν απορίες και να συζητήσουν σε σχέση με σημεία που τους φαίνονται δυσνόητα και ασαφή. Οι ιδέες των παιδιών καταγράφονται και αποτελούν τα σημεία αφετηρίας για την περαιτέρω μελέτη του θέματος ή την εκκίνηση ενός νέου σχεδίου εργασίας» (σ. 83).

Σε ό,τι αφορά στο δεύτερο έργο, στον Οδηγό Νηπιαγωγού δεν προτείνεται κάποια μεθοδευμένη επεξεργασία του περιεχομένου του, αλλά αξιοποιείται μόνο ως αφορμή για την υλοποίηση μιας σειράς παιχνιδιών:

«Στο πλαίσιο μιας θεματικής προσέγγισης τα παιδιά μαθαίνουν το τραγούδι “Ο Μάγειςρας” (Στίχοι: Χρίστος Γ. Παπαδόπουλος, Μουσική: Δημήτρης Μαρκατόπουλος, Ερμηνεία: Μάριος Φραγκούλης, Ηλίας Μαμαλάκης, στο Βιβλίο - CD: “Το φτερό του δράκου”, Μικρή Άρκτος, 2010). Κατά τη διάρκεια των επόμενων ημερών, η/ο νηπιαγωγός διαπιστώνει ένα αυξημένο ενδιαφέρον των παιδιών απέναντι στο τραγούδι, καθώς είναι στις πρώτες τους επιλογές κατά την πρωινή τους συγκέντρωση στον χώρο της συζήτησης. Το γεγονός αυτό στέκεται αφορμή για τη/τον νηπιαγωγό ώστε να αξιοποιήσει τους στίχους του τραγουδιού ως σενάριο το οποίο θα προωθήσει τη δημιουργική απασχόληση των παιδιών στα κέντρα μάθησης και στις περιοχές παιχνιδιού της τάξης και, παράλληλα, θα συμβάλλει στην επίτευξη μαθησιακών στόχων. Με βάση τα παραπάνω η/ο νηπιαγωγός:

1. Διοργανώνει ένα παιχνίδι θησαυρού στα κέντρα μάθησης και στις περιοχές παιχνιδιού της τάξης. Για παράδειγμα, τα παιδιά συμβουλεύονται τον χάρτη

της τάξης και σε καθέναν από αυτούς τους χώρους ανακαλύπτουν σταδιακά ένα ηχογραφημένο αρχείο που περιέχει ένα απόσπασμα του τραγουδιού.

2. Η/Ο νηπιαγωγός αναπαράγει ένα-ένα με τη σειρά τα ηχογραφημένα αρχεία και με κατάλληλες, ανοικτού τύπου ερωτήσεις ενθαρρύνει τα παιδιά να προσδιορίσουν τους στόχους και το πλαίσιο της δράσης τους λαμβάνοντας υπόψη το περιεχόμενο του ηχητικού μηνύματος» (σ. 221).

Για το ίδιο έργο, στον Οδηγό Νηπιαγωγού υποδεικνύονται τρία ηχητικά αποσπάσματα, που συνοδεύονται από ορισμένες δημιουργικές δραστηριότητες που μπορούν να προταθούν στα παιδιά μετά το άκουσμα των αποσπασμάτων. Για παράδειγμα (σ. 221):

«Εμπλέκονται σε κατασκευαστικό παιχνίδι και προτίθενται να φτιάξουν καπέλα ή και ποδιές μάγειρα».

Συμβολή της επεξεργασίας των έργων στη θεματική ανάπτυξη

Η προσέγγιση των δύο έργων συμβάλλει με επαρκή τρόπο στην κατανόηση των διδασκόμενων θεμάτων (το μάζεμα της ελιάς και η μαγειρική αντίστοιχα). Επιπλέον, το περιεχόμενο των έργων σχετίζεται και με τα βιώματα των μαθητών, πράγμα που συμβάλλει στην αντίληψη των θεμάτων.

Συμπερασματικά, τα δύο έργα τέχνης που παρουσιάζονται στα διδακτικά εγχειρίδια του Νηπιαγωγείου συμβάλλουν στην κατανόηση των θεμάτων, ενώ το περιεχόμενο του ενός προσεγγίζεται με αξιόλογη μεθοδολογία. Ωστόσο, ο αριθμός των έργων που αξιοποιούνται κρίνεται εξαιρετικά περιορισμένος, αν μάλιστα ληφθεί υπόψη ότι οι σπουδές στο Νηπιαγωγείο προσφέρονται ιδιαίτερα για την αξιοποίηση της τέχνης, λόγω της ευελιξίας που χαρακτηρίζει την υλοποίησή τους και λόγω των στόχων τους, που δίνουν έμφαση στην ανάπτυξη της φαντασίας, της κριτικής σκέψης και της αισθητικής αντίληψης των παιδιών.

2.5 Καταληκτικές διαπιστώσεις για το δεύτερο μέρος

Όπως προκύπτει από όσα αναφέρθηκαν σε αυτό το μέρος της μελέτης, τα νέα Προγράμματα Σπουδών και οι νέοι Οδηγοί Εκπαιδευτικού και Νηπιαγωγού διέπονται από τα ίδια δομικά χαρακτηριστικά που εντοπίζονται τόσο στα υπό κατάργηση διδακτικά εγχειρίδια όσο και στα υπό κατάργηση Βιβλία Δασκάλου και Εκπαιδευτικού (**Ενότητες 1.2 έως 1.6**). Τα νέα θεσμικά κείμενα, από τη μία, περιλαμβάνουν γενικές διατυπώσεις που επισημαίνουν τη σημασία της αξιοποίησης των έργων τέχνης στην εκπαίδευση, από την άλλη όμως περιέχουν πολύ λίγες προτάσεις για σχετική διδακτική εφαρμογή και προβλέπουν ελάχιστο διδακτικό χρόνο για αυτόν τον σκοπό. Η δε εκπροσώπηση των διαφόρων μορφών τέχνης στα νέα θεσμικά κείμενα εξακολουθεί να είναι ανισομερής. Τέλος, ελάχιστες αναφορές γίνονται σε μεθόδους στοχαστικής επεξεργασίας των έργων τέχνης ή/και σύνδεσής τους με το περιεχόμενο των διδασκόμενων θεμάτων.

Σύμφωνα με τα παραπάνω, προκύπτει η γενική διαπίστωση ότι εξακολουθεί να υπάρχει έλλειψη κουλτούρας αξιοποίησης των έργων τέχνης στο σχολείο.

Επιπλέον, όπως είδαμε, η ελλιπής προσέγγιση της χρήσης της τέχνης, που περιέχεται στα νέα Προγράμματα Σπουδών και στους νέους Οδηγούς Εκπαιδευτικού, είναι πολύ πιθανό να ακολουθείται και από τους συγγραφείς των υπό εκπόνηση νέων διδακτικών εγχειριδίων, οι οποίοι έχουν ως σημείο αναφοράς τις κατευθύνσεις των ανωτέρω θεσμικών κειμένων. Υπάρχει λοιπόν σοβαρό ενδεχόμενο τα προβληματικά δομικά χαρακτηριστικά της προσέγγισης της τέχνης να αναπαραχθούν στα νέα εγχειρίδια, με τα οποία οι μαθητές θα εκπαιδεύονται τα επόμενα χρόνια.

Η ΤΕΧΝΗ ΣΤΟ ΣΧΟΛΕΙΟ

Δεκέμβριος 2024

Κρίσιμες παράμετροι

3.1 Εισαγωγή

Στα δύο προηγούμενα μέρη της μελέτης εξετάστηκε ο τρόπος με τον οποίο χρησιμοποιούνται τα έργα τέχνης στο σχολείο, όπως αποτυπώνεται στα διδακτικά εγχειρίδια, στις κατευθύνσεις που δίνονται στους εκπαιδευτικούς και στις δράσεις που αναπτύσσονται στα Εργαστήρια Δεξιοτήτων, στα Μουσικά και Καλλιτεχνικά Σχολεία και στα καλλιτεχνικά μαθήματα της Πρωτοβάθμιας και Γενικής Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης. Ωστόσο, ένας ακόμα κρίσιμος παράγοντας αναφορικά με την αξιοποίηση των έργων τέχνης στην εκπαίδευση είναι ο βαθμός στον οποίο οι εκπαιδευτικοί ενστερνίζονται αυτό τον στόχο και διαθέτουν τεχνογνωσία για να τον πραγματοποιήσουν. Επίσης, κρίσιμος παράγοντας είναι κατά πόσο τα σχολεία διαθέτουν την τεχνολογική υποδομή που χρειάζεται για τη χρήση των έργων τέχνης στην εκπαιδευτική πρακτική.

Αυτές οι δύο παράμετροι εξετάζονται στις **Ενότητες 3.2 και 3.3** που ακολουθούν. Το ερευνητικό υλικό αντλήθηκε από την υπό δημοσίευση διδακτορική έρευνα της Μαρίας Παπαδοπούλου *Εκπαίδευση και Αισθητική Εμπειρία: Κριτήρια επιλογής έργων τέχνης για την ενδυνάμωση του κριτικού στοχασμού* (2024) από την Επιστημονική Ένωση Εκπαίδευσης Ενηλίκων, την κατάθεση γνώμης των εκπαιδευτικών που συμμετείχαν στις δύο Ομάδες Εστιασμένης Συζήτησης (ΟΕΣ), καθώς και από στοιχεία που ευγενικά παραχώρησαν η Γενική Γραμματεία Πρωτοβάθμιας, Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης και Ειδικής Αγωγής του υπουργείου Παιδείας, Θρησκευμάτων και Αθλητισμού και το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής.

3.2 Στάση, πρακτικές και κατάρτιση των εκπαιδευτικών για τη χρήση της τέχνης

3.2.1 Στάση

Η έρευνα της Μ. Παπαδοπούλου (2024)¹⁷ εντόπισε ότι η μεγάλη πλειοψηφία των εκπαιδευτικών έχει θετική στάση και προσωπικό ενδιαφέρον για τα έργα τέχνης, πράγμα που αποτελεί προαπαιτούμενο για να τα εντάξουν στο πλαίσιο της διδασκαλίας τους. Συγκεκριμένα, 95% δήλωσαν ότι ενδιαφέρονται «πάρα πολύ», «πολύ», ή «αρκετά», ενώ μόλις 5% δήλωσαν «λίγο», «καθόλου», ή δεν απάντησαν (σ. 198). Οι τρεις μορφές τέχνης που κυρίως ενδιαφέρουν τους εκπαιδευτικούς είναι, κατά σειρά, η λογοτεχνία (66%), η μουσική (50%) και οι εικαστικές τέχνες (42%) (σ. 199). Επιπλέον, 83% θεωρούν ότι η ενασχόληση με τα έργα τέχνης ασκεί θετική επιρροή στους μαθητές (σ. 221) και 78% απάντησαν «αρκετά» έως «πάρα πολύ» στην ερώτηση αν η ενασχόληση με τα καλλιτεχνήματα μπορεί να προάγει την κριτική σκέψη των μαθητών (σ. 226).

Οι εκπαιδευτικοί που συμμετείχαν στις ΟΕΣ εξέφρασαν γνώμες που επιβεβαιώνουν τα παραπάνω δεδομένα. Οι απόψεις τους κάλυψαν πέντε πτυχές της στάσης τους απέναντι στη διδακτική αξιοποίηση έργων τέχνης, ως εξής:

α. [τα έργα τέχνης] Υποκινούν το ενδιαφέρον για μάθηση. Ενδεικτικές γνώμες:

- «Η τέχνη είναι καταλυτική, κινητοποιεί, εμπνέει περισσότερο από πολλά λόγια».
- «Αν δώσεις στους μαθητές στην αφετηρία του μαθήματος κάποιο έναυσμα με έργα τέχνης, αντιλαμβάνεσαι ότι γίνεται διαφορετικά η μαθησιακή διαδικασία, πιο ενεργητική δηλαδή. Κι έτσι τους βάζω όλους στη συζήτηση».

¹⁷ Η έρευνα εξέτασε τις αντιλήψεις και διδακτικές πρακτικές για την τέχνη ενός αντιπροσωπευτικού δείγματος 118 εκπαιδευτικών της Αττικής, εκ των οποίων οι 67 είναι δάσκαλοι (ΠΕ 70), οι 36 φιλόλογοι (ΠΕ 02) και οι 15 εκπαιδευτικοί εικαστικών μαθημάτων (ΠΕ 08).

β. Συμβάλλουν στην εμπάθυνση των διδασκόμενων θεμάτων:

- «Χρησιμοποιώ την τέχνη για να δώσω ένα μήνυμα με έναν διαφορετικό τρόπο, που πιστεύω ότι θα προσανατολίσει θετικά σε στάσεις, σε ιδέες, σε κουλτούρα».
- «Μπορούν δηλαδή να δουν τα παιδιά μια ταινία και να αντιληφθούν πιο βαθιά, για παράδειγμα, τον ρατσισμό μέσα από το σενάριο».

γ. Συμβάλλουν στη διαμόρφωση δημιουργικού, συμμετοχικού μαθησιακού κλίματος:

- «Η τέχνη αυτό ακριβώς μάς επιτρέπει, την απαλλαγή από το σωστό και το λάθος, που το έχουμε σε όλα τα αντικείμενα διδασκαλίας».
- «Νομίζω στη σύγχρονη εποχή δεν μπορούμε να πετύχουμε ως εκπαιδευτικοί μόνο θεωρώντας τους εαυτούς μας μοναδικούς φορείς γνώσης. Γι' αυτό η τέχνη είναι το μαγικό κουμπί για να μετακινηθούμε λίγο από τη θέση μας. Με αυτή την έννοια διευρύνεται ο ρόλος μου ως δασκάλας: δεν είμαι η παντογνώστρια, γίνομαι λίγο εμψυχώτρια».
- «Μέσα από την τέχνη εξετάζουμε ένα ζήτημα πιο εύκολα και πιο αβίαστα. Δημιουργείται μια θετική αύρα μέσα στο σχολικό πλαίσιο».

δ. Συμβάλλουν στην ανάπτυξη δεξιοτήτων, όπως η κριτική σκέψη, η παρατήρηση, η ολιστική σκέψη, η ενσυναίσθηση:

- «Αν καταφέρουμε να κάνουμε μαθητές να ενδιαφέρονται, να παρατηρούν, να σχετίζονται με ένα έργο τέχνης, τότε θα έχουμε πετύχει πολλά».
- «Τα έργα τέχνης μπορούν να δώσουν εναύσματα ούτως ώστε τα παιδιά να κάνουν νέες παρατηρήσεις, να δημιουργήσουν μια ολιστική αντίληψη, να διευρύνουν ορίζοντες, να δουν τα πράγματα με άλλες προεκτάσεις, να ακούσουν άλλες γνώμες».
- «Η τέχνη βοηθάει πάρα πολύ στο να ευαισθητοποιηθούν τα παιδιά για κάποια θέματα, να συναισθανθούν».
- «Βοηθάει τα παιδιά να φύγουν από τα στερεότυπα, τα οποία έχουν αρχίσει να τους δίνουν η οικογένεια ή ακόμα και εμείς οι ίδιοι».

3.2.2 Εκπαιδευτικές πρακτικές

Σε ό,τι αφορά στις διάφορες μορφές τέχνης που αξιοποιούνται στο πλαίσιο της διδασκαλίας, ο **Πίνακας 8** δείχνει ότι οι δάσκαλοι και οι φιλόλογοι χρησιμοποιούν κυρίως εικαστικά και λογοτεχνικά έργα (54% «αρκετά» έως «πάρα πολύ») και λιγότερο έργα από άλλες μορφές τέχνης (38% αντίστοιχα), προφανώς γιατί, όπως έχουμε δει στις **Ενότητες 2.1 έως 2.5**, τα εικαστικά και λογοτεχνικά έργα υπερεκπροσωπούνται στα σχολικά εγχειρίδια.

Πίνακας 8: Χρήση των μορφών τέχνης από δασκάλους και φιλόλογους (%)

Βαθμός χρησιμοποίησης μορφών τέχνης	Εικαστικά & λογοτεχνικά έργα	Άθροισμα	Έργα από άλλες μορφές τέχνης	Άθροισμα
Πάρα πολύ	3	54	0	38
Πολύ	12		12	
Αρκετά	39		26	
Λίγο	31	33	27	46
Καθόλου	2		19	
Δ/α*	13	13	16	16
Σύνολο	100	100	100	100

* Δεν απάντησαν

Πηγή: Παπαδοπούλου, 2024, σσ. 206 και 212.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει ο τρόπος με τον οποίο οι εκπαιδευτικοί προσεγγίζουν τα έργα τέχνης στο πλαίσιο της διδασκαλίας τους. Ο **Πίνακας 9** δείχνει ότι, αν και δεν είναι αμελητέα η μερίδα των εκπαιδευτικών που συνδυάζουν τη συζήτηση των έργων τέχνης με βιωματικές δραστηριότητες (31%-47% ανάλογα με τις διάφορες μορφές τέχνης), εντούτοις είναι μηδενικό το ποσοστό εκείνων που προσεγγίζουν τα έργα με χρήση κάποιας μεθόδου, η οποία αποσκοπεί στην επεξεργασία του περιεχομένου των έργων ή/και στον συσχετισμό του περιεχομένου τους με το διδασκόμενο θέμα. Το δεδομένο αυτό υποδηλώνει ότι οι εκπαιδευτικοί, παρά το δηλωμένο προσωπικό ενδιαφέρον τους για την τέχνη, αντιμετωπίζουν σοβαρά εμπόδια ως προς τη χρήση μεθόδων αξιοποίησής της, πράγμα που συναρτάται με τις ελάχιστες ευκαιρίες που τους δίνουν τα διδακτικά εγχειρίδια, αλλά και με το ότι δεν έχουν εκπαιδευτεί ή επιμορφωθεί σχετικά, όπως θα δούμε στην υποενότητα που ακολουθεί.

Πίνακας 9: Τρόπος προσέγγισης των έργων τέχνης στη διδασκαλία (% επί των εκπαιδευτικών που χρησιμοποιούν έργα τέχνης)

Τρόπος προσέγγισης των έργων τέχνης	Εικαστικά έργα	Λογοτεχνικά έργα	Έργα άλλων μορφών τέχνης
Συζήτηση για τα έργα	47	42	21
Συζήτηση για τα έργα σε συνδυασμό με βιωματικές δραστηριότητες	31	39	47
Προσέγγιση των έργων με χρήση συγκροτημένης μεθόδου	0	0	0
Δεν απάντησαν	22	19	32
Σύνολο	100	100	100

Πηγή: Παπαδοπούλου, 2024, σσ. 208- 210 και 216-217.

3.2.3 Σπουδές και επιμορφωτικά προγράμματα

Παρακάτω παρουσιάζονται δεδομένα που δείχνουν ότι οι εκπαιδευτικοί δεν έχουν βοηθηθεί από τις σπουδές τους ή από την παρακολούθηση επιμορφωτικών προγραμμάτων σε ό,τι αφορά στη μεθοδολογικά θεμελιωμένη στοχαστική επεξεργασία έργων τέχνης ή/και στη διασύνδεση της επεξεργασίας των έργων με την προσέγγιση διδακτικών αντικειμένων.

Σε ό,τι αφορά στις πανεπιστημιακές σπουδές, εξετάσαμε τα μαθήματα που συμπεριλαμβάνονται στα προπτυχιακά προγράμματα σπουδών Νηπιαγωγών, Δασκάλων και Φιλολόγων, δηλαδή των διδασκόντων που, πέρα από τους διδάσκοντες καλλιτεχνικά μαθήματα, κατεξοχήν χρησιμοποιούν έργα τέχνης στη διδασκαλία.¹⁸ Όπως προκύπτει από τη στοχοθεσία και τα προσδοκώμενα αποτελέσματα των πανεπιστημιακών μαθημάτων, όπως παρουσιάζονται στο Διαδίκτυο, αρκετά αφορούν στην ιστορία της τέχνης, στη διδακτική της δημιουργίας καλλιτεχνικών έργων (εικαστικά, θεατρικά, μουσικά, κινηματογραφικά έργα κλπ.), στον οπτικοακουστικό γραμματισμό, και στην πολυτροπική προσέγγιση της τέχνης. Ωστόσο, εντοπίστηκαν ελάχιστα μαθήματα που η περιγραφή τους παρέχει σαφείς ενδείξεις ότι στο πλαίσιό τους διδάσκεται η στοχαστική παρατήρηση έργων τέχνης και η σύνδεση των έργων με θέματα της διδακτέας ύλης. Εξαιρέσεις διαπιστώθηκαν μόνο για δύο από τα μαθήματα που διδάσκονται στα 9 Παιδαγωγικά Τμήματα Νηπιαγωγών, τα οποία όμως αφορούν αποκλειστικά στην αξιοποίηση του κινηματογράφου, για ένα από τα μαθήματα των 9 Παιδαγωγικών Τμημάτων Δημοτικής Εκπαίδευσης, και για ένα από τα μαθήματα των 10 Φιλοσοφικών Σχολών.

¹⁸ Παιδαγωγικά Τμήματα Νηπιαγωγών και Δημοτικής Εκπαίδευσης, καθώς και Φιλοσοφικές Σχολές λειτουργούν στα εξής εννέα Πανεπιστήμια: Αθηνών (Εθνικό Καποδιστριακό), Αιγαίου, Θεσσαλίας, Θεσσαλονίκης (Αριστοτέλειο), Θράκης (Δημοκρίτειο), Ιωαννίνων, Κρήτης, Μακεδονίας και Πατρών. Μία επιπλέον Φιλοσοφική Σχολή λειτουργεί στο Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου.

Σε ό,τι αφορά στις επιμορφωτικές δραστηριότητες, τα ερευνητικά δεδομένα δείχνουν ότι λίγες ευκαιρίες έχουν προσφερθεί στους εκπαιδευτικούς προκειμένου να καταρτιστούν στη μεθοδολογία χρήσης της τέχνης (**Πίνακας 10**). Μόλις 25% έχουν παρακολουθήσει συναφείς δραστηριότητες, εκ των οποίων οι μισές (13%) ήταν σύντομης διάρκειας (ημερίδες, συνέδρια), ενώ η μεγάλη πλειοψηφία (75%) δήλωσε ότι δεν έχει επιμορφωθεί ή δεν απάντησε στην ερώτηση.

Πίνακας 10: Συμμετοχή εκπαιδευτικών σε επιμορφωτικές δραστηριότητες που συμπεριλαμβάνουν τη χρήση της τέχνης (%)

Είδος δραστηριοτήτων	Συμμετέχοντες
Επιμορφωτικά προγράμματα του υπουργείου Παιδείας	5
Επιμορφωτικά προγράμματα Πανεπιστημίων	4
Επιμορφωτικά προγράμματα άλλων φορέων	3
Ημερίδες, Συνέδρια	13
Δεν παρακολούθησαν επιμορφωτικό πρόγραμμα ή ημερίδα	55
Δεν απάντησαν	20
Σύνολο	100

Πηγή: Παπαδοπούλου, 2024, σσ. 236 και 237.

Συναφείς διαπιστώσεις συνάγονται και από τα στοιχεία που μας παραχώρησε το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής αναφορικά με επιμορφωτικές δραστηριότητες που το ίδιο διοργάνωσε. Στην περίοδο 2015-2020, πραγματοποιήθηκαν 14 σχετικές με την τέχνη δραστηριότητες, εκ των οποίων οι 5 αφορούσαν εργαστήρια πραγματοποίησης καλλιτεχνικών δραστηριοτήτων (θεατρικό παιχνίδι, κατασκευή ψηφιακού animation). Οι άλλες 9 δραστηριότητες αφορούσαν σε μεθόδους αξιοποίησης έργων τέχνης στη διδασκαλία. Ωστόσο, 8 από αυτές είχαν μάλλον θεωρητικό και μικρής διάρκειας χαρακτήρα δεδομένου ότι επρόκειτο για 6 ημερίδες ή διημερίδες και 2 συνέδρια. Μετά το 2020 δεν έχουν καταγραφεί σχετικές με την τέχνη επιμορφωτικές δραστηριότητες.

Τέλος, σημειώνεται ότι ακόμα και όσοι εκπαιδευτικοί συμμετείχαν σε επιμορφωτικές δραστηριότητες, στη διδακτική πράξη δεν προσεγγίζουν τα έργα τέχνης με χρήση κάποιας συγκροτημένης μεθόδου (**Πίνακας 9**), πράγμα που μπορεί να αποδοθεί στο ότι η επιμόρφωσή τους είχε άλλο στόχο, όπως τη δημιουργία καλλιτεχνημάτων από τους μαθητές, είτε είχε μικρή διάρκεια και όχι πρακτικό χαρακτήρα.

Παρόλα αυτά, η πλειοψηφία των εκπαιδευτικών (64%) εκδηλώνει ενδιαφέρον συμμετοχής σε επιμόρφωση με θέμα τις μεθόδους διδακτικής αξιοποίησης έργων τέχνης (Παπαδοπούλου, 2024: 237). Μία ακόμα ένδειξη του ενδιαφέροντος είναι ότι περισσότεροι από τους μισούς εκπαιδευτικούς της Λάρισας συμμετείχαν σε σχετικό επιμορφωτικό πρόγραμμα 150 ωρών,

που διοργανώθηκε το 2020 από τον Δήμο Λαρισαίων σε συνεργασία με την Επιστημονική Ένωση Εκπαίδευσης Ενηλίκων (Kokkos, 2021). Τέλος, διάθεση συμμετοχής εξέφρασαν όλοι όσοι συμμετείχαν στις ΟΕΣ στο πλαίσιο της παρούσας μελέτης. Χαρακτηριστικές αναφορές:

- *«Χρειάζεται να μάθουμε καλύτερα πώς να διανθίζουμε με διάφορες μορφές τέχνης τα σχέδια δράσης μας, ώστε τα παιδιά να έχουν πολλά ερεθίσματα και πολλές συνιστώσες μέσα στον μάθημα».*
- *«Εγώ, ως εκπαιδευτικός, αισθάνομαι ανασφαλής ως προς το να προσεγγίσω την τέχνη. Θα με ενδιέφερε να υπήρχε ένας μπούσουλας, κάποια υποδείγματα, για το πώς μπορώ να εμβαθύνω σε ένα έργο τέχνης».*
- *«Και βέβαια θα θέλαμε κάποια επιμόρφωση. Εγώ προσωπικά θα ήθελα να μάθω με ποια κριτήρια επιλέγουμε έργα τέχνης για να τα χρησιμοποιήσουμε στη διδασκαλία μας, ή πώς εισάγουμε τον κινηματογράφο».*
- *«Σχετικά με την επιμόρφωση, επειδή οι επιμορφώσεις που γίνονται είναι πολύ θεωρητικές, θα ήταν σημαντικό να γίνουν πιο διαδραστικές για να είναι ουσιώδεις».*

3.2.4 Τελικές σκέψεις

Το σύνολο των παραπάνω δεδομένων δείχνει ότι οι εκπαιδευτικοί κατά μεγάλη πλειοψηφία θεωρούν σημαντική την αξιοποίηση έργων τέχνης στη διδασκαλία. Ωστόσο, δυσκολεύονται να πραγματοποιήσουν αυτό το έργο γιατί δεν βοηθούνται από τα διδακτικά εγχειρίδια, ούτε από τα θεσμικά κείμενα, ούτε από τις σπουδές και τα επιμορφωτικά προγράμματα που παρακολούθησαν. Θα ήταν λοιπόν διατεθειμένοι να επιμορφωθούν στις μεθόδους χρήσης έργων τέχνης για μαθησιακούς σκοπούς, πολύ περισσότερο αν τους προσφερόταν ένα αξιόπιστο, πρακτικού χαρακτήρα επιμορφωτικό πρόγραμμα.

3.3 Τεχνολογική υποδομή και σχολικές βιβλιοθήκες

3.3.1 Εισαγωγή

Στην παρούσα ενότητα διερευνάται κατά πόσο η τεχνολογική υποδομή των σχολείων ευνοεί την απρόσκοπτη αξιοποίηση έργων τέχνης στη διδασκαλία. Στην **υποενότητα 3.3.2** εξετάζεται αν οι διδακτικές αίθουσες διαθέτουν σύνδεση με το Διαδίκτυο και τους υπολογιστές, καθώς και με τους διαδραστικούς πίνακες. Στην **υποενότητα 3.3.3** εξετάζονται ορισμένα μέσα τεχνολογικού εξοπλισμού που είναι επίσης απαραίτητα για την εξασφάλιση ποιοτικών συνθηκών χρησιμοποίησης των έργων τέχνης (ηχεία, εκτυπωτές, φωτοτυπικά μηχανήματα). Στην **υποενότητα 3.3.4** διερευνάται το ζήτημα της ύπαρξης και λειτουργίας ενός πνεύμονα της σχολικής ζωής, που είναι οι σχολικές βιβλιοθήκες.

Ωστόσο, η αποδοτική λειτουργία των εκπαιδευτικών υποδομών εξαρτάται σε καθοριστικό βαθμό από τον ανθρώπινο παράγοντα. Πιο συγκεκριμένα, από τις πρωτοβουλίες που παίρνουν οι εκπαιδευτικοί προκειμένου να αξιοποιήσουν τις υποδομές ή να επινοήσουν λύσεις όπου αυτές δεν υπάρχουν. Το τελευταίο ζήτημα συζητείται στην **υποενότητα 3.3.5**.

3.3.2 Σύνδεση με το Διαδίκτυο, υπολογιστές και διαδραστικοί πίνακες

Η σύνδεση των διδακτικών αιθουσών με το Διαδίκτυο παρουσιάζει προβλήματα. Ο **Πίνακας 11** (στήλη 2) δείχνει ότι ένα αρκετά μεγάλο ποσοστό αιθουσών δεν έχει πρόσβαση (27%), με πιο αυξημένο ποσοστό στα Γενικά Λύκεια και τα Νηπιαγωγεία (40% και 38% αντίστοιχα).

Πίνακας 11: Τεχνολογικός εξοπλισμός

Εκπαιδευτικές βαθμίδες	1. Σύνδεση με το Διαδίκτυο (% επί των διδακτικών αιθουσών)		2. Διαδραστικοί πίνακες (% επί των διδακτικών αιθουσών)	
	ΝΑΙ	ΟΧΙ	ΝΑΙ	ΟΧΙ
Νηπιαγωγείο	62	38	6	94
Δημοτικό	83	17	12	88
Γυμνάσιο	68	32	17	83
Γενικό Λύκειο	60	40	8	92
Μέση τιμή	73	27	12	88

Πηγή: Στοιχεία της Γενικής Γραμματείας Πρωτοβάθμιας, Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης και Ειδικής Αγωγής του υπουργείου Παιδείας, Θρησκευμάτων και Αθλητισμού.

Επιπλέον, όπως διαπιστώθηκε από ομόφωνες γνώμες των εκπαιδευτικών που συμμετείχαν στις ΟΕΣ, σε αρκετές περιπτώσεις η σύνδεση με το Διαδίκτυο είναι δυσχερής. Χαρακτηριστικές αναφορές:

- «Στο σχολείο μου υπάρχει σε κάθε τμήμα υπολογιστής. Όμως δεν μπορούμε να τους χρησιμοποιήσουμε όπως θέλουμε, γιατί το Wi-Fi δεν λειτουργεί σε κανέναν από τους τρεις ορόφους του σχολείου».
- «Σε διάφορα σχολεία που πήγα, ιδίως σε αυτά που ήταν πολύ μεγάλα, δεν λειτουργούσε το Internet».
- «Το μεγαλύτερο θέμα στο Νηπιαγωγείο κατά τη γνώμη μου είναι η υλικοτεχνική υποδομή. Έχουν κατασκευαστεί πολλές προκάτ αίθουσες για να χωρέσουν τα παιδιά. Αυτό σημαίνει ότι μπορεί να μην έχουν Internet. Εμείς είμαστε σε ένα προκάτ σχολείο και η σύνδεση στο Internet παρουσιάζει πολλές αυξομειώσεις».

Παρόλα αυτά, υπάρχουν περιπτώσεις που τα προβλήματα αντιμετωπίζονται με πρωτοβουλίες που αναλαμβάνουν οι εκπαιδευτικοί, όπως για παράδειγμα: «Έχω αποθηκευμένα στο φλασάκι τα αρχεία της διδασκαλίας μου, και έτσι δεν εξαρτώμαι από τη λειτουργία του Internet».

Σε ό,τι αφορά στους ηλεκτρονικούς υπολογιστές, αρκετοί, σύμφωνα με μαρτυρίες των συμμετεχόντων στις ΟΕΣ, δεν είναι προηγμένοι, λ.χ. στερούνται γρήγορου αποθηκευτικού χώρου και επεξεργαστή, που μπορούν να επιταχύνουν τις λειτουργίες τους. Και πάλι εδώ εκδηλώνονται πρωτοβουλίες για την άμβλυνση των προβλημάτων: «Φέρνουμε τα δικά μας laptop στις αίθουσες. Βοηθά ο ένας τον άλλο για να καλυφθούν τα κενά».

Σε ό,τι αφορά στους διαδραστικούς πίνακες, στην παρούσα φάση είναι εγκατεστημένοι στο 12% των διδακτικών αιθουσών (Πίνακας 11, στήλη 4). Ωστόσο πρόσφατα, το υπουργείο Παιδείας, Θρησκευμάτων και Αθλητισμού εφοδιάζει πολλά ακόμα σχολεία, και εκτιμάται ότι σε ένα χρόνο θα υπάρχουν διαδραστικοί πίνακες στο 50% περίπου των διδακτικών αιθουσών.

Οι πίνακες αυτοί, παρά την εκκρεμότητα που αφορά στην εγκατάστασή τους και στις υπόλοιπες αίθουσες, δημιουργούν ιδιαίτερα ευνοϊκές συνθήκες για τη διδασκαλία, και ειδικότερα για την αξιοποίηση των έργων τέχνης, δεδομένου ότι μπορούν να υποστηρίξουν σημαντικά τόσο την οπτικοποίηση των μαθησιακών ερεθισμάτων, όσο και τη διαδραστικότητα της εκπαιδευτικής διεργασίας. Η νέα αυτή τομή στα εκπαιδευτικά πράγματα αποδόθηκε εύγλωττα από συμμετέχοντες στις ΟΕΣ:

- «Εγώ είμαι τυχερή, γιατί το σχολείο μας απέκτησε σε κάθε τάξη διαδραστικό πίνακα».
- «Τώρα είναι πολύ πιο εύκολα τα πράγματα, αφού έχουμε τον διαδραστικό και τον υπολογιστή στην τάξη μας. Ειδικά στην Α΄ Δημοτικού, τον χρησιμοποιούμε σχεδόν κάθε ώρα είτε για κάποιο εκπαιδευτικό βίντεο, είτε για ακρόαση παραμυθιού, είτε για να δούμε κάποιο έργο τέχνης και να ασχοληθούμε με αυτό. Ακούμε και πολλή μουσική, γιατί βοηθάει την όλη εκπαιδευτική διαδικασία».

Από την άλλη, η χρήση των διαδραστικών πινάκων δεν γίνεται απρόσκοπτα, λόγω της αναφερθείσας δυσχέρειας που παρουσιάζει η σύνδεση με το Διαδίκτυο, αλλά και λόγω του ότι μια μερίδα εκπαιδευτικών δεν γνωρίζει πώς να τους αξιοποιεί:

- «Αρκετοί εκπαιδευτικοί δεν ξέρουν να χρησιμοποιούν τον διαδραστικό. Είμαστε δύο στους πέντε που ξέρουμε να τον χρησιμοποιούμε».
- «Δεν ξέρουμε να τον χρησιμοποιούμε, γιατί δεν έχει γίνει επιμόρφωση. Παρόλο που στο σχολείο υπάρχουν διαδραστικοί, οι εκπαιδευτικοί συνεχίζουν να πηγαίνουν στο χημείο ή στη βιβλιοθήκη όπου υπάρχουν ήδη προτζέκτορες και χρησιμοποιούν εκεί την παλιά υλικοτεχνική υποδομή».

3.3.3 Μέσα τεχνολογικού εξοπλισμού

Προβλήματα υπάρχουν, αν και θα αμβλυνθούν με τον πολλαπλασιασμό των διαδραστικών πινάκων, και σε ό,τι αφορά στη χρήση βιντεοπροβολέων καθώς και ηχείων. Ενδεικτικές αναφορές:

- «Υπολογιστής υπάρχει, υπάρχουν και ηχεία. Συχνά όμως δεν έχουμε προτζέκτορα και δεν μπορούμε να τον δανειστούμε από άλλες τάξεις, γιατί τον χρησιμοποιούν. Επομένως τα παιδιά βλέπουν μόνο από την οθόνη του υπολογιστή».
- «Εξαρτάται από την αίθουσα. Κάποιες αίθουσες έχουν καλύτερα ηχεία, κάποιες χειρότερα ή δεν έχουν καθόλου ηχεία».

- «Με τον ήχο είχα πάντα πρόβλημα, ποτέ δεν είχα κατάλληλα ηχεία. Ήταν πληγή αυτό, γιατί όταν δεν ακούγεται καλά κάτι, τα παιδιά αρχίζουν να αδιαφορούν».

Ιδιαίτερη μνεία χρειάζεται να γίνει για τους εκτυπωτές και τα φωτοτυπικά μηχανήματα, δεδομένου ότι από τη χρήση τους εξαρτάται η αναπαραγωγή και διανομή λογοτεχνικών αποσπασμάτων και εικαστικών έργων, τα οποία οι μαθητές χρειάζεται να διαθέτουν προκειμένου να τα μελετούν. Οι σχετικοί οικονομικοί πόροι για την αγορά και συντήρηση αυτών των μηχανημάτων, καθώς και για το απαραίτητο μελάνι και χαρτί, μεταβιβάζονται από το υπουργείο Παιδείας, Θρησκευμάτων και Αθλητισμού σε κάθε Δήμο, μαζί με άλλα κονδύλια για τις λειτουργικές δαπάνες των σχολείων. Ο τρόπος που χρησιμοποιούνται οι πόροι αποφασίζεται από τη Σχολική Επιτροπή του Δήμου. Ορισμένα δε σχολεία αποκτούν πρόσθετους πόρους από τους Συλλόγους Γονέων ή άλλους χορηγούς. Όπως εξήγησαν οι συμμετέχοντες στις ΟΕΣ, η όλη διαδικασία εμφανίζει προβλήματα που οφείλονται είτε στην ανεπάρκεια των πόρων είτε/και στο ότι ο Δήμος δεν τους αξιοποιεί ορθολογικά είτε/και στην αναποτελεσματική διαβούλευση μεταξύ Δήμου και σχολείων είτε/και στη δυσκολία συνεννόησης μεταξύ των εκπαιδευτικών σχετικά με τη χρήση των πόρων. Ενδεικτικές αναφορές:

- «Θα μιλήσω για το φωτοτυπικό, γιατί τα μελάνια τελειώνουν πάρα πολύ γρήγορα, όπως επίσης και το χαρτί. Όταν βλέπεις κάποιον να βγάζει πολλές φωτοτυπίες σε κόβει κρύος ιδρώτας, γιατί λες “θα τελειώσει το χαρτί”. Αλλά και από τον Δήμο που μας προμηθεύει τα μελάνια, αυτό γίνεται με το σταγονόμετρο».
- «Όταν χρειάστηκε να αλλάξουμε φωτοτυπικό, ήταν πολύ ακριβό. Από την άλλη, υπάρχουν και οι εκτυπωτές, αλλά τα μελάνια τους είναι πολύ ακριβά και η επισκευή τους ακριβή, με αποτέλεσμα να μπαίνουν σε αχρηστία πολύ γρήγορα και να παρακαλείς τον Σύλλογο Γονέων να συνδράμει, αλλά πόσο θα δώσει και αυτός;».
- «Για τη χρήση του μηχανήματος πρέπει να δικαιολογήσεις τον τρόπο δουλειάς σου σε ανθρώπους που συνήθως δεν γνωρίζουν πώς δουλεύει ένας δάσκαλος. Πρέπει να δικαιολογήσεις την ποιότητα της δουλειάς σου σε έναν υπάλληλο του Δήμου που είναι ο υπεύθυνος των προμηθειών».
- «Υπάρχουν Δήμοι που μπορούν να χρηματοδοτήσουν τα σχολεία για τα μηχανήματα και τα μελάνια, ενώ σε άλλες περιπτώσεις δεν υπάρχουν ούτε τα βασικά».
- «Μας στήριξε και ο Σύλλογος Γονέων, πήραμε καινούργιο φωτοτυπικό μεγάλο και έγχρωμο. Βέβαια, πρέπει και οι εκπαιδευτικοί να μην κάνουν κατάχρηση. Ίσως θα ήταν μια λύση, αν λέγαμε ότι αναλογούν στον καθένα

τόσα χαρτιά εκτύπωσης, και αυτό να τηρηθεί και να υπάρχει έλεγχος. Θα ήταν πιο δίκαιο».

3.3.4 Σχολικές βιβλιοθήκες

Οι αποκλίσεις μεταξύ των σχολείων, που προαναφέρθηκαν σχετικά με την τεχνολογική υποδομή, παρατηρούνται και ως προς την ύπαρξη σχολικών βιβλιοθηκών. Σύμφωνα με στοιχεία της Γενικής Γραμματείας Πρωτοβάθμιας, Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης και Ειδικής Αγωγής του υπουργείου Παιδείας, Θρησκευμάτων και Αθλητισμού, τα μισά μόνο δημόσια Δημοτικά σχολεία (49%) διαθέτουν βιβλιοθήκη ενταγμένη στο Δίκτυο Σχολικών Βιβλιοθηκών, ενώ το ποσοστό μειώνεται στο 25% αναφορικά με τα δημόσια Γυμνάσια και Λύκεια. Η μέση τιμή είναι 39%.

Επιπλέον, σύμφωνα με μαρτυρίες όσων συμμετείχαν στις ΟΕΣ, σοβαρές αποκλίσεις παρατηρούνται και ως προς τον τρόπο λειτουργίας των υπάρχουσών σχολικών βιβλιοθηκών. Από τη μία, ορισμένες βιβλιοθήκες λειτουργούν αποδοτικά, κάποιες δε υποδειγματικά. Για παράδειγμα:

- *«Στο σχολείο μας η βιβλιοθήκη είναι μεγάλη, με πολλά λογοτεχνικά βιβλία διαβαθμισμένα ανά τάξη. Λειτουργεί κυρίως ως δανειστική για τους μαθητές μας και εκεί στεγάζεται και η αίθουσα μουσικής, δηλαδή ο μουσικός μας κάνει το μάθημα στη βιβλιοθήκη».*
- *«Εμείς στον Νομό μας έχουμε 49 σχολεία Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης, 22 Δημοτικά και τα υπόλοιπα Νηπιαγωγεία. Τα Δημοτικά στην πλειονότητά τους έχουν βιβλιοθήκες με πάρα πολλά πράγματα και μάλιστα τα έχουν από δωρεές, γιατί υπάρχουν φορείς που δίνουν πολλά πράγματα και άτομα που ενδιαφέρονται μάς βοηθούν, εμπλουτίζοντας τις βιβλιοθήκες ή δωρίζοντας προσωπικές τους συλλογές».*

Από την άλλη, σε αρκετά σχολεία η λειτουργία της βιβλιοθήκης είναι υποτυπώδης και οι εκπαιδευτικοί αναγκάζονται να προμηθεύονται βιβλία με δική τους πρωτοβουλία:

- *«Έχουμε έναν χώρο δύο-τριών τετραγωνικών μέτρα στον οποίο έχουμε στοιβάξει τα βιβλία που δίνουμε στους μαθητές».*
- *«Έχουμε ελάχιστα βιβλία, και έτσι βρίσκουμε μόνοι μας αυτά που χρειαζόμαστε και, όπου έχουμε δυνατότητα, τα αγοράζουμε εμείς οι ίδιοι. Εφέτος, εγώ αγόρασα δύο βιβλία που μου άρεσαν και τα έφερα στο σχολείο. Πέρυσι, που χρειάστηκα κάποια για τα εικαστικά, δεν ήξερα τι να κάνω».*

Συμπερασματικά, η υστέρηση της πλειοψηφίας των σχολείων ως προς την ύπαρξη και τον τρόπο λειτουργίας της βιβλιοθήκης κρίνεται ως σοβαρό

πρόβλημα, γιατί πρόκειται για σχολική δομή που μπορεί να συμβάλλει στην ανάπτυξη της στάσης της φιλομάθειας και της δεξιότητας της μάθησης, στην εμπάθυνση των γνωστικών αντικειμένων, και στην περαιτέρω προσέγγιση του πεδίου των τεχνών. Μπορεί, επίσης, να αποτελέσει χώρο όπου αναπτύσσονται πρότζεκτ και συνεργασίες των μαθητών, και πραγματοποιούνται πολιτιστικές και επιστημονικές εκδηλώσεις. Κλείνουμε, λοιπόν, την παρούσα ενότητα παρουσιάζοντας μια συναφή καλή πρακτική που κατατέθηκε στις ΟΕΣ:

«Σε ένα σχολείο που ήμουν, είχαμε μια αίθουσα βιβλιοθήκης που την είχαμε ονομάσει “αίθουσα διερευνητικής μάθησης”. Είχε τον κατάλληλο τεχνολογικό εξοπλισμό και πολλά βιβλία, αρκετά από τα οποία είχαν σχέση με την τέχνη. Μέσα από τη διαθεματική προσέγγιση των γνωστικών αντικειμένων στήσαμε συνεργατικά ένα ολόκληρο πρότζεκτ για τη Β΄ Δημοτικού και το δουλέψαμε στον χώρο της βιβλιοθήκης σε όλη τη διάρκεια της σχολικής χρονιάς. Οφείλω να ομολογήσω ότι ακόμα και σήμερα εκείνοι οι μαθητές, που τώρα κοντεύουν να τελειώσουν το Δημοτικό, θυμούνται τις δράσεις που κάναμε. Γιατί ασχολήθηκαν οι ίδιοι, δούλεψαν σε ομάδες, έφτιαξαν και παρουσίασαν τη δουλειά τους διαδικτυακά σε άλλα σχολεία. Όλο αυτό ενίσχυσε σημαντικά το γνωστικό υπόβαθρο των μαθητών».

3.3.5 Πρωτοβουλίες των εκπαιδευτικών

Στις προηγούμενες υποενότητες αναφέρθηκαν παραδείγματα όπου τα προβλήματα των σχολικών υποδομών αμβλύνονται με πρωτοβουλίες που αναλαμβάνουν οι εκπαιδευτικοί, και έγκεινται είτε σε αλληλοϋποστήριξη, είτε σε ανάπτυξη συνεργασιών με φορείς, είτε σε επινόηση εναλλακτικών λύσεων. Οι ζωογόνες αυτές πρωτοβουλίες θα μπορούσαν να πολλαπλασιαστούν με ενθάρρυνση και επιβράβευση, χωρίς βέβαια η Πολιτεία να αναστέλλει το έργο της αναβάθμισης των υποδομών και των άλλων συντεταγμένων του εκπαιδευτικού συστήματος.

3.3.6 Τελικές σκέψεις

Η υφιστάμενη κατάσταση τόσο της τεχνολογικής υποδομής όσο και των βιβλιοθηκών των σχολείων, εμφανίζει σοβαρά προβλήματα. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, δυσχεραίνεται η πραγματοποίηση δημιουργικής διδασκαλίας και ειδικότερα η αξιοποίηση έργων τέχνης για μαθησιακούς σκοπούς. Η αύξηση των διαδραστικών πινάκων μπορεί να συντελέσει σημαντικά στη βελτίωση της κατάστασης. Πέρα από αυτό όμως, μένει ακόμα πολλά να γίνουν, και προς αυτή την κατεύθυνση οι συντονισμένες πρωτοβουλίες της Πολιτείας, των εκπαιδευτικών και της Τοπικής Αυτοδιοίκησης κρίνονται απαραίτητες.

3.4 Καταληκτικές διαπιστώσεις για το τρίτο μέρος

Από όσα αναφέρθηκαν στο τρίτο μέρος προκύπτει ότι οι εκπαιδευτικοί έχουν θετική στάση αναφορικά με την αξιοποίηση έργων τέχνης στη διδασκαλία, πολύ περισσότερο γιατί η μαζική εγκατάσταση διαδραστικών πινάκων στα σχολεία μπορεί να διευκολύνει αυτή τη δράση. Από την άλλη, οι εκπαιδευτικοί δεν είναι εφοδιασμένοι με μεθόδους χρήσης των έργων τέχνης και αρκετοί δυσκολεύονται στη χρήση των διαδραστικών πινάκων, συνεπώς κρίνεται απαραίτητο να επιμορφωθούν σε αυτά τα ζητήματα. Συμπερασματικά, πολλές ενέργειες μένει ακόμα να γίνουν ως προς τη σύνδεση των σχολείων με το Διαδίκτυο, την εξασφάλιση διαδραστικών πινάκων για όλες τις διδακτικές αίθουσες, τη βελτίωση της χρήσης των μέσων τεχνολογικού εξοπλισμού και της ανάπτυξης του Δικτύου Σχολικών Βιβλιοθηκών.

Η ΤΕΧΝΗ ΣΤΟ ΣΧΟΛΕΙΟ

Δεκέμβριος 2024

Πλεονεκτήματα
και αδυναμίες -
Ανατροφοδότηση στα
ερευνητικά ερωτήματα

4

Στον ακόλουθο **Πίνακα 12**, που αποτελεί απόσταγμα της παρούσας μελέτης, παρουσιάζονται τα πλεονεκτήματα και οι αδυναμίες σχετικά με την αξιοποίηση έργων τέχνης στο πλαίσιο του σχολικού συστήματος. Ταυτόχρονα, το περιεχόμενο του Πίνακα προσφέρει ανατροφοδότηση στα ερευνητικά ερωτήματα που διατυπώθηκαν στην Εισαγωγή της παρούσας μελέτης.

Πίνακας 12: Πλεονεκτήματα και αδυναμίες αξιοποίησης των έργων τέχνης στο σχολείο

Ερευνητικά ερωτήματα	Πλεονεκτήματα	Αδυναμίες
1. Αν υπάρχει σαφής πρόθεση των θεσμικών οργάνων του σχολικού συστήματος να αποτελέσει η διδακτική αξιοποίηση των έργων τέχνης έναν από τους βασικούς του στόχους.	<ul style="list-style-type: none"> Αρκετές διατυπώσεις των νέων θεσμικών κειμένων της Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης (Προγράμματα Σπουδών, Οδηγοί Νηπιαγωγού και Εκπαιδευτικού), καθώς και των Οδηγίων προς τους συγγραφείς των νέων διδακτικών εγχειριδίων, επισημαίνουν τη σημασία και την πρόθεση αξιοποίησης των έργων τέχνης. 	<ul style="list-style-type: none"> Οι θετικές διατυπώσεις των νέων θεσμικών κειμένων και των Οδηγίων προς τους συγγραφείς δεν συνοδεύονται από πρακτικά παραδείγματα και μεθόδους στοχαστικής επεξεργασίας των έργων τέχνης.
2. Αν τα υπάρχοντα διδακτικά εγχειρίδια προσφέρουν πρακτικές δυνατότητες για εκπαιδευτική αξιοποίηση των έργων τέχνης (προτροπές και χρονική δυνατότητα για την επεξεργασία τους).	<ul style="list-style-type: none"> Υπάρχουν αρκετές προτροπές αξιοποίησης των έργων τέχνης, ιδίως στα διδακτικά εγχειρίδια των θεωρητικών μαθημάτων. 	<ul style="list-style-type: none"> Οι προτροπές για τη χρήση έργων τέχνης συνήθως δεν συνοδεύονται από χρονική δυνατότητα επεξεργασίας τους. Σε ορισμένα μαθήματα, η πρόσβαση στα έργα τέχνης παρουσιάζει προβλήματα.
3. Αν στα υπάρχοντα διδακτικά εγχειρίδια αποτυπώνονται συγκροτημένες μέθοδοι που αφορούν στη μαθησιακή αξιοποίηση των έργων τέχνης.	<ul style="list-style-type: none"> Υπάρχουν ορισμένα παραδείγματα μεθόδων επεξεργασίας του περιεχομένου των έργων τέχνης και συσχέτισης των ιδεών που προκύπτουν με το περιεχόμενο των διδακτικών θεμάτων. 	<ul style="list-style-type: none"> Τα παραδείγματα χρήσης επαρκούς μεθοδολογίας είναι ελάχιστα. Συνήθως η προσέγγιση των έργων τέχνης γίνεται χωρίς επεξηγήσεις και οδηγίες.
4. Αν στα Μουσικά και Καλλιτεχνικά Σχολεία, και στα καλλιτεχνικά μαθήματα εφαρμόζονται οι παραπάνω μέθοδοι.	<ul style="list-style-type: none"> Υπάρχουν λίγα, αλλά ενδιαφέροντα παραδείγματα εφαρμογής των συγκεκριμένων μεθόδων, σε συνδυασμό με άλλες αξιολογικές μεθόδους ανάπτυξης της καλλιτεχνικής παιδείας. 	<ul style="list-style-type: none"> Τα παραδείγματα χρήσης μεθόδων στοχαστικής επεξεργασίας έργων τέχνης δεν είναι πολλά.
5. Με ποιο τρόπο αξιοποιούνται τα έργα τέχνης στο πλαίσιο των Εργαστηρίων Δεξιοτήτων.	<ul style="list-style-type: none"> Η μάθηση μέσω της τέχνης αποτελεί έναν από τους στόχους των Εργαστηρίων Δεξιοτήτων. Στα θεσμικά κείμενα διατυπώνονται αρκετές προτροπές επεξεργασίας των έργων τέχνης και για τις μισές από αυτές υπάρχει ο αναγκαίος χρόνος. 	<ul style="list-style-type: none"> Στο πλαίσιο των Εργαστηρίων Δεξιοτήτων, η μεθοδολογία τόσο της στοχαστικής επεξεργασίας των έργων τέχνης, όσο και της συμβολής τους στην κατανόηση των διδασκόμενων θεμάτων είναι ανεπαρκής. Η πρόσβαση στα έργα τέχνης παρουσιάζει προβλήματα. Η αξιοποίηση της τέχνης δεν συγκαταλέγεται στα αντικείμενα επιμόρφωσης των εκπαιδευτικών σχετικά με τη λειτουργία των Εργαστηρίων Δεξιοτήτων.
6. Ποια είναι η στάση, οι πρακτικές και η κατάρτιση των εκπαιδευτικών ως προς τη χρήση έργων τέχνης.	<ul style="list-style-type: none"> Οι εκπαιδευτικοί έχουν θετική στάση απέναντι στην αξιοποίηση έργων τέχνης. Μια μερίδα χρησιμοποιεί τα έργα ως έναυσμα για την υλοποίηση καλλιτεχνικών δραστηριοτήτων από τους μαθητές. Ένας περιορισμένος αριθμός εκπαιδευτικών έχει παρακολουθήσει επιμορφωτικές δραστηριότητες σχετικά με τη μαθησιακή αξιοποίηση έργων τέχνης. 	<ul style="list-style-type: none"> Οι εκπαιδευτικοί δεν εφαρμόζουν πρακτικές στοχαστικής αξιοποίησης έργων τέχνης στη διδασκαλία τους. Οι πανεπιστημιακές σπουδές και οι επιμορφωτικές δραστηριότητες στις οποίες έχουν συμμετάσχει οι εκπαιδευτικοί ελάχιστα τους εφοδίασαν για την εφαρμογή σχετικών πρακτικών.
7. Κατά πόσο η τεχνολογική υποδομή και οι σχολικές βιβλιοθήκες μπορούν να υποστηρίξουν τη μαθησιακή αξιοποίηση έργων τέχνης.	<ul style="list-style-type: none"> Τα 3/4 των διδακτικών αιθουσών έχουν σύνδεση με το Διαδίκτυο και οι μισές θα έχουν διαδραστικό πίνακα στο αμέσως επόμενο χρονικό διάστημα. Τα 4/10 των σχολικών μονάδων έχουν βιβλιοθήκες και ορισμένες λειτουργούν εξαιρετικά. 	<ul style="list-style-type: none"> Παραμένει εκκρεμής η σύνδεση όλων των διδακτικών αιθουσών με το Διαδίκτυο και ο εφοδιασμός όλων με διαδραστικούς πίνακες. Υπάρχουν προβλήματα στη λειτουργία μέρους των υπολογιστών. Παραμένει εκκρεμής η κάλυψη όλων των σχολείων με βιβλιοθήκες, και αρκετές από τις υπάρχουσες χρειάζονται αναβάθμιση.
8. Αν στο πλαίσιο του σχολικού συστήματος υπάρχει κουλτούρα αξιοποίησης των έργων τέχνης στη διδακτική πράξη.	<ul style="list-style-type: none"> Ορισμένες εκδηλώσεις αυτής της κουλτούρας εντοπίζονται στα υπάρχοντα διδακτικά εγχειρίδια, στα θεσμικά κείμενα του σχολικού συστήματος, και στις Οδηγίες προς τους συγγραφείς των νέων διδακτικών εγχειριδίων. 	<ul style="list-style-type: none"> Η συνύπαρξη ορισμένων δυνατών σημείων και αρκετών αδύναμων υποδηλώνει ότι η κουλτούρα αξιοποίησης των έργων τέχνης στη διδακτική πράξη είναι μερικώς εμπεδωμένη.

Πηγή: Επεξεργασία της συγγραφικής ομάδας.

Η ΤΕΧΝΗ ΣΤΟ ΣΧΟΛΕΙΟ

Δεκέμβριος 2024

Προτάσεις παρεμβάσεων

5

Στην ενότητα αυτή παρουσιάζεται κατάλογος από προτάσεις παρεμβάσεων που αποσκοπούν στην αντιμετώπιση των αδύναμων σημείων της χρήσης των τεχνών στην Πρωτοβάθμια και Γενική Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση, στην περαιτέρω αξιοποίηση των δυνατών σημείων, καθώς και στην ενημέρωση και ευαισθητοποίηση της κοινωνίας σχετικά με τη μαθησιακή σημασία της τέχνης και τη σχετική μεταρρύθμιση που επιχειρείται στο σχολικό σύστημα.

Οι παρεμβάσεις που προτείνονται συναποτελούν το πρόγραμμα «Η Τέχνη στο Σχολείο» και έχουν ως εξής:

1. Τράπεζα παραδειγμάτων Διδακτικών Εφαρμογών
2. Υποστηρικτική Εκπαιδευτική Πλατφόρμα
3. Πρόγραμμα Επιμόρφωσης και Υποστήριξη των Εκπαιδευτικών
4. Νέα Εργαστήρια Δεξιοτήτων
5. Εκπαιδευτικές επισκέψεις σε πολιτιστικούς φορείς
6. Δημιουργία Δικτύου «Η Τέχνη στο Σχολείο»

1. Τράπεζα Διδακτικών Εφαρμογών

Στόχος των διδακτικών εφαρμογών είναι να εμπλουτίζεται σταδιακά η καθημερινή διδασκαλία με όχημα τις τέχνες. Έχοντας υπόψη τα νέα Προγράμματα Σπουδών, τα νέα διδακτικά εγχειρίδια και τους Οδηγούς Εκπαιδευτικού, αναρτώνται στην Πλατφόρμα διδακτικές εφαρμογές για κάθε ένα γνωστικό αντικείμενο. Κάθε μία διδακτική εφαρμογή περιλαμβάνει: α) παρουσίαση επιλεγμένων έργων τέχνης και β) οδηγίες για τον τρόπο αξιοποίησής τους στο πλαίσιο του σχετικού γνωστικού αντικειμένου. Επίσης, για κάθε γνωστικό αντικείμενο διαμορφώνεται πρόσθετο αρχείο με έργα τέχνης και γενικές μεθοδολογικές οδηγίες για τη χρήση τους.

Τα προς αξιοποίηση έργα τέχνης είτε υπάρχουν μέσα στα διδακτικά εγχειρίδια είτε θα αντλούνται από ένα αρχείο που θα διαμορφωθεί και θα αναρτηθεί στην Πλατφόρμα. Οι εκπαιδευτικοί σταδιακά, και αφού επιμορφωθούν σχετικά, θα μπορούν να αντλούν έργα χρήσιμα για τη διδασκαλία τους και από τις ιστοσελίδες των πολιτιστικών οργανισμών.

Επιδιώκεται, με κατάλληλο χρονοπρογραμματισμό που θα συνοδεύει τα σχέδια διδακτικών εφαρμογών, στη διάρκεια κάθε διδακτικού μήνα οι μαθητές να βιώνουν δύο με τρεις φορές μία ουσιαστική προσέγγιση έργων τέχνης. Καθένα έργο θα συνοδεύεται από: α) σύντομες ενημερωτικές

πληροφορίες, β) μεθόδους και δραστηριότητες για τη στοχαστική επεξεργασία του και τη συσχέτισή του με το περιεχόμενο της εκάστοτε διδακτικής ενότητας, γ) ενδεικτικές ερωτήσεις - εναύσματα για συζήτηση, και δ) υποστηρικτικές πηγές (links, βιβλιογραφία). Τα σχέδια διδακτικών εφαρμογών θα ανανεώνονται ανάλογα με την ανταπόκριση των μαθητών, καθώς και τις εξελίξεις στο εκπαιδευτικό και, ευρύτερα, στο κοινωνικό γίγνεσθαι. Σκόπιμο είναι να αξιοποιούνται μέθοδοι καταξιωμένες στο εγχώριο και διεθνές πεδίο, που είναι πλήρως προσαρμοσμένες στα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος.

Για την πραγματοποίηση των προαναφερθέντων, προτείνεται να ληφθεί υπόψη η διεθνής εμπειρία και καλές πρακτικές που έχουν αναπτυχθεί, ενδεικτικά, από τα εκπαιδευτικά συστήματα της Γαλλίας, της Ιρλανδίας και της Φινλανδίας, καθώς και από πολιτιστικούς και εκπαιδευτικούς οργανισμούς (βλ. σημείο 2.8).

2. Υποστηρικτική Εκπαιδευτική Πλατφόρμα

Όπως διαπιστώνεται από το σύνολο της παρούσας μελέτης, μέχρι σήμερα οι εκπαιδευτικοί ελάχιστα υποστηρίζονται ως προς την αξιοποίηση της διάστασης της τέχνης στη διδασκαλία τους. Η πρόταση της διαμόρφωσης Εκπαιδευτικής Πλατφόρμας που παρουσιάζεται παρακάτω, όπως και οι προτάσεις για ένα Πρόγραμμα Επιμόρφωσης Εκπαιδευτικών που έπονται, αποσκοπούν στην κάλυψη αυτού του κενού.

Η πλατφόρμα απευθύνεται κατά βάση στους εκπαιδευτικούς και αποσκοπεί στη συνεχή τροφοδότησή τους με μεθόδους, υλικό και πληροφορίες για την αξιοποίηση της τέχνης στη διδακτική πράξη. Επιπλέον περιέχει δύο ειδικές ενότητες, μία για τους μαθητές και μία ακόμη, που αποβλέπει στην ενημέρωση της κοινής γνώμης για τους στόχους και την πορεία του προγράμματος. Οι ενότητες της πλατφόρμας έχουν ως εξής:

- 2.1 Ταυτότητα και στόχοι του προγράμματος.
- 2.2 Πληροφορίες για τις συντελούμενες παρεμβάσεις.
- 2.3 Τράπεζα διδακτικών εφαρμογών.
- 2.4 Διδακτικό υλικό του Προγράμματος Επιμόρφωσης Εκπαιδευτικών (βλ. σημείο 3).
- 2.5 Μοντέλα διδακτικής αξιοποίησης έργων τέχνης, τα οποία έχουν διαμορφωθεί από εκπαιδευτικούς και πολιτιστικούς οργανισμούς σε διεθνές και εθνικό επίπεδο.

- 2.6** Καλές πρακτικές διδακτικών εφαρμογών, στο πλαίσιο των οποίων αξιοποιήθηκαν έργα τέχνης (διδακτικά σχέδια, περιγραφή εφαρμογών που πραγματοποιήθηκαν, βιντεοσκοπημένες εφαρμογές).
- 2.7** Εργαλεία που βοηθούν στον σχεδιασμό των διδακτικών εφαρμογών (οδηγοί εκπαιδευτικών επισκέψεων σε πολιτιστικούς οργανισμούς, παρουσιάσεις και φύλλα εργασιών (worksheets) με προσυμπληρωμένα τα βήματα εφαρμογής μεθόδων, οδηγοί και προτάσεις αυτομόρφωσης επάνω στην αξιοποίηση της τέχνης κ.ά.).
- 2.8** Συνδέσεις, συνοδευόμενες από κατάλληλες επεξηγήσεις, με ιστοσελίδες σημαντικών διεθνών και Ελληνικών πολιτιστικών και εκπαιδευτικών οργανισμών (λ.χ. Μουσεία Guggenheim, MoMA, Moderna Museet Στοκχόλμης, Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης της Αυστραλίας, Εθνική Πινακοθήκη, Μουσείο Μοντέρνας Τέχνης, Πινακοθήκες Δήμων, όπως της Αθήνας και της Λάρισας, Οργανισμός Πολιτισμού και Ανάπτυξης ΝΕΟΝ, Ίδρυμα Θεοχαράκη, Μουσείο Βορρέ, Harvard Graduate School of Education, μαθήματα ελληνικών πανεπιστημίων, Ανώτατη Σχολή Καλών Τεχνών, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, Μουσεία Ακρόπολης, Βεργίνας και περιφερειακά αρχαιολογικά μουσεία, Ελληνικό Κέντρο Κινηματογράφου, Ωδείο Αθηνών, Κρατική Σχολή Ορχηστρικής Τέχνης κ.ά.).
- 2.9** Παραδείγματα ηλεκτρονικής πλοήγησης στο περιεχόμενο έργων τέχνης.
- 2.10** Συνεντεύξεις από Έλληνες και ξένους στοχαστές, εκπροσώπους των εκπαιδευτικών αρχών, εκπαιδευτικούς και μαθητές.
- 2.11** Ειδική ενότητα με οδηγούς αυτομόρφωσης των μαθητών ανά ηλικιακή ομάδα, επάνω στην προσέγγιση των έργων τέχνης.
- 2.12** Φόρουμ διαλόγου: Επιδιώκεται διαλογική επικοινωνία με ομάδες εκπαιδευτικών, καλλιτεχνών, μαθητών και γονέων που μοιράζονται κοινούς προβληματισμούς, η οποία περιλαμβάνει:
- α. Ανοικτό διάλογο επάνω σε επιλεγμένα ζητήματα
 - β. Debates και webinars
 - γ. Συναντήσεις με στόχο τον από κοινού στοχασμό επάνω σε θέματα που ενδιαφέρουν το πρόγραμμα.

3. Πρόγραμμα Επιμόρφωσης και Υποστήριξη των Εκπαιδευτικών

Όπως έχει αναφερθεί στην **υποενότητα 3.2.3**, οι σπουδές και η επιμόρφωση που έχει λάβει οι εκπαιδευτικοί δεν καλύπτουν το ζήτημα της αξιοποίησης της τέχνης στο πλαίσιο της διδασκαλίας τους. Κρίνεται, λοιπόν,

απαραίτητο να τους προσφερθεί ένα Πρόγραμμα Επιμόρφωσης (ΠΕ), καθώς και συνεχής υποστήριξη.

Το ΠΕ αρχίζει να προσφέρεται σε *πilotική βάση* σε ορισμένες κατηγορίες εκπαιδευτικών και στη συνέχεια προσφέρεται στις άλλες κατηγορίες με κυλιόμενο τρόπο.

Το ΠΕ έχει διάρκεια 40 ωρών, που πραγματοποιούνται μέσα σε δέκα εβδομάδες, έχει διαδικτυακή μορφή και προτείνεται να παρακολουθείται προαιρετικά. Οι συμμετέχοντες μελετούν επιμορφωτικό υλικό ειδικά διαμορφωμένο με τη μεθοδολογία της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης (38 ώρες) και παρακολουθούν μία τηλεδιάσκεψη (2 ώρες).

Η επιμόρφωση των εκπαιδευτικών για την αξιοποίηση της τέχνης προτείνεται να είναι *συνεχιζόμενη*. Για παράδειγμα, σταδιακά νέες επιμορφωτικές δράσεις ποικίλης διάρκειας μπορεί να αφορούν στη χρήση καινοτόμων μεθόδων. Επιπλέον, μπορεί να αφορούν στη συμβολή της αισθητικής εμπειρίας στην ανάπτυξη κριτικής σκέψης επάνω σε στερεοτυπικές αντιλήψεις, στην περαιτέρω διδακτική προσέγγιση των χαρακτηριστικών των διαφόρων μορφών τέχνης, στην ανάλυση βιντεοσκοπημένων διδακτικών πρακτικών, στη δημιουργική χρήση των διαδραστικών πινάκων, στη μεθοδολογία μετεξέλιξης των σχολικών βιβλιοθηκών σε μαθησιακούς πολυχώρους, στον αναστοχασμό των συμμετεχόντων επάνω στα πεπραγμένα του Προγράμματος και στην από κοινού αναζήτηση βέλτιστων μελλοντικών πρακτικών. Μπορεί επίσης να πραγματοποιούνται *ad hoc* ημερίδες, webinars ή εργαστήρια με επιμορφωτές κορυφαίους διεθνείς και Έλληνες εμπειρογνώμονες και καλλιτέχνες. Τέλος, η αξιοποίηση της τέχνης μπορεί να αποτελεί σταδιακά, ένα από τα βασικά αντικείμενα της ενδοσχολικής επιμόρφωσης των εκπαιδευτικών.

Κίνητρα συμμετοχής

Κίνητρα για τη συμμετοχή των εκπαιδευτικών στις επιμορφωτικές δράσεις μπορεί να είναι η έμφαση που θα δοθεί από τις εκπαιδευτικές αρχές και το ΙΕΠ στην αξιοποίηση της τέχνης στο σχολείο, η ποιότητα της Εκπαιδευτικής Πλατφόρμας, καθώς και ανοικτές εκδηλώσεις στο τέλος κάθε σχολικής χρονιάς, σε επίπεδο σχολείου ή Δήμου, όπου παρουσιάζονται τα πεπραγμένα.

Συνεχιζόμενη υποστήριξη

Στους εκπαιδευτικούς παρέχεται συνεχής δυνατότητα συμβουλευτικής υποστήριξης για τη χρήση της τέχνης στη διδασκαλία μέσω της προαναφερθείσας ειδικής ενότητας της Πλατφόρμας. Η υποστήριξη μπορεί να αφορά στην προετοιμασία εφαρμογής νέων καινοτόμων μεθόδων,

στην αναζήτηση έργων τέχνης για τη στοχαστική προσέγγιση ειδικών θεμάτων, στη διοργάνωση εκπαιδευτικών επισκέψεων σε πολιτιστικούς οργανισμούς, στην αξιοποίηση της εμπειρίας των διεθνών οργανισμών, στη διοργάνωση συμπράξεων σε εθνικό και διεθνές επίπεδο κ.ά.

4. Νέα Εργαστήρια Δεξιοτήτων

Είδαμε ότι λίγα Εργαστήρια Δεξιοτήτων συμπεριλαμβάνουν με αποδοτικό τρόπο την αξιοποίηση έργων τέχνης (**υποενότητα 1.7.2**). Δεδομένου ότι ο σχεδιασμός ενός Εργαστηρίου δεν είναι χρονοβόρος, προτείνεται μέχρι τον Μάιο του 2025 να σχεδιαστούν ορισμένα νέα Εργαστήρια, τα οποία να λειτουργούν ως παραδείγματα της νέας μεθοδολογίας.

5. Εκπαιδευτικές Επισκέψεις

Η σχέση των μαθητών με τα έργα τέχνης είναι σκόπιμο να μην περιορίζεται στις δραστηριότητες που πραγματοποιούνται στις διδακτικές αίθουσες. Είναι ιδιαίτερα χρήσιμο να έρχονται σε επαφή με τις συλλογές έργων τέχνης που βρίσκονται σε πολιτιστικούς οργανισμούς της Ελλάδας και του εξωτερικού. Αυτούς τους οργανισμούς οι μαθητές μπορούν να τους επισκέπτονται διά ζώσης ή διαδικτυακά, αξιοποιώντας τον θεσμό των εκπαιδευτικών επισκέψεων, οι οποίες είναι υποχρεωτικό να πραγματοποιούνται στη διάρκεια κάθε σχολικού έτους. Αυτές οι «outdoor» πρακτικές χρειάζεται να είναι καλά σχεδιασμένες, και μετά την πραγματοποίησή τους να ακολουθούν αναστοχαστικές δραστηριότητες επάνω στο περιεχόμενο των έργων τέχνης και στη διασύνδεσή τους με τα διδασκόμενα θέματα.

Επιπλέον, μέσα από την εμπειρία των εκπαιδευτικών επισκέψεων και του Σεμιναρίου Επιμόρφωσης, οι εκπαιδευτικοί θα εξοικειωθούν σταδιακά να επιλέγουν έργα τέχνης όχι μόνο μέσα από ένα αρχείο, αλλά και από το πεδίο των πολιτιστικών οργανισμών. Η Εκπαιδευτική Πλατφόρμα, όπως προαναφέρθηκε, μπορεί να προσφέρει σχετικές πληροφορίες και οδηγίες για τη διοργάνωση των εκπαιδευτικών επισκέψεων.

6. Δημιουργία Δικτύου «Η Τέχνη στο Σχολείο»

Οι εκπαιδευτικοί, οι καλλιτέχνες, και οι απόφοιτοι των σχολείων που συμμετείχαν στο πρόγραμμα «Η Τέχνη στο Σχολείο» δημιουργούν ένα ομώνυμο Δίκτυο, το οποίο, μέσω της Πλατφόρμας, των συνδιασκέψεων και των άλλων δράσεων, προωθεί την επικοινωνία, την ανταλλαγή εμπειριών και την αλληλοϋποστήριξη των μελών του.

Στρατηγική προοπτική

Στην πορεία του χρόνου, αναπτύσσονται περαιτέρω δράσεις που αποσκοπούν να αποτελέσει η αξιοποίηση των έργων τέχνης οργανικό στοιχείο της εκπαιδευτικής ζωής. Ενδεικτικές δράσεις προς αυτή την κατεύθυνση είναι οι εξής:

1. **Διαρκής εμπλουτισμός της εκπαιδευτικής πλατφόρμας** με σχέδια διδακτικών εφαρμογών, καλές πρακτικές από το διεθνές και εγχώριο πεδίο, «Ανοικτή Βιβλιοθήκη» που φιλοξενεί θεμελιώδη κείμενα και νεότερες μελέτες για τη μαθησιακή αξιοποίηση της τέχνης, φόρουμ ενημέρωσης και διαλόγου για τους μαθητές, τους γονείς και το ευρύ κοινό. Ειδικά για τους γονείς, συζητούνται ιδέες και πρακτικές για το πώς να υποστηρίζουν τα παιδιά τους που συμμετέχουν στο πρόγραμμα και πώς ενδεχομένως να προσεγγίζουν την τέχνη, μαζί με τα παιδιά, στο πλαίσιο της οικογενειακής ζωής.
2. **Συνεχιζόμενη υποστήριξη των εκπαιδευτικών με εργαστήρια, συμβουλευτική, παραδείγματα εφαρμογής.**
3. **Ανάπτυξη ερευνών**, που σχετίζονται με τους στόχους του προγράμματος (πρόσκληση για κατάθεση ερευνητικών προτάσεων, ψηφιοποίηση ερευνητικών έργων σε μορφή βιβλίου κ.ά.).
4. **Καθιέρωση του θεσμού της ετήσιας συνδιάσκεψης**, που απευθύνεται σε όσους δραστηριοποιούνται στο πεδίο της σχέσης της εκπαίδευσης με την τέχνη.
5. **Συνεργασία με ελληνικά πανεπιστήμια.** Πραγματοποιείται διαβούλευση με την πανεπιστημιακή κοινότητα προκειμένου η μεθοδολογία της αξιοποίησης της τέχνης να συμπεριληφθεί στα προγράμματα των παιδαγωγικών σπουδών, έτσι ώστε οι μελλοντικοί εκπαιδευτικοί να είναι ενήμεροι.
6. **Συνεργασία με την καλλιτεχνική κοινότητα.** Διευρύνεται η συνεργασία με καλλιτεχνικούς φορείς και καλλιτέχνες προκειμένου οι ιδέες και το έργο τους να εμπλουτίζουν το περιεχόμενο και τις δράσεις του προγράμματος.
7. **Διεύρυνση των διεθνών συνεργασιών** με εκπαιδευτικές επισκέψεις και αμοιβαίες ανταλλαγές εμπειριών και πρακτικών.

Μέσα από αυτές τις δράσεις, οι μαθητές, οι εκπαιδευτικοί, οι γονείς, και ευρύτερα η κοινή γνώμη ευαισθητοποιούνται ως προς τη σημασία που έχει η τέχνη για την ανάπτυξη πολλαπλών δεξιοτήτων, την καλλιέργεια της προσωπικότητας, τη συναισθηματική έκφραση, και τη διαμόρφωση μιας κοινωνίας περισσότερο ανοικτής, περιεκτικής και κριτικά σκεπτόμενης.

Η πραγματοποίηση των στόχων του προγράμματος στην πλήρη έκτασή της σηματοδοτεί μια εκπαιδευτική μεταρρύθμιση, η οποία μπορεί να εμπλουτίσει το σχολικό σύστημα με νέες δυνατότητες και να καταστήσει το «ελληνικό παράδειγμα» διεθνή εστία αναφοράς.

Η ΤΕΧΝΗ ΣΤΟ ΣΧΟΛΕΙΟ

Δεκέμβριος 2024

Επίλογος

Η αξιοποίηση έργων τέχνης στο πλαίσιο της σχολικής διδασκαλίας αποτελεί μια πρακτική, η σημασία της οποίας θεωρείται από μείζονες στοχαστές και ερευνητές καταλυτική, και εφαρμόζεται σε εκπαιδευτικά συστήματα αρκετών κρατών, καθώς και από σημαντικούς πολιτιστικούς και εκπαιδευτικούς οργανισμούς.

Στη χώρα μας η επαφή των μαθητών με έργα τέχνης στο πλαίσιο της καθημερινής διδασκαλίας μπορεί να θεωρηθεί επιβεβλημένη, αν ληφθεί υπόψη ότι τα καλλιτεχνικά μαθήματα διδάσκονται μόνο 1 ή 2 ώρες την εβδομάδα στα Δημοτικά και στα Γυμνάσια, ενώ τα Μουσικά και Καλλιτεχνικά Σχολεία δεν υπερβαίνουν το 5% των σχολικών μονάδων.

Παρόλα αυτά, αν και έχουν εντοπιστεί σποραδικές καλές πρακτικές, η διδακτική αξιοποίηση της τέχνης δεν έχει ενσωματωθεί λειτουργικά στο σχολικό σύστημα. Η πεπατημένη που διαμορφώθηκε στις δύο προηγούμενες δεκαετίες και εξακολουθεί να ισχύει, έχει δύο όψεις. Η πρώτη είναι ότι η σημασία της αξιοποίησης των έργων τέχνης αναγνωρίζεται σε επίπεδο ρητορικής, και αποτυπώνεται στα θεσμικά κείμενα του σχολικού συστήματος (Προγράμματα Σπουδών, Οδηγοί Εκπαιδευτικών, Οδηγίες προς τους συγγραφείς των νέων σχολικών βιβλίων). Η δεύτερη όψη είναι αντιφατική ως προς την πρώτη. Η αντίφαση έγκειται στο ότι, αφενός, οι θετικές διατυπώσεις των θεσμικών κειμένων αποδυναμώνονται, γιατί δεν συνοδεύονται από έμπρακτα παραδείγματα εφαρμογής και, αφετέρου, στο πλαίσιο της διδακτικής πράξης υπάρχουν ελάχιστες δυνατότητες για στοχαστική επεξεργασία των έργων τέχνης. Συγκεκριμένα, η διερεύνηση που πραγματοποιήσαμε έδειξε ότι τα σχολικά βιβλία και τα Εργαστήρια Δεξιότητων διέπονται από κοινά προβληματικά χαρακτηριστικά:

α) Αν και οι αναφορές σε έργα τέχνης είναι αρκετές, δεν συνοδεύονται από δραστηριότητες που θα μπορούσαν να υποκινήσουν τους εκπαιδευτικούς να αφιερώσουν χρόνο και μέλημα για την επαφή των μαθητών τους με την τέχνη.

β) Ακόμα και αν υπάρχουν υποκινητικές δραστηριότητες, συχνά δεν είναι εφικτό να εφαρμοστούν λόγω έλλειψης διδακτικού χρόνου ή δυσκολιών πρόσβασης στα έργα τέχνης.

γ) Ελάχιστα έργα προσεγγίζονται με επαρκή μεθοδολογία επεξεργασίας του περιεχομένου τους.

δ) Είναι ακόμα λιγότερες οι περιπτώσεις όπου συντελείται διασύνδεση του περιεχομένου των έργων τέχνης με τα διδασκόμενα θέματα.

Ταυτόχρονα, οι εκπαιδευτικοί, αν και έχουν θετική στάση ως προς τη διδακτική αξιοποίηση των έργων τέχνης, δεν έχουν εκπαιδευτεί ή επιμορφωθεί

για αυτό τον σκοπό, με αποτέλεσμα να δυσκολεύονται στη χρησιμοποίηση της ενδεδειγμένης μεθοδολογίας. Επίσης, σε ό,τι αφορά στα μέσα υποστήριξης της διδακτικής χρήσης έργων τέχνης, αν και πραγματοποιείται ένα σημαντικό βήμα με τη μαζική εγκατάσταση διαδραστικών πινάκων στα σχολεία, υπάρχουν αρκετές εκκρεμότητες σε ό,τι αφορά στην ενίσχυση της τεχνολογικής υποδομής και των σχολικών βιβλιοθηκών.

Παρόλα αυτά, η θετική διάθεση των εκπαιδευτικών αρχών και των ίδιων των εκπαιδευτικών αναφορικά με τη διδακτική χρήση της τέχνης, καθώς και η σχετική τεχνογνωσία που έχει αναπτυχθεί στο διεθνές πεδίο και στη χώρα μας, διαμορφώνουν προϋποθέσεις για να πραγματοποιηθεί μια ζωτικής υφής μεταρρύθμιση, που θα δώσει τη δυνατότητα να αναπτύξουν οι μαθητές δημιουργικότητα, εμπνευσμένη δράση και δεξιότητες μέσα από τη σχέση τους με την τέχνη. Σημεία-κλειδιά για την επιτυχή έκβαση του εγχειρήματος είναι η δημιουργία τράπεζας διδακτικών εφαρμογών χρήσης της τέχνης, η διαμόρφωση υποστηρικτικής εκπαιδευτικής πλατφόρμας, η επιμόρφωση των εκπαιδευτικών, η αξιοποίηση της διεθνούς και εγχώριας εμπειρίας, και η δημιουργία Δικτύου μεταξύ των εκπαιδευτικών, των καλλιτεχνών και των αποφοίτων του εκπαιδευτικού συστήματος που αντιλαμβάνονται την αισθητική εμπειρία ως συστατικό στοιχείο της σχολικής ζωής.

Βιβλιογραφία και ηλεκτρονικές πηγές

Ελληνόγλωσσση

Illeris, K. (2016). *Ο τρόπος που μαθαίνουμε*. Μεταίχμιο.

Ζαφειρόπουλος, Κ. (2005). *Πώς γίνεται μια επιστημονική εργασία; Επιστημονική έρευνα και συγγραφή εργασιών*. Κριτική.

ΙΕΠ (2022). *Αποτελέσματα αποτίμησης της εφαρμογής των Εργαστηρίων Δεξιοτήτων για το σχολικό έτος 2021-2022*. ΙΕΠ, Μονάδα Εργαστηρίων Δεξιοτήτων και Αειφορίας.

ΙΕΠ (2023). *Πρόσκληση πολλαπλού βιβλίου*. Αρ. Πρωτοκόλλου 46978/ΓΔ4/25-04-2023.

Καραγεώργος, Δ. Λ. (2002). *Μεθοδολογία έρευνας στις Επιστήμες της Αγωγής*. Σαββάλας.

Κόκκος, Α. και Συνεργάτες (2011). *Εκπαίδευση μέσα από τις Τέχνες*. Μεταίχμιο.

Κόκκος, Α. (2017). *Εκπαίδευση και Χειραφέτηση*. Επιστημονική Ένωση Εκπαίδευσης Ενηλίκων.

Κόκκος, Α., & Χρήστου, Μ. (2018). *Αποτελέσματα Εφαρμογής της μεθόδου «Μετασχηματίζουσα Μάθηση μέσα από την Αισθητική Εμπειρία»*. *Εκπαίδευση Ενηλίκων*, 41, 3-13.

Κυριαζή, Ν. (2011). *Θεωρία και έρευνα στην Κοινωνιολογία*. *Κριτική επισκόπηση των μεθόδων και των τεχνικών*. Πεδίο.

Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων & ΙΕΠ (2020). *Εργαστήρια Δεξιοτήτων: Πρόσκληση υποβολής εκπαιδευτικών προγραμμάτων ή/και εκπαιδευτικού υλικού*.

Φώτη, Π., & Ρέλλια, Μ. (2020). *STREAM και Εκπαιδευτική Ρομποτική*. Εκδόσεις Γρηγόρη.

Χρήστου, Μ. (2020). Αποτίμηση της εφαρμογής της μεθόδου «Μετασχηματίζουσα μάθηση μέσα από την αισθητική εμπειρία» στην Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση [Αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή]. Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο.

Παπαδοπούλου, Μ. (2024). *Εκπαίδευση και Αισθητική εμπειρία: Κριτήρια επιλογής έργων τέχνης για την ενδυνάμωση του κριτικού στοχασμού* [Διδακτορική διατριβή, υπό δημοσίευση].

Ξενόγλωσση

Anderson, T., & Milbrandt, M. (2005). *Art for Life: Authentic Instruction in Art*. McGraw-Hill Higher Education.

Bourdieu, P. (1984). *The distinction*. Routledge and Kegan Paul.

Bourdieu, P., & Darbel, A. (1991) *The Love of Art: European Art Museums and their Public*. Polity Press.

Boyd, B. (2009). *On the Origin of Stories: Evolution, Cognition and Fiction*. Harvard University Press.

Broudy, H. (1987). *The role of imaginery in learning*. The Getty Centre for Education in the Arts.

Dewey, J. (1980). *Art as Experience*. Milton, Balch & Company.

Efland, A. (2002). *Art and Cognition: Integrating the Visual Arts in the Curriculum*. Teachers College, Columbia University.

European Commission, European Education and Culture Executive Agency, Eurydice (2009). *Arts and cultural education at school in Europe*. Publications Office. Διαθέσιμο στο: <https://data.europa.eu/doi/10.2797/28436>.

Fowler, C. (1996). *Strong Arts, Strong Schools: The Promising Potential and Shortsighted Disregard of the Arts in American Schooling*. Oxford University Press.

Gardner, H. (1990). *Art Education and Human Development*. The Getty Education Institute for Arts.

Gardner, H. (1999). *The disciplined mind*. Simon & Schuster.

Greene, M. (2000). *Releasing the Imagination*. Jossey-Bass.

Karpati, A. (2023). *Arts-Based Interventions and Social Change in Europe*. Routledge. Διαθέσιμο στο: <https://www.routledge.com/Arts-Based-Interventions-and-Social-Change-in-Europe/Karpati/p/book/9781032441511>.

Kokkos, A. (2021). *Exploring Art for Perspective Transformation*. Brill/Sense.

Olsen, I. (1999). *The Arts and Critical Thinking in American Education*. Bergin & Garvey.

Perkins, D. (1994). *The Intelligent Eye*. Harvard Graduate School of Education.

Perkins, D. (2009). *Making learning whole*. Jossey-Bass.

Perkins, D. (2014). *Future wise: Education our children for a changing world*. Jossey-Bass.

Raikou, A. (2019). Investigating the reflective opportunities of aesthetic experience in education. *Educational Journal of the University of Patras, UNESCO Chair*, 6(2), 105-113.

Stevenson, L. & Crowell, S. (2021). *Powerful Arts Education Practice*. Hewlett Foundation. Διαθέσιμο στο: <https://hewlett.org/wp-content/uploads/2021/11/Powerful-Arts-Education-Practice-Report.pdf>.

Thorne, S. (2017). *School: A Recent History of Self-Organized Art Education*. Sternberg Press. Διαθέσιμο στο: <https://www.sternberg-press.com/product/school-a-recent-history-of-self-organized-art-education/>.

Wandera, D. B. (2016). Teaching poetry through collaborative art: An analysis of multimodal ensembles for transformative learning. *Journal of Transformative Education*, 14(4), 305-326. Διαθέσιμο στο: <https://doi.org/10.1177/1541344616650749>.

Ηλεκτρονικές πηγές

Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο (2015). *Εναλλακτικό Διδακτικό Υλικό (ΕΔΥ)*. Αδημοσίευτο Υλικό.

Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και Συμβούλιο (2006). *Ευρωπαϊκό Πλαίσιο Αναφοράς για τις Βασικές Ικανότητες*. Προσβάσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32006H0962>

Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής (ΙΕΠ): <https://iep.edu.gr/el/>

Νέα Προγράμματα Σπουδών και Οδηγοί Εκπαιδευτικού Νηπιαγωγείου, Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης, προσβάσιμα στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <https://iep.edu.gr/el/nea-programmata-spoudon-arxiki-selida>

Βιβλία Μαθητή, Τετράδια Εργασιών, Ανθολόγια, Βιβλία Εκπαιδευτικού Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης, Βιβλίο Γλωσσικών Ασκήσεων, Θεματικοί Κύκλοι, Φάκελος Υλικού: «Εμείς και οι άλλοι...», προσβάσιμα στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <https://ebooks.edu.gr/>

Οδηγίες προς τους συγγραφείς των νέων σχολικών εγχειριδίων, προσβάσιμες στην ηλεκτρονική διεύθυνση: https://iep.edu.gr/images/IEP/GENERAL/Anakoinoiseis/2023/2023_04_25-%CE%A0%CF%81%CE%BF%CC%81%CF%83%CE%BA%CE%BB%CE%B7%CF%83%CE%B7_%CE%A0%CE%BF%CE%BB%CE%BB%CE%B1%CF%80%CE%BB%CE%BF%CF%85%CC%81_B%CE%B9%CE%B2%CE%BB%CE%B9%CC%81%CE%BF%CF%85.pdf

Πηγές που αφορούν στα Μουσικά και Καλλιτεχνικά Σχολεία:

- Εξετάσεις στα Καλλιτεχνικά Σχολεία: <https://www.minedu.gov.gr/kallitexnika-m/exetaseiskallitexnika-m>
- Πίνακας Μουσικών Σχολείων: <https://www.minedu.gov.gr/mousika-sxoleia/pinakas-sxoleiwn-ms>
- Ωρολόγιο πρόγραμμα των μαθημάτων των Α΄, Β΄ και Γ΄ τάξεων Μουσικού Γυμνασίου και των Α΄, Β΄ και Γ΄ τάξεων Γενικού Μουσικού Λυκείου: <https://www.art-school.gr/content/uploads/2020/11/2020-%CE%A9%CE%A1%CE%9F%CE%9B%CE%9F%CE%93%CE%99%CE%9F-%CE%A0%CE%A1%CE%9F%CE%93%CE%A1%CE%91%CE%9C%CE%9C%CE%91-%CE%9A%CE%91%CE%9B%CE%9B%CE%99%CE%A4%CE%95%CE%A7%CE%9D%CE%99%CE%9A%CE%A9%CE%9D-%CE%A3%CE%A7%CE%9F%CE%9B%CE%95%CE%99%CE%A9%CE%9D.pdf>

Παράρτημα 1: Παραδείγματα καλών πρακτικών

Α. Πρακτικές πολιτιστικών και εκπαιδευτικών οργανισμών

Η συζήτηση για την εκπαιδευτική αξιοποίηση των έργων τέχνης φαίνεται τα τελευταία χρόνια να εντείνεται ολοένα και περισσότερο. Ήδη η μετάβαση από το εκπαιδευτικό μοντέλο STEM στο STEAM (Science – Technology – Engineering – Art – Mathematics) για να συμπεριληφθούν και οι τέχνες, αναδεικνύει τη σημασία που δίνεται προς αυτή την κατεύθυνση. Πρόκειται για μία ολιστική προσέγγιση μάθησης που στοχεύει στην ανάπτυξη της υπολογιστικής σκέψης, της δημιουργικότητας και της φαντασίας των μαθητών με χρήση δραστηριοτήτων που, μεταξύ άλλων, εμπλέκουν τη στοχαστική επεξεργασία των έργων τέχνης (Φώτη & Ρέλλια, 2020).

Στην παρούσα ενότητα θα επιχειρήσουμε να αποτυπώσουμε ενδεικτικές καλές πρακτικές πολιτιστικών και εκπαιδευτικών οργανισμών που αξιοποιούν τη στοχαστική προσέγγιση έργων τέχνης. Πρώτα θα εξετάσουμε τις διεθνείς πρακτικές και στη συνέχεια θα αναφερθούμε στην ελληνική εμπειρία.

Διεθνείς πρακτικές

Το Μουσείο Μοντέρνας Τέχνης της Νέας Υόρκης (MoMA) προσφέρει εργαστήρια και διαδικτυακές πηγές με εργαλεία και συμβουλές που μπορούν να βοηθήσουν στην προσεκτική παρατήρηση έργων τέχνης και συνακόλουθα στην ανάπτυξη κριτικής σκέψης. Τα προγράμματα απευθύνονται είτε σε μαθητές όλων των ηλικιών είτε σε εκπαιδευτικούς όλων των βαθμίδων, σε θέματα που μπορούν εν δυνάμει να συσχετιστούν με το αναλυτικό πρόγραμμα του σχολείου. Ενδεικτικά, αναφέρουμε το πρόγραμμα «Mondays with MoMA», όπου κάθε εβδομάδα προσφέρονται προγράμματα για μαθητές της Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης.

Εκκινώντας από ένα έκθεμα ως ερέθισμα (πίνακα, γλυπτό, κολάζ, λογοτεχνικό κείμενο, ταινία κ.ά.) ακολουθούνται συγκεκριμένα βήματα παρατήρησης του έργου, εύρεσης πληροφοριών σχετικά με αυτό, καθώς και πρωτότυπης καλλιτεχνικής δημιουργίας. Επιπλέον, τα έργα τέχνης συνδέονται με τρεις θεματικούς άξονες: τέχνη και μαθηματικά, τέχνη και

κοινωνικο-συναισθηματική μάθηση, διερεύνηση διεργασιών και ιδεών μέσα από την τέχνη. Για παράδειγμα, στον θεματικό άξονα «τέχνη και μαθηματικά» προτείνεται ένας πίνακας της Sophie Taeuber-Arp και τα ακόλουθα πέντε βήματα: α) «κοίτα προσεκτικά» (με ερωτήσεις ενίσχυσης της παρατήρησης), β) «μάθε περισσότερα» (με πληροφορίες για το έργο και την εικαστικό), γ) «κοίτα ξανά» κάνοντας σύνδεση με έννοιες τη μαθηματικής επιστήμης (με ερωτήσεις-εναύσματα, διαφορετικές για κάθε βαθμίδα εκπαίδευσης), δ) «δημιούργησε» (με προτεινόμενες δραστηριότητες, υλικά και οδηγίες) και ε) «μοιράσου» (το έργο σου με τους άλλους).¹⁹

Το Μουσείο Guggenheim έχει αναπτύξει το πρόγραμμα «Learning Through Art» (LTA), με το οποίο έμπειροι δάσκαλοι τέχνης επισκέπτονται τα δημόσια σχολεία της Νέας Υόρκης και εκεί συνεργάζονται με τους διδάσκοντες, για να αναπτύξουν προγράμματα που ενσωματώνουν την τέχνη στο αναλυτικό πρόγραμμα. Το πρόγραμμα διαρκεί 20 εβδομάδες κατά τις οποίες οι εκπαιδευόμενοι εξετάζουν, συζητούν και δημιουργούν έργα τέχνης, προκειμένου να αναπτύσσεται η κριτική επεξεργασία τόσο των έργων, όσο και των θεμάτων του αναλυτικού προγράμματος. Στο τέλος του προγράμματος, επιλεγμένα έργα των μαθητών παρουσιάζονται στην ετήσια έκθεση του μουσείου «A Year with Children». Για παράδειγμα, για το θέμα «ανθρώπινο σώμα» προτείνεται για παρατήρηση το βιβλίο αναφοράς του Βρετανού ανατόμου και χειρουργού Χένρι Γκρέι «Gray's Anatomy of the Human Body» (1858), μέσα από ερωτήσεις αρχικά παρατήρησης και ύστερα ανάλυσης του έργου. Στη συνέχεια προτείνονται ερωτήσεις για τη διερεύνηση του θέματος. Η τελευταία δραστηριότητα μπορεί να περιλαμβάνει προσεγγίσεις του θέματος από άλλες οπτικές, πιθανή νέα διερεύνηση με έναυσμα άλλα έργα τέχνης ή δημιουργία καλλιτεχνημάτων με το ίδιο θέμα. Επιπλέον, δίνονται πληροφορίες για το έργο καθώς και για το θέμα με το οποίο αυτό σχετίζεται.²⁰

Ένα από τα πιο ευρέως αξιοποιούμενα εκπαιδευτικά προγράμματα διεθνώς είναι το Project Zero (PZ) του Harvard Graduate School of Education. Εδώ και σχεδόν πενήντα χρόνια το PZ ερευνά πώς μπορούν να αναπτυχθούν γνωστικές δεξιότητες σε εκπαιδευόμενους όλων των ηλικιών μέσα από την επεξεργασία έργων τέχνης. Παρέχει ανοικτή πρόσβαση σε πηγές και διοργανώνει δράσεις, ενώ στην τρέχουσα περίοδο λειτουργούν υπό την αιγίδα του σχεδόν τριάντα διαφορετικά προγράμματα, που σχετίζονται με την αξιοποίηση της τέχνης και της αισθητικής εμπειρίας.

Τα πιο γνωστά προγράμματα του PZ είναι τα Visible Thinking και Artful Thinking, τα οποία βοηθούν τους εκπαιδευτικούς να αξιοποιούν την τέχνη

¹⁹ Για περισσότερες πληροφορίες, βλ. τον παρακάτω σύνδεσμο: <https://www.moma.org/teaching/>.

²⁰ Για περισσότερες πληροφορίες βλ. τον παρακάτω σύνδεσμο: <https://www.guggenheim.org/learning-through-art/curriculum>.

με τρόπους που ενδυναμώνουν τις δεξιότητες του νου των μαθητών μέσα από τη λειτουργική σύνδεση των έργων τέχνης με τα εθνικά προγράμματα σπουδών. Η «παλέτα» του Artful Thinking περιλαμβάνει την καλλιέργεια έξι προδιαθέσεων σκέψης (σύγκριση και σύνδεση, διερεύνηση οπτικών, ανακάλυψη πολυπλοκότητας, παρατήρηση και περιγραφή, ερώτηση και διερεύνηση, επιχειρηματολογία), οι οποίες ενισχύουν τις διανοητικές συμπεριφορές των μαθητών. Αυτές αναπτύσσονται μέσα από «ρουτίνες σκέψης», δηλαδή μικρής διάρκειας στρατηγικές στην τάξη και εύκολες να τις μάθει ο εκπαιδευόμενος.

Για παράδειγμα, η ρουτίνα σκέψης «Connect/Extend/Challenge», παρουσιάζει ένα έργο τέχνης και θέτει ερωτήσεις σχετικά με: α) το πώς το έργο συνδέεται με κάτι που γνωρίζουν οι εκπαιδευόμενοι, β) ποιες νέες ιδέες δημιουργούνται, που επεκτείνουν τη σκέψη σε καινούριες κατευθύνσεις και γ) ποια στοιχεία δημιουργούν πρόκληση ή προβληματισμό. Η «ρουτίνα» αυτή μπορεί να βοηθήσει τους εκπαιδευόμενους να συνδέσουν την πρότερη γνώση με τη νέα, καθώς και να ενισχύσει την προσωπική τους συσχέτιση με το έργο τέχνης και το εξεταζόμενο θέμα. Μπορεί να αξιοποιηθεί μετά από μια νέα εμπειρία ή νέα γνώση που εισάγεται από το αναλυτικό πρόγραμμα και μπορεί να εφαρμοστεί κατά τη διάρκεια του μαθήματος ή μετά την ολοκλήρωση μιας διδακτικής ενότητας.²¹ Πληροφορίες για τις προσεγγίσεις των Visible Thinking και Artful Thinking παρουσιάζονται στην πλατφόρμα του Ινστιτούτου Εκπαιδευτικής Πολιτικής (ΙΕΠ), στο πλαίσιο του προγράμματος «Επιμορφωτικό-υποστηρικτικό υλικό, Πράξη: Επιμορφωση των εκπαιδευτικών στις δεξιότητες μέσω εργαστηρίων».²²

Πρακτικές στον ελλαδικό χώρο

Εκτός όμως από τις καλές πρακτικές που καταγράφονται σε διεθνές επίπεδο, υπάρχουν και αξιοσημείωτες προσπάθειες που εντοπίζονται στο εθνικό επίπεδο.

Το πρόγραμμα «Μελίνα» πραγματοποιήθηκε στη δεκαετία του 1990 και στόχευε στην ανάπτυξη δεξιοτήτων καλλιτεχνικής έκφρασης και στην καλλιέργεια πολιτιστικής συνείδησης. Βασική αρχή του προγράμματος ήταν ότι η αισθητική αγωγή πρέπει να αναπτυχθεί σε όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσης μέσα από την ενασχόληση με την τέχνη και τη δημιουργική επαφή των μαθητών με χώρους πολιτισμικού ενδιαφέροντος. Το πρόγραμμα προσέφερε ενδιαφέρουσες εμπειρίες στους εκπαιδευτικούς και παρήγαγε αξιόλογο εκπαιδευτικό υλικό.

²¹ Για περισσότερες πληροφορίες βλ. τον παρακάτω σύνδεσμο: <https://pz.harvard.edu/projects/artful-thinking>.

²² Για περισσότερες πληροφορίες βλ. τον παρακάτω σύνδεσμο: <https://users.sch.gr/hgoutsos/files/dejiotites/4-4a.pdf>.

Ο Οργανισμός Πολιτισμού και Ανάπτυξης ΝΕΟΝ εδώ και μία δεκαετία επιδιώκει να αναδείξει τον πολιτισμό ως βασικό μοχλό προόδου και ανάπτυξης, υλοποιώντας σχετικά εκπαιδευτικά προγράμματα και δράσεις. Στο πλαίσιο αυτό, υλοποιήθηκε ένα εκπαιδευτικό πρόγραμμα για εκπαιδευτικούς, ως αποτέλεσμα της συνεργασίας του ΝΕΟΝ, του ΙΒΕΠΕ-ΣΕΒ, και της Επιστημονικής Ένωσης Εκπαίδευσης Ενηλίκων. Σκοπός ήταν να αξιοποιηθεί η τέχνη ως εργαλείο εκπαίδευσης με στόχο την ανάπτυξη της δημιουργικότητας, της καινοτομίας και της κριτικής σκέψης. Συγκεκριμένα, επιμορφώθηκαν 1.200 εκπαιδευτικοί από όλη τη χώρα με την αξιοποίηση της μεθόδου «Εκπαίδευση μέσα από την Τέχνη» (Kokkos, 2021), ώστε στη συνέχεια να εφαρμόσουν τον καινοτόμο αυτό τρόπο διδασκαλίας στους εκπαιδευτικούς χώρους.²³

Το υπουργείο Παιδείας, Θρησκευμάτων και Αθλητισμού υλοποίησε στην περίοδο 2010-2011 το Μείζον Πρόγραμμα Επιμόρφωσης Εκπαιδευτικών στο οποίο συμμετείχαν 8.000 εκπαιδευτικοί της Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης. Σημαντικό μέρος του προγράμματος αφορούσε στους τρόπους αξιοποίησης, στο πλαίσιο της διδασκαλίας, έργων λογοτεχνίας, θεάτρου, εικαστικών τεχνών, μουσικής και κινηματογράφου.²⁴

Εξάλλου, το Πανεπιστήμιο των Πολιτών του Δήμου Λαρισαίων, σε συνεργασία με την Επιστημονική Ένωση Εκπαίδευσης Ενηλίκων, οργάνωσε το 2020-2021 ένα επιμορφωτικό πρόγραμμα με τίτλο «Η Τέχνη στην Εκπαίδευση» για 300 εκπαιδευτικούς Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης και εκπαιδευτές ενηλίκων της Λάρισας. Στόχος ήταν η ανάπτυξη της δημιουργικότητας, της κριτικής σκέψης και της καινοτομίας των εκπαιδευομένων μέσα από την επαφή τους με εικαστικά, κινηματογραφικά, λογοτεχνικά και άλλα έργα τέχνης, με έμφαση στα εκθέματα της τοπικής ιστορίας και του θεσσαλικού πολιτισμού.²⁵

Επιπλέον, θα πρέπει να επισημάνουμε ότι στη χώρα μας ορισμένες πινακοθήκες παρέχουν δράσεις που συχνά συνδυάζουν την παρατήρηση με τη δημιουργία τέχνης σε ομάδες. Ενδεικτικά, αναφέρουμε το παράδειγμα της Εθνικής Πινακοθήκης, όπου λαμβάνει χώρα το εκπαιδευτικό πρόγραμμα «Μαγικό Ραβδάκι» για παιδιά νηπιακής ηλικίας.²⁶ Το Ίδρυμα Β. & Μ. Θεοχαράκη προσφέρει προγράμματα για μαθητές όλων των εκπαιδευτικών βαθμίδων, όπως για παράδειγμα το πρόγραμμα «Γιάννης Γαϊτης, διαδρομές τέχνης», όπου, με αφορμή ένα έργο του καλλιτέχνη,

²³ Για περισσότερες πληροφορίες βλ. τον παρακάτω σύνδεσμο: <https://ivepe.gr/el/component/content/article/145-csr/418-neon>.

²⁴ Για περισσότερες πληροφορίες βλ. τον παρακάτω σύνδεσμο: https://www.edivea.org/uploads/4/1/3/8/41385385/kefalaia_politistikon_a_b.pdf.

²⁵ Για περισσότερες πληροφορίες βλ. τον παρακάτω σύνδεσμο: <https://learninglarissa2016.wordpress.com/texni-ekpaideysi-2018/>.

²⁶ Για περισσότερες πληροφορίες βλ. τον παρακάτω σύνδεσμο: <https://www.nationalgallery.gr/mathisi/episepsi-me-oikogeneia-magiko-ravdaki/>.

οι μαθητές έχουν την ευκαιρία να στοχαστούν και να δημιουργήσουν. Στο πλαίσιο αυτό, αξιοποιούνται διάφορες μορφές τέχνης με στόχο τη δημιουργική εμπλοκή των παιδιών (μουσική, εικαστικά, θέατρο), χωρίς ωστόσο να γίνεται σύνδεση με το αναλυτικό πρόγραμμα του σχολείου.²⁷

Οι σχετικές καλές πρακτικές ασφαλώς δεν περιορίζονται σε όσα παρουσιάστηκαν στην παρούσα ενότητα, αφού η αναφορά είναι ενδεικτική. Ωστόσο, επιχειρήθηκε να αποτυπωθεί αδρομερώς η δράση των εκπαιδευτικών και πολιτιστικών οργανισμών σε ελληνικό και διεθνές επίπεδο.

B. Προγράμματα σπουδών άλλων χωρών

Η τέχνη στο φινλανδικό εκπαιδευτικό σύστημα

Στο φινλανδικό εκπαιδευτικό μοντέλο, η παρουσία των καλλιτεχνικών μαθημάτων έχει ιδιαίτερη βαρύτητα. Σε όλες τις τάξεις της εννιαετούς υποχρεωτικής εκπαίδευσης η μουσική, οι εικαστικές τέχνες και τα χειροτεχνικά καλλιτεχνικά μαθήματα διδάσκονται συνολικά 39 ώρες, όταν, για παράδειγμα, τα μαθηματικά διδάσκονται 32 ώρες. Ο περισσότερος χρόνος των καλλιτεχνικών μαθημάτων αφιερώνεται σε πρακτικές και βιωματικές δραστηριότητες, ωστόσο ορισμένες ώρες αφορούν στη στοχαστική προσέγγιση έργων τέχνης. Η τελευταία αυτή προσέγγιση συνετελείται, επίσης, στο πλαίσιο της διδασκαλίας ορισμένων άλλων μαθημάτων και ιδιαίτερα του γλωσσικού μαθήματος.

Ιδιαίτερη μνεία οφείλεται να γίνει στη μέθοδο VTS (Visible Thinking Strategies), την οποία αξιοποιούν πολλοί εκπαιδευτικοί διαφόρων μαθημάτων όλων των τάξεων. Σύμφωνα με αυτήν, οι μαθητές επισκέπτονται πολιτιστικούς οργανισμούς, επεξεργάζονται επιτόπου με συστηματικό τρόπο έργα τέχνης –κυρίως εικαστικά και μουσικά– και συνδέουν την παρατήρηση των έργων με θέματα που μελετούν στο πλαίσιο ενός μαθήματός τους. Όπως αναφέρει η πλατφόρμα αυτής της μεθόδου,²⁸ η συνδιαλλαγή των μαθητών με τα έργα τέχνης αναπτύσσει την παρατηρητικότητα τους, και τους εμπλέκει σε διεργασία κριτικής σκέψης και συγκριτικής τοποθέτησης αναφορικά με διαφορετικά πολιτισμικά περιβάλλοντα.

Η τέχνη στο γαλλικό εκπαιδευτικό σύστημα

Το υποχρεωτικό τμήμα του εκπαιδευτικού συστήματος της Γαλλίας αποτελείται από τρεις διδακτικούς κύκλους για τους μαθητές ηλικίας από 6 έως 16 ετών. Ειδικότερα, ο πρώτος κύκλος αφορά στις τρεις πρώτες του

²⁷ Για περισσότερες πληροφορίες βλ. τον παρακάτω σύνδεσμο: <https://thf.gr/el/programmata-gia-scholeia/>.

²⁸ Για περισσότερες πληροφορίες βλ. τον παρακάτω σύνδεσμο: <https://lemborgcloud.com/arts-for-critical-thinking/>.

Δημοτικού, ο δεύτερος κύκλος αφορά στις δύο τελευταίες τάξεις του Δημοτικού και στην Α΄ Γυμνασίου, ενώ ο τρίτος καλύπτει τις υπόλοιπες τάξεις του Γυμνασίου.²⁹

Ο πρώτος κύκλος περιλαμβάνει τρία μαθήματα που προσεγγίζουν τις τέχνες: τη «Γαλλική Γλώσσα», καθώς και δύο καλλιτεχνικά μαθήματα με τίτλους «Πλαστικές τέχνες» και «Μουσική παιδεία».³⁰ Στο μάθημα της Γαλλικής Γλώσσας, που διδάσκεται 10 ώρες την εβδομάδα, προσεγγίζονται ολόκληρα λογοτεχνικά έργα (από πέντε έως δέκα ανά έτος).³¹ Τα μαθήματα «Πλαστικές τέχνες» και «Μουσική παιδεία», που συγκαταλέγονται στο υποχρεωτικό πρόγραμμα διδασκαλίας, διδάσκονται 2 ώρες την εβδομάδα και αφορούν κυρίως στη δημιουργία αντίστοιχων καλλιτεχνημάτων.³²

Οι δύο επόμενοι κύκλοι περιλαμβάνουν 3 μαθήματα που προσεγγίζουν τις τέχνες και τιτλοφορούνται «Γαλλική γλώσσα», «Πλαστικές τέχνες» και «Μουσική παιδεία».³³ Το πρώτο μάθημα διδάσκεται 12 ώρες την εβδομάδα στις δύο τελευταίες τάξεις του Δημοτικού και 4-4,5 ώρες στις επόμενες τάξεις της υποχρεωτικής εκπαίδευσης.³⁴ Περιλαμβάνει τέσσερις αλληλένδετες ενότητες, από τις οποίες η τελευταία επιδιώκει την προσέγγιση της λογοτεχνίας και την καλλιέργεια της καλλιτεχνικής ικανότητας των μαθητών, χωρίς όμως να αναφέρεται η αξιοποίηση κάποιας συγκεκριμένης μεθοδολογικής προσέγγισης των έργων τέχνης. Η διδασκαλία της λογοτεχνίας αφορά κυρίως στην αξιοποίηση ολόκληρων λογοτεχνικών έργων.³⁵ Τα μαθήματα «Πλαστικές τέχνες» και «Μουσική παιδεία» διδάσκονται 2 ώρες κάθε εβδομάδα και προεκτείνουν τους στόχους των αντίστοιχων μαθημάτων του δεύτερου κύκλου, χωρίς και πάλι κάποια αναφορά μεθοδολογικής προσέγγισης που καλλιεργεί τη στοχαστική σκέψη.³⁶ Τέλος, μια διδακτική ενότητα, η «Ιστορία της τέχνης», είναι ενσωματωμένη στο πλαίσιο της διδασκαλίας άλλων μαθημάτων, λ.χ. των εικαστικών τεχνών, της μουσικής εκπαίδευσης και των γαλλικών. Η συγκεκριμένη διδακτική ενότητα αξιοποιεί μια γενική μεθοδολογία προσέγγισης όλων των μορφών τέχνης χωρίς να εστιάζει σε καθεμία ξεχωριστά.³⁷

Αξίζει επίσης να αναφερθεί η ισχυρή παρουσία της τέχνης του κινηματογράφου στο σχολικό σύστημα.³⁸ Αρχίζοντας από τις τρεις πρώτες τάξεις του Δημοτικού, και πολύ πιο συχνά στις επόμενες τάξεις του Δημοτικού

²⁹ Για περισσότερες πληροφορίες βλ. τον παρακάτω σύνδεσμο: <https://www.education.gouv.fr>.

³⁰ Για περισσότερες πληροφορίες βλ. [Programme cycle 2](#).

³¹ Για περισσότερες πληροφορίες βλ. <https://www.education.gouv.fr> και [Programme cycle 2](#).

³² Βλ. <https://www.education.gouv.fr> και [Programme cycle 2](#).

³³ Βλ. <https://www.education.gouv.fr>.

³⁴ Βλ. <https://www.education.gouv.fr>.

³⁵ Για περισσότερες πληροφορίες βλ. [Programme cycle 3](#) και [Programme cycle 4](#).

³⁶ Για περισσότερες πληροφορίες βλ. τον παρακάτω σύνδεσμο: <https://www.education.gouv.fr>.

³⁷ Βλ. [Programme cycle 3](#), [Programme cycle 4](#).

³⁸ Βλ. τον παρακάτω σύνδεσμο: <https://www.education.gouv.fr>.

και Γυμνασίου, διοργανώνονται εκπαιδευτικές επισκέψεις σε κινηματογράφους όπου οι μαθητές βλέπουν μια ταινία και ακολουθεί στην τάξη η σύνδεση του περιεχομένου της με τα θέματα του εκάστοτε μαθήματος. Αν δεν είναι δυνατή η εκπαιδευτική επίσκεψη, οι μαθητές βλέπουν την ταινία μέσα στην τάξη.³⁹

Η τέχνη στο ιρλανδικό εκπαιδευτικό σύστημα

Το Εθνικό Πρόγραμμα Σπουδών της Ιρλανδίας⁴⁰ περιλαμβάνει τρεις κύκλους. Αυτόν της Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης (ηλικιακό εύρος 5-12 ετών), και αυτόν της Δευτεροβάθμιας που χωρίζεται σε δύο επιμέρους κύκλους, έναν με ηλικιακό εύρος 12-15 ετών (junior cycle) και έναν με ηλικιακό εύρος 16-18 (senior cycle). Μεταξύ των υποχρεωτικών μαθημάτων τόσο στην Πρωτοβάθμια, όσο και στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση, εντοπίζονται μαθήματα που αφορούν στις τέχνες. Στην Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση συναντάμε το «Δραματική Τέχνη» (Drama), τη «Μουσική» (Music) και τις «Εικαστικές Τέχνες» (Visual Arts), ενώ στη Δευτεροβάθμια τη «Μουσική» και τις «Εικαστικές Τέχνες».

Σε ό,τι αφορά στο πρόγραμμα σπουδών και των τριών αυτών μαθημάτων, εκείνο που ξεχωρίζει το Πρόγραμμα Σπουδών της Ιρλανδίας σε σχέση με τα αντίστοιχα άλλων χωρών είναι η στοχαστική προσέγγιση της τέχνης. Χαρακτηριστικά, αναφέρεται ότι στόχος των μαθημάτων είναι, μεταξύ άλλων, «ο στοχασμός επάνω στη μουσική, τη δραματική τέχνη, καθώς και τις εικαστικές τέχνες», αλλά και «η ενίσχυση μιας κριτικής αποτίμησης των τεχνών με στόχο την προσωπική ολοκλήρωση αλλά και ικανοποίηση των μαθητών». Παράλληλα, μέσω των τεχνών στόχος είναι οι μαθητές «να σκεφτούν δημιουργικά και να επιλύσουν ζητήματα», καθώς και «να εκτιμήσουν την αξία των τεχνών σε τοπικό, εθνικό και διεθνές επίπεδο». Παρότι στο πλαίσιο του Προγράμματος Σπουδών δεν γίνονται αναφορές σε συγκεκριμένη μεθοδολογική προσέγγιση των έργων τέχνης, γίνεται αντιληπτό ότι οι τέχνες μελετώνται σε βάθος, καθώς σε κάθε ένα από τα τρία αυτά μαθήματα φαίνεται να αφιερώνονται περίπου 2 ώρες την εβδομάδα σε όλες ανεξαιρέτως τις τάξεις.

Επιπλέον, οι μαθητές στην Πρωτοβάθμια και Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση μελετούν το μάθημα της Αγγλικής Γλώσσας. Ειδικά στη Δευτεροβάθμια, στόχος του μαθήματος είναι οι μαθητές «να εμπλακούν προσωπικά και να σκεφτούν κριτικά επάνω σε ένα εύρος κειμένων», εφόσον στο πλαίσιο της Πρωτοβάθμιας έχουν ήδη κατακτήσει βασικές δεξιότητες που αφορούν στη γλώσσα. Για αυτό τον σκοπό, οι καθηγητές εντάσσουν οργανικά στο μάθημα της Αγγλικής Γλώσσας την αξιοποίηση έργων τέχνης, τα οποία

³⁹ Βλ. τον παρακάτω σύνδεσμο: <https://www.education.gouv.fr>.

⁴⁰ Για περισσότερες πληροφορίες βλ. τον παρακάτω σύνδεσμο: <https://www.curriculumonline.ie/Home/>.

αντλούν από ειδικούς καταλόγους που περιέχουν ολόκληρα μυθιστορήματα, θεατρικά έργα, ποιήματα, αλλά και κινηματογραφικές ταινίες.⁴¹ Παράλληλα, οι εκπαιδευτικοί εφοδιάζονται με βοηθητικό εκπαιδευτικό υλικό για την προσέγγιση, μέσω ερωτημάτων, των λογοτεχνικών και των κινηματογραφικών έργων, με έμφαση να δίνεται τόσο στα τεχνικά χαρακτηριστικά, όσο και στο περιεχόμενο των έργων, καθώς και σε θεματικές με τις οποίες αυτά συνδέονται.⁴²

Η τέχνη στο αγγλικό εκπαιδευτικό σύστημα

Το Εθνικό Πρόγραμμα Σπουδών της Αγγλίας⁴³ θέτει το γενικό περίγραμμα τόσο για τη φοίτηση στην Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση (επίπεδα 1-2, ηλικιακό εύρος 5-11 ετών), όσο και για τη φοίτηση στη Δευτεροβάθμια (επίπεδα 3-4, ηλικιακό εύρος 11-16 ετών). Μεταξύ των υποχρεωτικών μαθημάτων τόσο στην Πρωτοβάθμια, όσο και στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση που δίνουν έμφαση στη διδακτική αξιοποίηση έργων τέχνης εντοπίζονται στο μάθημα της Αγγλικής Γλώσσας (English), καθώς και το μάθημα «Τέχνη και Σχέδιο» (Art and Design).

Σε ό,τι αφορά στη στοχοθεσία του μαθήματος της Αγγλικής Γλώσσας, ειδικά στα επίπεδα 3 και 4, όπου οι μαθητές πλέον κατέχουν καλύτερα τη γλώσσα και δεξιότητες γραφής και ανάγνωσης, ξεχωρίζει η ακόλουθη αναφορά: «Μέσω της ανάγνωσης κειμένων, οι μαθητές έχουν τη δυνατότητα να αναπτυχθούν πολιτιστικά, συναισθηματικά, διανοητικά, κοινωνικά και πνευματικά. Ειδικά η λογοτεχνία κατέχει ρόλο-κλειδί στην ανάπτυξη αυτή». Σημειώνεται ότι ειδικά στο επίπεδο 4, οι μαθητές καλούνται να μελετήσουν κατά τρόπο ολοκληρωμένο προτεινόμενα λογοτεχνικά έργα υψηλής αισθητικής αξίας (λ.χ. του Όσκαρ Ουάιλντ). Παρότι στο πλαίσιο του Προγράμματος Σπουδών δεν γίνονται αναφορές σε επίπεδο συγκεκριμένης μεθοδολογικής προσέγγισης των λογοτεχνικών κειμένων, γίνεται αντιληπτό ότι η ενασχόληση και μελέτη ολόκληρου του έργου σε συνδυασμό με την επιδιωκόμενη καλλιέργεια των δεξιοτήτων, αναδεικνύεται σε καλή πρακτική αξιοποίησης της λογοτεχνίας στην εκπαιδευτική διαδικασία. Το μάθημα των Αγγλικών, μάλιστα, διδάσκεται σε ημερήσια βάση.

Από την άλλη πλευρά, σε ό,τι αφορά στη στοχοθεσία του μαθήματος «Τέχνη και Σχέδιο», επιδίωξη είναι οι μαθητές, αφενός να δημιουργήσουν έργα τέχνης, αφετέρου να μελετήσουν στοιχεία που αφορούν στα έργα

⁴¹ Για περισσότερες πληροφορίες βλ. τους συνδέσμους: https://www.curriculumonline.ie/getmedia/d97431bc-e9f9-4896-b953-989631c871ce/JC_English_Text_List_2018-2023.pdf και <https://www.curriculumonline.ie/getmedia/3662a5df-9a4d-4755-b2b2-90b9700782c8/Prescribed-material-for-LC-English-for-examination-2024.pdf>.

⁴² Ενδεικτικά, οδηγίες προς τους εκπαιδευτικούς εντοπίζονται εδώ: https://www.curriculumonline.ie/getmedia/75b6e39e-876e-4ea8-9d2f-8b9108853787/SCSEC14_English_guidelines.pdf.

⁴³ Για περισσότερες πληροφορίες βλ. τον παρακάτω σύνδεσμο: <https://www.gov.uk/government/collections/national-curriculum>.

(ρεύματα, τεχνοτροπία, βιογραφικά καλλιτεχνών). Το μάθημα αυτό προσφέρεται σε εβδομαδιαία βάση σε όλες τις τάξεις της Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης 2-3 ώρες την εβδομάδα, με αναπροσαρμογές στις ώρες βάσει του επιπέδου εκπαίδευσης.

Η τέχνη στο σουηδικό εκπαιδευτικό σύστημα

Στο Εθνικό Πρόγραμμα Σπουδών της Σουηδίας ο ρόλος της τέχνης είναι σημαντικός σε όλες τις τάξεις της εννιάχρονης υποχρεωτικής εκπαίδευσης. Στα μαθήματα της Γλώσσας (Σουηδικά, Αγγλικά, Γαλλικά, Γερμανικά, Ιταλικά), που καταλαμβάνουν το 33% του συνόλου των διδακτικών ωρών, κεντρικό ρόλο έχει η μελέτη της λογοτεχνίας, ενώ μαθήματα των εικαστικών τεχνών και της μουσικής διδάσκονται αντίστοιχα στο 7% του συνόλου των ωρών. Ταυτόχρονα, τα καλλιτεχνικά ερεθίσματα, οπτικά και ακουστικά, εμπλουτίζουν τη διδασκαλία όλων των άλλων μαθημάτων με στόχο την καλύτερη πρόσληψη των γνώσεων μέσα από τη σύνδεση του περιεχομένου των καλλιτεχνημάτων τόσο με το περιεχόμενο των διδασκόμενων θεμάτων, όσο και με τις εμπειρίες των μαθητών.

Ειδικά σε ό,τι αφορά στο μάθημα των εικαστικών τεχνών, ήδη στις τρεις πρώτες τάξεις του Δημοτικού προβλέπονται διεργασίες «ανάλυσης εικόνων», ενώ στο Γυμνάσιο γίνεται συστηματική ανάλυση των μηνυμάτων και της τεχνοτροπίας έργων από διάφορες περιόδους και διάφορους πολιτισμούς.

Γ. Διδακτικές πρακτικές

Ορισμένες καλές πρακτικές αξιοποίησης έργων τέχνης στο πλαίσιο της διδακτικής πράξης παρουσιάστηκαν ήδη στις προηγηθείσες **υποενότητες 1.2.2, 1.3.2, 1.4.2, και 1.7.2**. Στις επόμενες παραγράφους παρατίθενται τρία ακόμα παραδείγματα. Το πρώτο αποτελεί τη διδακτική πρόταση μιας εκπαιδευτικού σχετικά με τον εμπλουτισμό ενός διδακτικού κειμένου με ένα έργο τέχνης. Το δεύτερο παράδειγμα αφορά σε μία διδακτική πρόταση στοχαστικής επεξεργασίας ενός εικαστικού έργου τέχνης. Το δε τρίτο αναφέρεται στην εφαρμογή μιας μεθόδου επεξεργασίας έργου τέχνης και σύνδεσης των νοημάτων του με το διδασκόμενο θέμα, με στόχο τόσο την ανάπτυξη κριτικής σκέψης επάνω στο θέμα, όσο και την ανάπτυξη δεξιοτήτων, όπως η ενσυναίσθηση, η προσαρμοστικότητα και η ανθεκτικότητα.

1^ο παράδειγμα: Πρόταση εμπλουτισμού του διδακτικού κειμένου με ένα έργο τέχνης

Στο διδακτικό εγχειρίδιο του μαθήματος της Νεοελληνικής Γλώσσας της Α΄ Δημοτικού, η ενότητα 2 αφορά στη διδασκαλία του ελληνικού αλφαβήτου. Σε ολόκληρη την ενότητα δεν εμφανίζεται κανένα έργο τέχνης. Χαρακτηριστικό παράδειγμα, αποτελεί η σ. 36, όπως φαίνεται παρακάτω, όπου διδάσκεται το γράμμα «Ν».

Εικόνα 6: Στιγμιότυπο από το σχολικό εγχειρίδιο της Α΄ Δημοτικού στο μάθημα της Γλώσσας

Νυχτώνει

- Να, μια λίμνη με νούφαρα!
- Νυχτώνει. Κάτι ακούω.
- Σςς... Τι να είναι;
- Λες να είναι η κότα;
- Λες να είναι νυχτερίδα;
- Πάμε σπίτι.

Συμπληρωματικά, θα μπορούσε να αξιοποιηθεί το έργο τέχνης του Μονέ «Νούφαρα» (1916) ως εξής:

Εικόνα 7: Κλοντ Μονέ, «Νούφαρα» (1916)

Πηγή: Το έργο αντλήθηκε από το Wikimedia Commons, το οποίο παρέχει τη δυνατότητα αξιοποίησης υλικού χωρίς δικαιώματα, ειδικά εφόσον η έρευνα θα είναι διαδικτυακά αναρτημένη και όχι σε έντυπη μορφή. Σε περίπτωση έντυπης μορφής επιτρέπεται μέχρι 500 αντίτυπα. Διαθέσιμο στο: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Claude_Monet_-_Seerosen.jpg.

Με αφορμή τον πίνακα θα μπορούσαν: α) να επαναδιατυπωθούν οι φράσεις «Να μια λίμνη με νούφαρα - Κάτι ακούω», αλλά και β) να δοθούν στους μαθητές καρτέλες των λέξεων που ξεκινούν με το γράμμα «Ν» και σχετίζονται οπτικά με το έργο (νερό, νούφαρο), και να τους ζητηθεί να τις τοποθετήσουν επάνω στο έργο.

2ο παράδειγμα: Εξοικείωση με την παρατήρηση ενός εικαστικού έργου

Η παρακάτω διδακτική πρόταση αφορά μαθητές από τη Δ΄ Δημοτικού έως το τέλος του Λυκείου, και προσαρμόζεται ανάλογα με την ηλικία των μαθητών. Διαμορφώθηκε από τη Γεωργία Μέγα στο πλαίσιο σεμιναρίου επιμόρφωσης εκπαιδευτικών που διοργάνωσε το 2023 η Επιστημονική Ένωση Εκπαίδευσης Ενηλίκων, με συντελεστές τους Β. Καλαμπάκα, Α. Κόκκο, Γ. Μέγα και Ε. Πάσχου.

Στόχος είναι η αρχική εξοικείωση με τη διεργασία της παρατήρησης ενός εικαστικού έργου τέχνης. Παρουσιάζονται και εφαρμόζονται τεχνικές που ενεργοποιούν τη δεξιότητα της παρατήρησης, χωρίς να απαιτούνται ειδικές

γνώσεις. Οι τεχνικές αυτές επιδιώκουν να προσφέρουν στους μαθητές τη χαρά της πρόκλησης, της περιέργειας και του ενθουσιασμού.

1. Εισαγωγικά στοιχεία

Συχνά αντιμετωπίζουμε αμήχανα την πρώτη μας επαφή με ένα εικαστικό έργο τέχνης. Μπορεί να έχουμε ακούσει κάτι για τον καλλιτέχνη που φιλοτέχνησε το έργο, ή μπορεί να γνωρίζουμε κάτι για το εικαστικό ρεύμα που εκπροσωπεί. Συμβαίνει, επίσης, χωρίς δεύτερη σκέψη να προβαίνουμε σε ερμηνείες και κρίσεις του τύπου: «Μου αρέσει» ή «Δεν μου αρέσει». Όμως, έχουμε πράγματι δώσει στον εαυτό μας την ευκαιρία να επικοινωνήσει (συναισθηματικά, γνωστικά και στοχαστικά) με ένα έργο τέχνης; Ας αναρωτηθούμε λοιπόν:

- Μπορούμε να οδηγηθούμε σε στοχαστικό διάλογο με το έργο τέχνης, χωρίς πρότερες γνώσεις για τον καλλιτέχνη, την εποχή του και τις εικαστικές επιρροές του;
- Τι μας προσφέρει (γνωστικά, συναισθηματικά, στοχαστικά) η έκφραση άποψης για ένα εικαστικό έργο τέχνης;
- Τι μας προσφέρει (γνωστικά, συναισθηματικά, στοχαστικά) η βιωματική μας εμπλοκή με το έργο τέχνης (μέσα από τις δικές μας εικαστικές απόπειρες);

ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑ 1

Ας κάνουμε ένα πρώτο βήμα:

- Επιλέξτε ένα εικαστικό έργο τέχνης, από αυτά που ήδη γνωρίζετε και είστε εξοικειωμένος/η μαζί του.
- Αρχίστε την παρατήρησή σας θέτοντας ένα απλό ερώτημα: «Τι βλέπω;».
- Επιτρέψτε στον εαυτό σας να «δει» όσα μπορεί να «δει». Μην τον πιέσετε να «δει» τα πάντα.
- Αφήστε τον εαυτό σας ελεύθερο να παρατηρήσει γενικά στοιχεία, αλλά και λεπτομέρειες.
- Καταλάβετε ότι όλα όσα βλέπετε είναι αποδεκτά, ακριβώς επειδή τα βλέπετε.
- Καταγράψτε τις παρατηρήσεις σας πρόχειρα στο μπλοκ σας. Αν θέλετε, μοιραστείτε αυτή την εμπειρία με ένα άλλο άτομο. Αφήστε το άλλο μέλος να συμπληρώσει στοιχεία που εσείς δεν είδατε.
- Παίξτε αυτό το παιχνίδι, ώσπου να εξαντληθούν οι παρατηρήσεις σας.

Ύστερα αναλογιστείτε και καταγράψτε:

- Ποιες ήταν οι αρχικές μου παρατηρήσεις;
- Ποιες σκέψεις μου γεννήθηκαν, καθώς καταγράφονταν όλο και περισσότερες παρατηρήσεις;

Στη συνέχεια θα επιχειρήσουμε ένα είδος απλής αλλά συστηματικής παρατήρησης που ξεδιπλώνεται **σε τρία βήματα**. Πρόκειται για ένα πρώτο πλησίασμα του έργου τέχνης, χωρίς να απαιτείται οποιαδήποτε πρότερη γνώση για το εικαστικό ρεύμα, την εποχή ή το έργο του καλλιτέχνη.

Σημείωση: Τα τρία βήματα στηρίζονται στην τεχνική του καταιγισμού ιδεών και αποτελούν βασικές διεργασίες παρατήρησης, που υιοθετούνται από πολλούς ερευνητές του πεδίου (Perkins, 1994).

2. Εφαρμογή της διεργασίας της εξοικείωσης με την παρατήρηση

Προαπαιτούμενα: Θα χρειαστεί να προβάλετε στην οθόνη του υπολογιστή σας ένα οποιοδήποτε έργο τέχνης. Στην προκειμένη περίπτωση προτείνεται το έργο του Γεώργιου Ιακωβίδη, «Παιδική συναυλία», 1900. Το έργο μπορεί να αναζητηθεί στην ηλεκτρονική διεύθυνση της Εθνικής Πινακοθήκης Αθηνών (Αρ. έργου 475) ή ηλεκτρολογώντας σε μια μηχανή αναζήτησης τον τίτλο του έργου και το όνομα του καλλιτέχνη.

ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑ 2

Πρώτο βήμα: Αρχική παρατήρηση

Παρατηρήστε, αρχικά, το έργο του Γ. Ιακωβίδη «Παιδική συναυλία». Στη συνέχεια καταγράψτε σε ένα μπλοκ σημειώσεων τι βλέπετε.

Εικόνα 8: Γ. Ιακωβίδης, «Παιδική συναυλία» (1900)

Πηγή: Το έργο αντλήθηκε από το Wikimedia Commons, το οποίο παρέχει τη δυνατότητα αξιοποίησης υλικού χωρίς δικαιώματα, ειδικά εφόσον η έρευνα θα είναι διαδικτυακά αναρτημένη και όχι σε έντυπη μορφή. Σε περίπτωση έντυπης μορφής επιτρέπεται μέχρι 500 αντίτυπα. Διαθέσιμο στο: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Children%27s_Concert_by_George_Iakovidis.jpg.

Κάντε ελεύθερα τις παρατηρήσεις σας. Ό,τι κι αν καταγράψετε είναι σωστό εφόσον το «βλέπετε». Ανάμεσα στις φράσεις που θα καταγράψετε αφήστε κενές γραμμές. Αφιερώστε μερικά λεπτά για αυτή την αρχική παρατήρηση.

ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑ 3

Ενδεικτικές παρατηρήσεις (μπορεί ενδεχομένως εσείς να κάνετε άλλες)

Μία κυρία κρατά ένα νήπιο. Παιδιά παίζουν μουσική.
Όλοι είναι σε ένα δωμάτιο. Το παράθυρο είναι ανοικτό. Υπάρχει ένα εικονοστάσι.
Ένα παιδί χρησιμοποιεί ένα ποτιστήρι (αυτοσχέδιο μουσικό όργανο).
Τα παιδιά «μουσικοί» κοιτούν το νήπιο.
Ένα κοριτσάκι παρακολουθεί τη σκηνή.
Στα περβάζια των παραθύρων υπάρχουν φυτά.
Το δωμάτιο είναι φτωχικό.

Δεύτερο βήμα: Νέα παρατήρηση

Παρατηρήστε εκ νέου το έργο «Παιδική συναυλία». Στη συνέχεια καταγράψτε στο μπλοκ σημειώσεων τις καινούριες σας παρατηρήσεις με διαφορετικό χρώμα.

Κάντε ελεύθερα τις νέες παρατηρήσεις σας. Ό,τι κι αν καταγράψετε είναι σωστό, εφόσον το «βλέπετε». Αν νιώσετε ότι η διεργασία της παρατήρησης σας κούρασε ή στερέψατε από ιδέες, ξεκουραστείτε για λίγο.

Απομακρυνθείτε από το έργο τέχνης ή κλείστε για μερικά δευτερόλεπτα τα μάτια σας και στη συνέχεια επανέλθετε με νέες παρατηρήσεις.

Αφιερώστε τουλάχιστον 5 λεπτά σε αυτή τη διεργασία, προσπαθώντας να μην κάνετε ακόμα ερμηνευτικά σχόλια.

Μπορείτε να συμπληρώσετε τις παρατηρήσεις σας εδώ:

Γ. ΙΑΚΩΒΙΔΗΣ: «ΠΑΙΔΙΚΗ ΣΥΝΑΥΛΙΑ»

(Δίνουμε στην αρχή ένα ενδεικτικό παράδειγμα νέας παρατήρησης. Στη συνέχεια σημειώστε εσείς τις δικές σας νέες παρατηρήσεις)

ΑΡΧΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ: Μία κυρία κρατά ένα νήπιο.

ΝΕΑ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ: Η κυρία κοιτάζει το νήπιο. Το κρατά από τα πλευρά του. Έτσι το νήπιο κινείται ελεύθερα χωρίς να κινδυνεύει να πέσει.

ΑΡΧΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ: Παιδιά παίζουν μουσική.

ΝΕΑ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ:

ΑΡΧΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ: Όλοι είναι σε ένα δωμάτιο.

ΝΕΑ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ:

ΑΡΧΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ: Το παράθυρο είναι ανοικτό.

ΝΕΑ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ:

ΑΡΧΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ: Ένα παιδί χρησιμοποιεί ένα ποτιστήρι ως αυτοσχέδιο μουσικό όργανο.

ΝΕΑ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ:

ΑΡΧΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ: Τα παιδιά κοιτούν το νήπιο.

ΝΕΑ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ:

ΑΡΧΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ: Ένα κοριτσάκι παρακολουθεί τη σκηνή.

ΝΕΑ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ:

Τρίτο βήμα: Αξιοποίηση της παρατήρησης

Οι παρατηρήσεις που καταγράψατε προηγουμένως θα σας βοηθήσουν να πλησιάσετε το συγκεκριμένο εικαστικό έργο από όποια σκοπιά εσείς θέλετε: (θεματική, εμπειρική, συναισθηματική, εικαστική, στοχαστική, δημιουργική, ερμηνευτική κλπ.). Ας παρατηρήσουμε λοιπόν, για παράδειγμα, το έργο από τη **θεματική του σκοπιά**. Αφιερώστε για τη διεργασία αυτή 10 λεπτά.

1η μορφή αξιοποίησης της παρατήρησης: Θεματική σκοπιά

Παρατηρώντας ένα έργο τέχνης από τη θεματική του σκοπιά έχουμε τη δυνατότητα να αντιληφθούμε το εύρος των ιδεών που περιέχει. Με τον τρόπο αυτό, αντιμετωπίζουμε το έργο ως έναυσμα για σκέψεις και συναισθήματα με αφορμή τις ποικίλες θεματικές του. Επίσης, αντιλαμβανόμαστε πώς ο καλλιτέχνης «συλλαμβάνει» το θέμα και, όπως είναι φυσικό, το συγκρίνουμε με τις δικές μας απόψεις. Αυτή η αντιπαραβολή εγκαινιάζει έναν **δημιουργικό στοχαστικό διάλογο** με το έργο τέχνης.

Στο παράδειγμα που ακολουθεί έχουν γραφτεί ενδεικτικά τρεις θεματικές για το έργο του Ιακωβίδη, ωστόσο ο κατάλογος των θεματικών παραμένει ανοικτός.

Μπορούμε, λοιπόν, κι εμείς να αναλογιστούμε: «Ποια θέματα για συζήτηση εγείρονται, καθώς παρατηρούμε το έργο τέχνης;»

Σχήμα 5: Καταγραφή των θεμάτων που προκύπτουν από την παρατήρηση του έργου

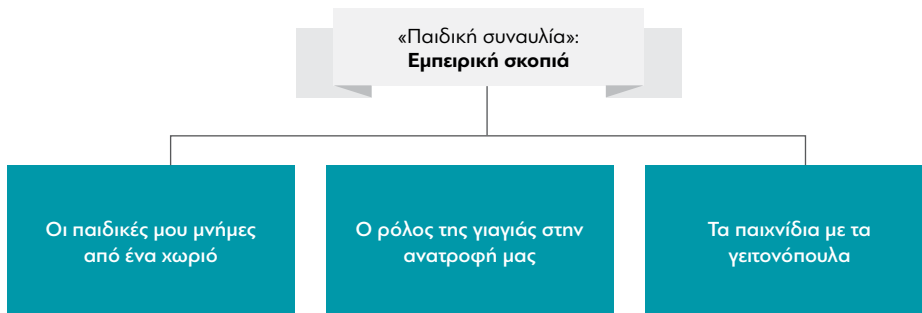
ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑ 4

Ποια άλλα θέματα καλύπτει το έργο (ενδεικτική απάντηση στο ερώτημα θα βρείτε στο παράρτημα των ενδεικτικών απαντήσεων);

Σχήμα 6: Δραστηριότητα 4

Σχήμα 7: Καταγραφή των εμπειριών που αναδύονται από την παρατήρηση του έργου

Παρατηρώντας ένα έργο τέχνης από την εμπειρική του σκοπιά, έχουμε τη δυνατότητα να θυμηθούμε το εύρος των δικών μας σχετικών εμπειριών που το συγκεκριμένο έργο πυροδοτεί. Με τον τρόπο αυτό φέρνουμε στην επιφάνεια δικά μας προσωπικά βιώματα, που, ως έναν βαθμό, μπορεί να ταιριάζουν με αυτά που αποτυπώνονται στο συγκεκριμένο έργο, ή μπορεί να απέχουν από αυτά. Σε κάθε περίπτωση όμως, δημιουργούμε ένα νέο κανάλι επικοινωνίας με το έργο τέχνης, το οποίο μας οδηγεί στον δικό μας εσωτερικό κόσμο.

Στο παράδειγμα που ακολουθεί έχουν γραφτεί ενδεικτικά τρία εμπειρικά στοιχεία, ωστόσο, ο κατάλογος παραμένει ανοικτός.

ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑ 5

Ποιες άλλες εμπειρίες σας αναδεικνύει το έργο;

Σχήμα 8: Δραστηριότητα 5

2η μορφή αξιοποίησης της παρατήρησης: Συναισθηματική σκοπιά

Παρατηρώντας ένα έργο τέχνης από τη συναισθηματική του σκοπιά, έχουμε τη δυνατότητα να αντλήσουμε από το εύρος των συναισθημάτων που διεγείρονται καθώς το παρατηρούμε. Με τον τρόπο αυτό, αγγίζουμε τις δικές μας συναισθηματικές χορδές, οι οποίες πιθανόν να συντονίζονται με αυτές του καλλιτέχνη-δημιουργού. Σε κάθε περίπτωση όμως, ξανοιγόμαστε σε νέα νέο ταξίδι –συναισθηματικό αυτή τη φορά– που οδηγεί και πάλι στον δικό μας εσωτερικό κόσμο. Διαπιστώνουμε, έτσι, άλλη μία πλευρά της σχέσης μας με το έργο τέχνης.

Στο παράδειγμα που ακολουθεί, έχει γραφτεί ενδεικτική αναφορά σε συναισθήματα που πιθανόν αναδύονται παρατηρώντας το έργο του Ιακωβίδη, ωστόσο ο κατάλογος παραμένει και πάλι ανοικτός.

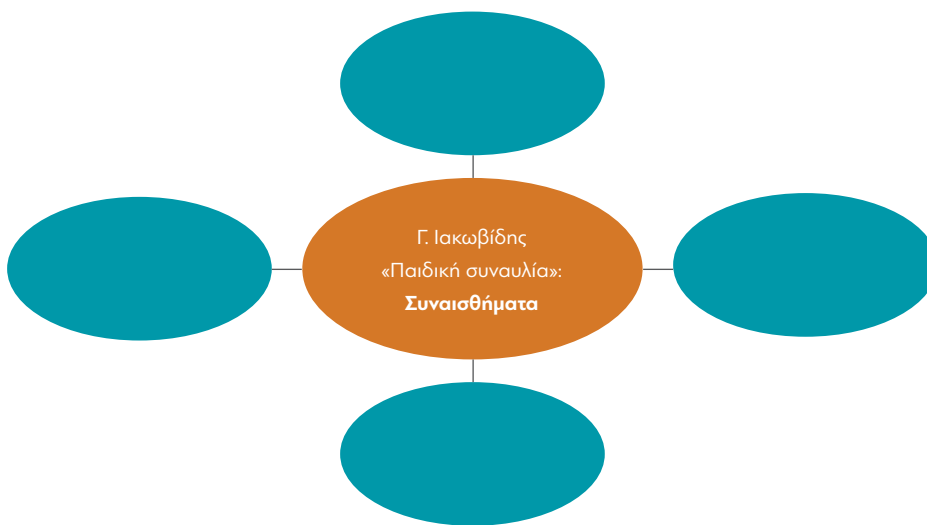
Σχήμα 9: Καταγραφή των συναισθημάτων που προβάλλονται στο έργο

ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑ 6

Καταγράψτε κι άλλα συναισθήματα που πιθανόν να πυροδοτεί το συγκεκριμένο εικαστικό έργο.

Σχήμα 10: Δραστηριότητα 6

ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑ 7

Βιωματική τεχνική που διεγείρει τη συναισθηματική έκφραση:

Τι θα λέγατε, αν αντικαθιστούσατε τις λέξεις με χρώματα που αντιστοιχούν στα εκφρασμένα γραπτώς συναισθήματα; Μπορείτε να παίξετε με χοντρά πινέλα και τέμπρες με τέτοιο τρόπο, ώστε τελικά οι περιοχές ανάμεσα στους κύκλους να ενωθούν μέσα από τις πινελιές. Ίσως εκπλαγείτε με το αποτέλεσμα.

Συνοπτικά σχόλια

Μέσα από τις προηγούμενες διεργασίες έγινε κατανοητό πώς από έναν απλό καταιγισμό ιδεών (ως προς το θέμα, ως προς τις εμπειρίες και ως προς τα συναισθήματα) μπορούμε να οδηγηθούμε σε έναν πλούτο σκέψεων, συναισθημάτων και βιωμάτων, που προκύπτουν, όταν παρατηρούμε ένα έργο τέχνης.

3ο παράδειγμα: Εφαρμογή της μεθόδου «Μετασχηματίζουσα Μάθηση μέσα από την Αισθητική Εμπειρία». Θέμα: Οι συνέπειες του πολέμου

Το παράδειγμα αναφέρεται στον τρόπο με τον οποίο μπορεί να εφαρμοστεί η συγκεκριμένη μέθοδος στο πλαίσιο της διδασκαλίας της «Ελένης»

του Ευριπίδη στη Γ΄ τάξη του Γυμνασίου. Στόχος της διδακτικής παρέμβασης είναι η ανάπτυξη κριτικής σκέψης επάνω στα θέματα «πόλεμος» και «βία», και ταυτόχρονα η ανάπτυξη δεξιοτήτων, όπως η ενσυναίσθηση, η προσαρμοστικότητα και η ανθεκτικότητα. Το παράδειγμα διαμορφώθηκε από την Ευφροσύνη Κωσταρά και παρουσιάστηκε το 2013 σε πρόγραμμα επιμόρφωσης εκπαιδευτικών με επιστημονικό υπεύθυνο τον Αλέξη Κόκκο, το οποίο συνδιοργανώθηκε από τον πολιτιστικό οργανισμό ΝΕΟΝ, το ΙΒΕΠΕ και την Επιστημονική Ένωση Εκπαίδευσης Ενηλίκων.

ΕΦΑΡΜΟΓΗ ΤΗΣ ΜΕΘΟΔΟΥ

Πρώτο στάδιο: Προσδιορισμός της ανάγκης για κριτική διερεύνηση ενός θέματος

Οι μαθητές, στο πλαίσιο του μαθήματος της Αρχαίας Ελληνικής Γραμματείας, μελετούν κατά τη Γ΄ τάξη του Γυμνασίου την «Ελένη» του Ευριπίδη από μετάφραση. Η τραγωδία βρίσκεται σε άμεση συνάρτηση με την «Οδύσσεια», την οποία μελέτησαν στην πρώτη τάξη του Γυμνασίου.

Ειδικότερα, η «Οδύσσεια» και η «Ελένη» παρουσιάζουν τους ήρωες που έλαβαν μέρος στον Τρωικό Πόλεμο να αγωνίζονται μετά την ολοκλήρωσή του να επιστρέψουν στην πατρίδα τους, παρουσιάζοντας όλες τις συνέπειες του πολέμου αυτού στους ίδιους και στα οικεία τους πρόσωπα. Στην «Ελένη», ο πολεμιστής Τεύκρος, αν και νικητής στον πόλεμο της Τροίας, βρίσκεται τιμωρημένος και γι' αυτό εξόριστος από τον πατέρα του. Στο ίδιο έργο, ο Μενέλαος, επίσης νικητής της Τροίας και ξακουστός βασιλιάς των Ελλήνων, βρίσκεται τώρα ταλαιπωρημένος και φτωχικά ντυμένος να αναζητά βοήθεια στην Αίγυπτο. Μαθαίνει ότι ξεγελάστηκε από τους θεούς και όλα όσα έζησε ήταν χωρίς νόημα, αφού πολεμούσε για το είδωλο της Ελένης.

Στην «Οδύσσεια», η Πηνελόπη και ο Τηλέμαχος βλέπουν την οικογένειά τους και το παλάτι να διαλύεται, ενώ ο Οδυσσεύς παλεύει να επιστρέψει στην Ιθάκη και όταν αυτό συμβαίνει, απαιτείται χρόνος από τους συγγενείς του για να τον αναγνωρίσουν.

Επιστρέφοντας στην «Ελένη» του Ευριπίδη, αυτό που κυρίως φαίνεται να εκπλήσσει τους μαθητές είναι το γεγονός πως και οι δύο ήρωες, ο Μενέλαος και ο Τεύκρος, αν και νικητές στον πόλεμο της Τροίας, παρουσιάζονται να υποφέρουν και να δυστυχούν, κάτι που δεν συνάδει με την εικόνα που έχουν στο μυαλό τους για τον νικητή ενός πολέμου. Αυτό προέκυψε μέσα από συζήτηση με τους μαθητές. Αναμενόμενο ήταν, δηλαδή, για εκείνους ο νικητής μετά την ολοκλήρωση του πολέμου και την επιτυχία του έκβαση να χαίρει τιμών και να απολαμβάνει μία καλή και ευτυχισμένη ζωή. Πρόκειται για μία στερεοτυπική ιδέα, λοιπόν, αναφορικά με τη ζωή

του νικητή μετά το τέλος του πολέμου, η οποία όμως δεν ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα. Το κείμενο δίνει την ευκαιρία για μία εναλλακτική και κριτική προσέγγιση της ιδέας αυτής.

Ο προβληματισμός, λοιπόν, που δημιουργείται στο σημείο αυτό αφορά στις συνέπειες του πολέμου στη ζωή και την αξιοπρέπεια, όχι μόνο του ηττημένου αλλά και του νικητή. Επίσης, αφορά στον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι μπορούν να διαχειριστούν αντίξοες συνθήκες στις οποίες εμπλέκονται.

Δεύτερο στάδιο: Έκφραση των απόψεων των μαθητών

Στο σημείο αυτό, και με βάση τον παραπάνω προβληματισμό, ζητήθηκε από τους μαθητές να απαντήσουν ατομικά, το πολύ σε πέντε σειρές, στο ερώτημα «Με ποιο τρόπο ο πόλεμος είναι δυνατόν να καταστρέφει τη ζωή και να προσβάλλει την αξιοπρέπεια του νικητή;» και, στη συνέχεια, να σχηματίσουν ομάδες για να συνθέσουν τις ατομικές απαντήσεις που έδωσαν και να τις παρουσιάσουν. Ενδεικτικά, δύο ομάδες παρουσίασαν τα ακόλουθα:

Ομάδα Α: *«Μπορεί να γύρισε νικητής, αλλά ίσως έχει τραυματιστεί σοβαρά στον πόλεμο και πλέον έχει σημάδια στο πρόσωπο. Όλοι για αυτή του την εικόνα τον λυπούνται. Προσπαθούν να τον κάνουν να νιώσει άνετα, αλλά εκείνος θυμώνει, παύει να νιώθει χρήσιμος, απογοητεύεται.»*

Ομάδα Β: *«Αν έχουν περάσει πολλά χρόνια που αυτός ήταν στον πόλεμο, όπως έγινε με τον Οδυσσέα, μπορεί επιστρέφοντας να μη βρει όλα τα μέλη της οικογένειάς του εκεί. Μπορεί οι γονείς του να έχουν πεθάνει, η γυναίκα του να έχει κάποιον άλλο σύζυγο, οι φίλοι του να τον έχουν ξεχάσει. Επίσης, ίσως ξυπνάει στον ύπνο του, επειδή ακόμα θυμάται όσα έζησε και τρομάζει. Αναρωτιέται μήπως ήταν καλύτερα να μην είχε λείψει τελικά.»*

Τρίτο στάδιο: Προσδιορισμός υποθεμάτων και κριτικών ερωτημάτων

Οι απαντήσεις που δόθηκαν και από τις δύο ομάδες ήταν αρκετά εύστοχες. Πράγματι, εντόπισαν συνέπειες του πολέμου στο άτομο, οι οποίες αποδείκνυαν ότι μετά το τέλος του πολέμου ενδέχεται να ζει δυστυχισμένο και παράλληλα να αισθάνεται πως έχει χάσει πλέον την αξιοπρέπειά του. Ειδικότερα, οι δύο άξονες επάνω στους οποίους κινήθηκαν οι απαντήσεις είναι ο ατομικός –το πώς δηλαδή το άτομο βιώνει τις συνέπειες του πολέμου τόσο σωματικά, όσο και προσωπικά (έχει κινητικά προβλήματα, υποφέρει από εφιάλτες, δεν μπορεί να είναι λειτουργικό)–, αλλά και ο κοινωνικός, οι σχέσεις δηλαδή του ατόμου με την κοινωνία και την οικογένειά του. Παράλληλα, αναφορές έγιναν και στα συναισθήματα που βιώνει το άτομο.

Με βάση τα παραπάνω, προέκυψαν δύο υποθέματα προς διερεύνηση:

- α) οι συνέπειες του πολέμου στο άτομο σε προσωπικό και κοινωνικό επίπεδο,
- β) τα συναισθήματα που βιώνει το άτομο επιστρέφοντας από τον πόλεμο.

Βάσει των υποθεμάτων δημιουργήθηκαν τα ακόλουθα κριτικά ερωτήματα:

1. Ποιες συνέπειες βιώνουν οι άνθρωποι στη διάρκεια και μετά το τέλος του πολέμου, ανεξαρτήτως στρατοπέδου;
2. Η «νίκη» συνοδεύεται πάντα από αισθήματα χαράς και ικανοποίησης;

Τέταρτο στάδιο: Επιλογή έργων τέχνης και συσχέτισή τους με τα κριτικά ερωτήματα

Στη συνέχεια στους μαθητές προτάθηκαν τα ακόλουθα έργα τέχνης, προκειμένου να επιλέξουν ένα ή δύο:

1. «Γκερνίκα», Π. Πικάσο, 1937 (πίνακας)
2. «Έκτωρ και Ανδρομάχη», Ν. Εγγονόπουλος, 1969 (πίνακας)⁴⁴
3. «Η μπαλάντα του στρατιώτη», Μ. Χατζιδάκις, 1959 (τραγούδι)

Τα συγκεκριμένα έργα επελέγησαν γιατί θεωρήθηκε ότι εξυπηρετούν τους εκπαιδευτικούς στόχους, καθώς είναι υψηλής αισθητικής αξίας και παράλληλα αποτελούν δημιουργικό έναυσμα για κριτική συζήτηση με την ομάδα. Επίσης, το πρώτο είναι οικείο στους μαθητές γιατί αποτελεί πολύ γνωστό έργο τέχνης, και το δεύτερο είναι επίσης οικείο, καθώς βρίσκεται στο βιβλίο της «Ιλιάδας» της Β΄ Γυμνασίου. Το τραγούδι ήταν το λιγότερο γνωστό στους μαθητές.

Πίνακας 13: Συσχετισμός των έργων τέχνης με τα κριτικά ερωτήματα

	Έργα τέχνης	Κριτικά ερωτήματα	
		1ο	2ο
1	<i>Γκερνίκα</i> , Π. Πικάσο	✓	✓
2	<i>Έκτωρ και Ανδρομάχη</i> , Ν. Εγγονόπουλος		✓
3	<i>Η μπαλάντα του στρατιώτη</i> , Μ. Χατζιδάκις	✓	✓

Από τα έργα που δόθηκαν στους μαθητές, εκείνοι επέλεξαν να επεξεργαστούν τον πίνακα του Πικάσο, καθώς, αν και αφηρημένο έργο, ήταν γνωστό σε αυτούς ότι πραγματεύεται το ζήτημα του πολέμου.

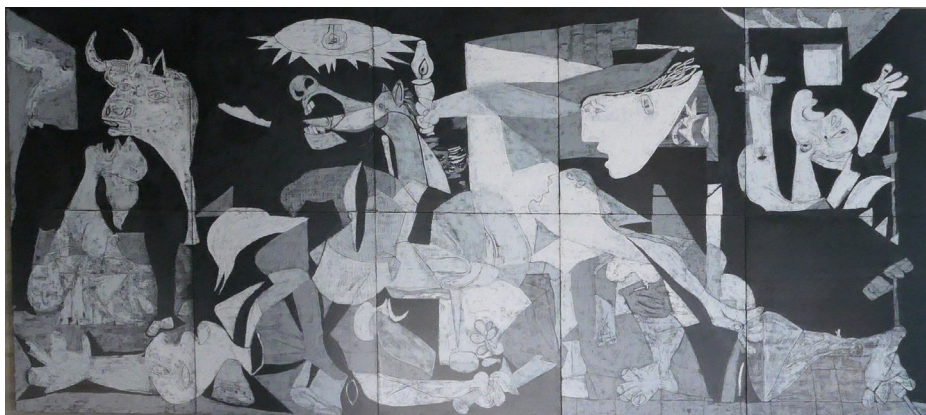
⁴⁴ Βλ. http://ebooks.edu.gr/ebooks/v/html/8547/2296/Archaia-Ellinika-mtfr-Omirika-Epi-Iliada_B-Gymnasiou_empl/index10.html.

Πέμπτο στάδιο: Επεξεργασία των έργων τέχνης και συσχέτισή τους με τα κριτικά ερωτήματα

Στάδιο 5α: Επεξεργασία των έργων

Σε αυτό το στάδιο έγινε επεξεργασία της «Γκερνίκα».

Εικόνα 9: Πάμπλο Πικάσο, «Γκερνίκα» (1937)

Πηγή: Το έργο αντλήθηκε από το Wikimedia Commons, το οποίο παρέχει τη δυνατότητα αξιοποίησης υλικού χωρίς δικαιώματα, ειδικά εφόσον η έρευνα θα είναι διαδικτυακά αναρτημένη και όχι σε έντυπη μορφή. Σε περίπτωση έντυπης μορφής επιτρέπεται μέχρι 500 αντίτυπα. Διαθέσιμο στο: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Guernica_Rathaus_PF.jpg.

Το έργο προσεγγίστηκε με αξιοποίηση της τεχνικής των τεσσάρων φάσεων του Perkins (1994):

1η φάση: Παρατήρηση

Οι μαθητές κλήθηκαν να παρατηρήσουν για λίγο σιωπηλοί το έργο. Στη συνέχεια ενθαρρύνθηκαν να εκφράσουν τις πρώτες παρατηρήσεις τους σχετικά με το τι βλέπουν, χωρίς να μπου σε διαδικασία ερμηνείας ή έκφρασης ερωτημάτων. Η εκπαιδευτικός κατέγραφε τις παρατηρήσεις σε χαρτί που είχε αναρτηθεί στον τοίχο της αίθουσας. Ενδεικτικά, καταγράφηκαν τα παρακάτω: «Το έργο είναι ασπρόμαυρο, χωρίς καθόλου χρώματα», «Διακρίνονται ανθρώπινες φιγούρες αλλά και φιγούρες ζώων», «Τα κορμιά μοιάζουν ανακατεμένα», «Κάποιοι άνθρωποι φωνάζουν», «Υπάρχει κάτι που μοιάζει ή με ήλιο ή με λάμπα».

Στο σημείο αυτό, η εκπαιδευτικός κάλεσε τους μαθητές να διατυπώσουν ερωτήματα ή απορίες που τυχόν γεννά το έργο τέχνης, χωρίς και πάλι να μπου σε διαδικασία ερμηνείας. Τα ερωτήματα επίσης καταγράφονταν σε κοινή θέα. Έτσι, καταγράφηκαν τα εξής: «Γιατί δεν υπάρχει καθόλου χρώμα;», «Για ποιο λόγο οι άνθρωποι σηκώνουν τα χέρια στον ουρανό;», «Πώς είναι δυνατόν να αναμειγνύονται στοιχεία ζώων και ανθρώπων ταυτόχρονα;».

2η φάση: Ευρεία παρατήρηση

Κατά τη δεύτερη φάση, οι μαθητές κλήθηκαν να παρατηρήσουν σε βάθος το έργο και να εκφράσουν τις απόψεις τους σχετικά με κάποια στοιχεία που τους εντυπωσιάζουν στον πίνακα ή που τα θεωρούν υπερβολικά. Καταγράφηκαν τα εξής: «Τα δύο ζώα του έργου είναι ένας ταύρος και ένα άλογο, παράξενο που αυτά τα δύο ζώα μπαίνουν μαζί. Ο ταύρος είναι άγριο και άσχημο ζώο, ενώ το άλογο πιο όμορφο και ήρεμο», «Τα σώματα των ανθρώπων δε μοιάζουν ολοκληρωμένα, αλλού είναι τα πόδια, αλλού τα χέρια τους», «Οι δύο φιγούρες μοιάζουν να κρατούν ένα μικρότερο σώμα, ίσως είναι παιδί», «Ο πίνακας μου προκαλεί άγχος, σύγχυση, ίσως λόγω των χρωμάτων αλλά και των ζώων», «Ο ταύρος περισσότερο με τρομάζει», «Οι ανθρώπινες φιγούρες είναι παραμορφωμένες, δείχνουν λυπημένες».

3η φάση: Περιπετειώδης και σε βάθος παρατήρηση

Κατά το στάδιο αυτό έγινε προσπάθεια να «ερμηνευθούν» οι παρατηρήσεις και οι εκπλήξεις που είχαν εντοπισθεί στο προηγούμενο στάδιο. Η εκπαιδευτικός έδωσε στην ομάδα κάποια στοιχεία για τον πίνακα (τον τίτλο, την τεχνοτροπία, τη χρονολογία που δημιουργήθηκε, το ιστορικό του), καθώς και για τον καλλιτέχνη. Αφού λοιπόν οι μαθητές ενημερώθηκαν για τα στοιχεία του πίνακα και τον λόγο δημιουργίας του, άρχισαν να διατυπώνουν τις σκέψεις τους με μεγαλύτερη ασφάλεια και να ερμηνεύουν πλέον όλα όσα έβλεπαν. Εκφράστηκαν οι ακόλουθες απόψεις:

«Ο ταύρος, καθώς είναι ζώο άγριο και χρησιμοποιείται στις ταυρομαχίες, συμβολίζει τον πόλεμο και γενικά τη βαρβαρότητα και τη σκληρότητά του. Όπως στους ταυρομάχους, μπορεί να προκαλέσει πολύ εύκολα τον θάνατο. Από την άλλη, το άλογο, που είναι πιο όμορφο ζώο, ίσως να συμβολίζει την ειρήνη και γενικά την όμορφη πλευρά της ζωής. Οι ανθρώπινες φιγούρες είναι τα θύματα του πολέμου, οι ανθρώπινες ζωές που χάνονται ή ακόμα και άνθρωποι που τελικά τραυματίζονται και μένουν ανάπηροι. Πίσω στο φόντο ίσως είναι η πόλη που πλέον είναι κατεστραμμένη, όσοι δηλαδή επέζησαν της επίθεσης, δεν έχουν πλέον σπίτι να ζήσουν. Ο ήλιος έχει μείνει κι αυτός μισός, ίσως από τους καπνούς και τη σκόνη της επίθεσης. Όσο για το χρώμα του πίνακα, είναι άμεσα συνδεδεμένο με τη φρίκη του πολέμου. Τα πάντα χάνουν την ομορφιά τους, ακόμα και η φύση γίνεται μαύρη από το αίμα και τους καπνούς. Δεν υπάρχει ζωή. Μόνο ασχήμια».

4η φάση: Ανασκόπηση της διεργασίας

Στη συνέχεια ζητήθηκε από τους μαθητές να σκεφτούν όλα όσα είχαν συζητηθεί κατά τη διάρκεια της επεξεργασίας του πίνακα, να ξαναθυμηθούν τις αρχικές τους παρατηρήσεις, τις εκπλήξεις και τις απορίες που τους είχαν δημιουργηθεί, καθώς και τις πιθανές ερμηνείες που είχαν δοθεί.

Στάδιο 5β: Συσχέτιση των νοημάτων των έργων με τα κριτικά ερωτήματα

Ολοκληρώνοντας τη διαδικασία παρατήρησης του έργου τέχνης, η εκπαιδευτικός προχώρησε στο στάδιο 5β της μεθόδου «Μετασχηματίζουσα Μάθηση μέσα από την Αισθητική Εμπειρία», επιχειρώντας να συσχετίσει την ανάλυση του πίνακα που είχε προηγηθεί με τα κριτικά ερωτήματα. Επανέφερε, λοιπόν, τα δυο κριτικά ερωτήματα και ενθάρρυνε τους μαθητές να επικεντρωθούν σε αυτά και να τα συζητήσουν. Σχετικά με το πρώτο κριτικό ερώτημα «*Ποιες είναι οι συνέπειες που βιώνουν οι άνθρωποι μετά το τέλος του πολέμου, ανεξαρτήτως στρατοπέδου;*», οι μαθητές μίλησαν για τις σωματικές κυρίως επιπτώσεις, επηρεασμένοι από τον πίνακα που μόλις είχαν αναλύσει, αναφερόμενοι στον θάνατο, στην αναπηρία, και στην καταστροφή του περιβάλλοντος όπου το άτομο κάποτε ζούσε. Με παράλληλη αναφορά στο κείμενο του Ευριπίδη, οι μαθητές μίλησαν και για άλλες συνέπειες του πολέμου: τον αποκωρισμό των γονιών από τα παιδιά τους, τη διάλυση της οικογένειας, τη νοσταλγία της πατρίδας, την αδυναμία του πολεμιστή να ξεπεράσει τα όσα είδε και έζησε, και το να ζήσει και πάλι φυσιολογικά.

Αναφορικά με το δεύτερο κριτικό ερώτημα «*Η “νίκη” συνοδεύεται πάντα από αισθήματα χαράς και ικανοποίησης;*», οι μαθητές ανέφεραν πως οι ήρωες, είτε ανήκουν στο στρατόπεδο των νικητών είτε των ηττημένων, τελικά βιώνουν τα ίδια συναισθήματα θλίψης, πόνου και απογοήτευσης. Συνεπώς, νικητές και ηττημένοι χρειάζεται να είναι οπλισμένοι με βαθιά ενσυναίσθηση, εγκαρτέρηση και ανθεκτικότητα προκειμένου να μπορέσουν να προσαρμοστούν στη μετά τον πόλεμο πραγματικότητα, και να ζήσουν με αξιοπρέπεια.

Έκτο στάδιο: Κριτικός αναστοχασμός

Στο τελικό αυτό στάδιο, οι μαθητές κλήθηκαν να εκφράσουν και πάλι τις απόψεις τους σχετικά με το ερώτημα που είχε τεθεί στο δεύτερο στάδιο της μεθόδου, που αφορούσε στις συνέπειες του πολέμου στη ζωή και στην αξιοπρέπεια όχι μόνο του ηττημένου αλλά και του νικητή. Σημαντικό ήταν στο σημείο αυτό να διαπιστωθεί αν η αρχική αντίληψη των μαθητών για τον νικητή, ως πρόσωπο που μετά τον πόλεμο χαίρει σεβασμού και αναγνώρισης, αναγνωρίζεται από τους ίδιους ως εσφαλμένη και επομένως μετασχηματίζεται.

Πράγματι, εξετάζοντας συγκριτικά της απόψεις των μαθητών φάνηκε πως μετά τη μελέτη του πίνακα και τη συζήτηση που ακολούθησε αντιμετώπισαν πιο κριτικά το υπό μελέτη ζήτημα. Αναγνώρισαν δηλαδή πως ο πόλεμος σε καμία περίπτωση δεν έχει νικητές, καθώς και ότι και οι τελευταίοι βιώνουν τις ίδιες συνέπειες που βιώνουν οι ηττημένοι και μάλιστα με την ίδια ένταση. Συζήτησαν επίσης τρόπους με τους οποίους είναι δυνατόν να αντιμετωπίζονται ακραία δυσμενείς καταστάσεις, όπως είναι οι συνέπειες ενός πολέμου. Τέλος, εξέφρασαν το ενδιαφέρον να επεξεργαστούν και τον πίνακα του Εγγονόπουλου με την ίδια μέθοδο.

Παράρτημα 2: Οι Ομάδες Εστιασμένης Συζήτησης (ΟΕΣ)

Η διαδικασία

Οι ΟΕΣ πραγματοποιήθηκαν σύμφωνα με τις σχετικές προδιαγραφές ποιοτικής έρευνας, όπως έχουν προσδιοριστεί από την Glesne (2018):⁴⁵

- Στις δύο ΟΕΣ συμμετείχαν αντιστοίχως 9 και 7 εκπαιδευτικοί, οι οποίοι προσδιορίστηκαν κατά το δυνατόν αντιπροσωπευτικά σε ό,τι αφορά στο φύλο, στην εκπαιδευτική εμπειρία, στον τόπο διαμονής και στο μέγεθος των σχολικών μονάδων στις οποίες υπηρετούν.
- Η διάρκεια κάθε ΟΕΣ ήταν δύο ώρες.
- Ο συντονισμός έγινε από δύο μέλη της ερευνητικής ομάδας.
- Πριν από την πραγματοποίηση των ΟΕΣ, οι συμμετέχοντες ενημερώθηκαν γραπτά και τηλεφωνικά για τον στόχο της έρευνας και έλαβαν τις ερωτήσεις που επρόκειτο να συζητηθούν, ώστε να προετοιμαστούν (βλ. το ερωτηματολόγιο, παρακάτω).
- Οι συντονιστές έθεταν τις ερωτήσεις με ευελιξία. Αν διαπίστωναν ότι οι συμμετέχοντες εξέφραζαν ενδιαφέρουσες απόψεις ή τεκμηριώσεις, φρόντιζαν να αφιερωθεί σε αυτά τα ζητήματα περισσότερος χρόνος από τον αρχικά προβλεπόμενο. Αντίστροφα, αν διαπίστωναν ότι ορισμένες απαντήσεις άρχιζαν να επικαλύπτονται, προχωρούσαν στο επόμενο θέμα.
- Οι συμμετέχοντες απαντούσαν προαιρετικά, με όποια σειρά επιθυμούσαν. Στο τέλος της συζήτησης μπορούσαν να δευτερολογήσουν.
- Κάθε συζήτηση καταγράφηκε και, στη συνέχεια, το κείμενο υποβλήθηκε σε ανάλυση περιεχομένου, ώστε οι εκφρασθείσες απόψεις να

⁴⁵ Glesne, C. (2018). *Η Ποιοτική Έρευνα*. Μεταίχιμο.

κατηγοριοποιηθούν σε θέματα και να αναδειχθούν οι σχετικές βαρύτητες, συγκλίσεις και αποκλίσεις.

- Σε όλα τα ζητήματα διαπιστώθηκε υψηλός βαθμός συναντίληψης των συμμετεχόντων σε ό,τι αφορά στην παιδαγωγική θεώρηση των ζητημάτων. Ωστόσο παρατηρήθηκαν αποκλίσεις στις εμπειρίες τους, ανάλογα με τον τρόπο λειτουργίας των σχολείων τους.

Το ερωτηματολόγιο

Το ερωτηματολόγιο που απεστάλη στους συμμετέχοντες στις ΟΕΣ είχε ως εξής:

ΣΤΟΧΟΣ: Οι ερωτήσεις που αναφέρονται παρακάτω έχουν ως στόχο να αποτυπώσουν την υπάρχουσα κατάσταση σε σχέση: α) με τον τρόπο που είναι δυνατόν να αξιοποιούνται έργα τέχνης στο πλαίσιο της διδασκαλίας, και β) με τον σχετικό τεχνολογικό εξοπλισμό που υπάρχει στο σχολείο σας.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Χρησιμοποιείτε την προσέγγιση/ανάλυση έργων τέχνης στο πλαίσιο της διδασκαλίας σας; Αν ναι, με ποιο στόχο;
2. Υπάρχει χρονική δυνατότητα για να αξιοποιείτε έργα τέχνης στο πλαίσιο της διδασκαλίας; Τι σας εμποδίζει και τι σας διευκολύνει ως προς αυτό;
3. Χρησιμοποιείτε κάποια συγκεκριμένη μέθοδο για την προσέγγιση των έργων τέχνης; Αν ναι, ποια είναι αυτή;
4. Θα επιθυμούσατε να επιμορφωθείτε σε σχέση με τη χρήση έργων τέχνης στο πλαίσιο της διδασκαλίας; Αν ναι, σε ποια κυρίως θέματα;
5. Η τάξη σας διαθέτει κάποια από τα παρακάτω: Η/Υ, ηχεία, οθόνη, διαδραστικό πίνακα, Wi-Fi;
6. Χρειάζεται να μεταφερθείτε σε άλλη αίθουσα (π.χ. Πληροφορικής), προκειμένου να προβείτε σε κάποια προβολή (π.χ. εικαστικού έργου ή κινηματογραφικής ταινίας);
7. Το σχολείο σας διαθέτει προτζέκτορα; Αν ναι, είναι εύκολο να τον χρησιμοποιείτε εσείς;
8. Εκτός από την αίθουσα Πληροφορικής, υπάρχει άλλη αίθουσα όπου έχετε τη δυνατότητα να κάνετε προβολή έργων τέχνης (με προτζέκτορα

ή με υπολογιστή), προκειμένου να εξυπηρετηθεί κάποιος διδακτικός σας σχεδιασμός;

9. Έχετε τη δυνατότητα μέσα στο σχολείο να εκτυπώσετε ένα έργο τέχνης έγχρωμο (ή ασπρόμαυρο), προκειμένου να υλοποιήσετε κάποια ομαδική δραστηριότητα με τους μαθητές σας;
10. Εάν η τάξη σας διαθέτει ηχεία, είναι κατάλληλα για να πετύχετε ένα ποιοτικό μουσικό άκουσμα;
11. Η σχολική σας μονάδα διαθέτει αίθουσα βιβλιοθήκης; Αν, ναι, πώς λειτουργεί; Σε ποιο βαθμό μπορεί να βοηθήσει η βιβλιοθήκη στην εύρεση έργων τέχνης και πληροφοριών για αυτά;

diaNEOsis

dianeosis_org

diaNEOsis

diaNEOsis

diaNEOsis

διαNEOsis

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΕΡΕΥΝΑΣ & ΑΝΑΛΥΣΗΣ